

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација за српски народ и државу

За Издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Доц. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Др Радослав Гађиновић, научни саветник

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.

Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 500 примерака • Штампа: Бирограф, Београд

Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://dev.fondacijasnd.rs/casopis-napredak>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић.
- [Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд :
Фондација за српски народ и државу, 2020 - (Београд :
Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. I / No. 1 2020.

Садржај | Content

Уводник/Editorial	
Зашто Напредак?	5

Чланци | Articles

Чен Бо	
Спољна политика Кине.	7
Chen Bo	
The Foreign Policy of China	

Вера Б. Грујић	
Видовдански храм Ивана Мештровића	17
Vera B. Grujić	
The Vidovdan Temple of Ivan Meštrović	

Радослав Ђ. Гаћиновић	
Сарајевски Видовдан	41
Radoslav Đ. Gaćinović	
Saint Vitus Day in Sarajevo	

Јелена Ј. Гускова	
Улога министра спољних послова Руске Федерације Андреја Козирјева у креирању судбине Русије и Југославије	57
Elena J. Guskova	
The Role of Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Andrey Kozirjev in the Creation of The Fates of Russia and Yugoslavia	

Љубиша М. Деспотовић
**Настанак савремених међународних односа као научне дисциплине
и кратак осврт на њихов историјски развој 71**
Ljubiša M. Despotović
**The Emergence of Modern International Relations as Scientific Disciplines
and a Brief Review of their Historical Development**

Слободан В. Вуковић
Ревизија немачке нацистичке прошлости 81
Slobodan V. Vuković
The revision of German Nazi Past

Иван Ж. Маринковић
Демографска слика Србије 99
Ivan Ž. Marinković
Demographic Overview of Serbia

Приказ књига | Book Reviews

Зоран Б. Јевтовић
Креирање понашања на друштвеним мрежама 111

Предраг Ђ. Бајић
Друштвени живот у дигиталном добу 116

Упутство за ауторе 122

Зашто *Напредак*?

Питање из наслова – премда одговор на њега делује прилично очигледно – има своје пуно оправдање. Одувек се и у свету и у Србији водила битка између *најрејка*, *назајка* и *status-a quo*. Нажалост, неретко су надвладале политичке снаге које су биле носиоци последње две опције. Заправо, назадак и *status quo* представљају исту опцију, јер одржавање постојећег стања у дужем периоду нужно води назадовању читавог друштва, ма колико вредних и поштених појединаца деловало у њему. Све израженији сукоби интересних група и снажење свести о потреби измена постојећих друштвених односа указују на значај појава које ће бити у средишту наших интересовања.

Свет је у превирању. Међународни односи се трансформишу, историја мења у складу с интересима носилаца моћи, тероризам се шири, миграције постају глобални изазов, климатска слика све више забрињава, људска права су све угроженија, расте број сиромашних, док се популација малих народа све убрзаније смањује. Класне, етничке, верске, родне и друге разлике производе грађанске немире широм планете, екстремизам буја на свим странама, док драматизовани медијски садржаји креирају запаљиве амбијенте и бројна дипломатска ангажовања. Дубоке и снажне промене које сваким даном добијају на замаху траже одговоре на изазове који се постављају пред глобализованим друштвом, али и сваком заједницом посебно. Изостанак покушаја да се да одговор на те изазове води заостајању, стагнацији, назатку. Само креативно ангажовање да се на изазове одговори правовремено доноси резултате. Значи – *најредак*!

Покретањем часописа за политичку теорију и праксу *Найпредак* настојимо да допринесемо пружању одговора на питања друштвеног развоја у најширем смислу те речи. При томе, опредељени за *найпредак*, садржај тог појма не доживљавамо само као материјално, већ и као духовно (културно у најширем смислу) напредовање читавог друштва и сваког појединца који је његов део. Овај часопис намењен је онима који желе да самостално размишљају о идејама на којима почивају друштвене вредности. Жеља нам је да их оспособимо за тумачење тих идеја, да их боље разумемо не само кроз интерпретације већ и аргументе којима су образложене.

Фондација за српски народ и државу, која је издавач часописа, има за један од својих циљева неговање политичке културе и дијалога. Сматрајући да је то предуслов свеколиког друштвеног *найпредак* наше земље и народа, у часопису *Найпредак* настојаћемо да у пракси остваримо такво опредељење. Томе у прилог иде и чињеница да у данашње време Србија доживљава истински друштвени *найпредак* на различитим пољима друштвеног развоја: од економског до политичког; од афирмације националних и државних интереса до снажења њене позиције у међународним односима. Зато на сарадњу позивамо све који могу да допринесу том прегнућу: од научника који истражују различите аспекте друштва до доносилаца стратешких одлука које се односе на практична друштвена кретања.

Одлучујући се да први број часописа *Найпредак* изађе баш на Видовдан хтели смо да нагласимо чврсту везу између *ипрадиције* и *найпредак*. Јер *найпредак* који није ослоњен на богату традицију и друштвене вредности које је она валоризовала, врло често представља тек техничку модернизацију, а може водити и ка друштвеном назатку. Зато треба обезбедити прожимање *ипрадиције* и *модернизације*, јер је то истинска основа за друштвени *найпредак*.

Редакција

Чланци | Articles

Чен Бо

Амбасадорка НР Кине у Републици Србији

УДК 327(510)
Кратко саопштење

Спољна политика Кине

Сажетак: У раду се износе основни правци спољне политике НР Кине. Указује се на принцип мултилатерализам, као основни принцип којим се руководи Кина, свесна последица глобализације. Тај принцип треба применити и на суочавање са епидемијом COVID-19. Посебно се указује на принципе Кине у односима са САД, ЕУ и Србијом, те на значај иницијативе *Појас и пут* и *Сарадња 17 + 1*. Истиче се став да питање Косова и Метохије треба решавати унутар решења из Резолуције 1244 Савета безбедности ОУН и подржава настојање Србије да се дијалогом дође до решења. Хонконг је интегрални део Кине, па су и питања у вези са њим унутрашња ствар Кине. Хонконг је територија са високим степеном аутономије, најновија законска решења су донета ради очувања безбедности Кине и Хонконга и не представљају никакво одступање од политике „једна земља – два система“, већ је само потврђују. У тексту се дају и нови подаци у вези са привредним напретком Кине и прогресом у погледу њених економских односа са ЕУ и са државама – партнерима у *Сарадња 17 + 1*.

Кључне речи: Кина, спољна политика, мултилатерализам, глобализација, пандемија COVID-19, односи Кине са САД, ЕУ и Србијом, „Појас и пут“, „Сарадња 17+1“, Хонконг - унутрашње питање Кине.

Епидемија вируса COVID-19 имала је огроман утицај на свет. Сваки човек и свака земља размишљали су о истом – какав ће свет бити у будућности и у ком правцу се човечанство креће. Будући да је Кина највећа земља у развоју, друга по величини економија на свету и стална чланица Савета безбедности Уједињених нација, влада велико интересовање за њену спољну политику.

Кина одувек води независну спољну политику мира и држи се пута мирног развоја. На политичком плану заговара међусобно поштовање, консултације у којима су све стране равноправне и одлучно одбацује хладноратовско размишљање и политику моћи. Када је реч о безбедности, Кина инсистира на решавању спорова дијалогом и превазилажењу разлика путем консултација, као и на свеобухватном

приступу решавању традиционалних и нетрадиционалних безбедносних претњи. На економском плану залаже се за заједнички рад на подстицању либерализације и фасилитације трговине и инвестиција и промоцију економске глобализације у једном још отворенијем, инклузивнијем, свеобухватнијем и уравнотеженијем правцу ради заједничке победе. На културном плану Кина је посвећена поштовању различитости светских цивилизација, превазилажењу културног јаза културном разменом, сукоба цивилизација међусобним учењем, супериорности суживотом свих светских цивилизација. У погледу екологије, требало би да се придржавамо блискости са животном средином и да сарађујемо у борби против климатских промена. Кина добро познаје своје обавезе према свету и наставиће да се придржава ових основних политика с надом да ће кинеска стабилност допринети стабилности света.

Глобализација и мултилатерализам

Епидемија корона вируса новог типа далеко је од краја и све земље света суочавају се са озбиљним изазовима у погледу превенције и контроле епидемије и економског опоравка. Ниједна земља нема капацитете да се сама носи с тим. Живот и здравље свих народа света и економски и социјални развој свих земаља никада нису били тако испреплетани, ниједна земља на свету не може да се врати у стање самоизолације. У борби против епидемије све земље света позивају сваког свог грађанина да преузме одговорност, а глобално село такође захтева

од сваке земље да и она преузме одговорност како би се заједнички заштитили и промовисали светски мир и развој. Економска глобализација подстиче интеграцију развојних интереса свих земаља и поставља важан темељ за мир у свету. Након огромног глобалног удара изазваног избијањем епидемије вируса COVID-19 било би опасно вратити се протекционизму. Кина се залаже за јачање координације глобалне макроекономске политике бавећи се утицајем епидемије на економију, одржавајући стабилност индустријског ланца и ланца снабдевања, и непоколебљиво ће проширити реформе и отварање, олакшати приступ тржишту, проширити увоз и иностране инвестиције. Под утицајем епидемије, постали су видљивији растући јаз између богатих и сиромашних проузрокован глобализацијом, неравнотежа у регионалном развоју, слаб глобални капацитет за управљање и други недостаци. Глобализација мора бити уравнотеженија, а интересима земаља у развоју мора се посветити већа пажња. Кина је најавила две милијарде долара међународне помоћи током наредне две године како би помогла земљама погођеним епидемијом COVID-19, посебно земљама у развоју, да спрече и контролишу епидемију и убрзају економски и социјални опоравак. Кина ће сарађивати са чланицама Г20 на спровођењу Иницијативе за одлагање отплате дугова за најсиромашније земље. Кина је најавила да ће помоћи Африци да побољша своје капацитете за контролу епидемија и да ће радити на убрзању изградње Афричког центра за дијагностику и контролу епидемија. Када се заврше истраживање и развој нове вакцине за COVID-19 у Кини, и она стави у употребу, користиће се као глобално јавно

добро, чиме ће Кина допринети приступачности вакцине у земљама у развоју.

Мултилатерализам је заједнички избор људског друштва након светског рата и основна гаранција да смо уживали 75 година у миру и развоју. Малим државама је подједнако као и великим потребан мултилатерализам. Кина ће и даље чврсто чувати међународни систем чија су основа Уједињене нације, њихов ауторитет и Повеља, и међународни поредак заснован на међународном праву. Ради јачања мултилатерализма треба јачати поверење, посебно међу великим државама, јер је то основа ефикасне сарадње и предуслов за координисано деловање. Размишљања из периода хладног рата и игра „нулте суме“ ужасан су „политички вирус“, који наноси штету другима и себи самима. Поверење се заснива на међусобном поштовању. Кина поштује западне земље, учи од њих и тежи ка заједничком просперитету. Западне земље такође би требало да поштују избор кинеског народа, да прихватају и поздрављају развој велике источне земље, чији се систем разликује од западног система. Велика већина земаља чланица Уједињених нација су земље у развоју и њихова права у систему глобалног управљања треба да буду у потпуности загарантована, а само гарантовањем једнаког учешћа свих страна у мултилатералним механизмима могу се сачувати међународна једнакост и правда.

Односи Кине и Америке

Дугорочно здрав и стабилан развој односа Кине и Сједињених Америчких Држава основни је интерес оба народа и представља опште

очекивање међународне заједнице. Било да је реч о елементарној савести човечанства, било о економском развоју и стабилности Кине и света, Кина се нада да ће САД што пре успоставити контролу над епидемијом и одржати социјалну стабилност. Кина и САД имају различите историјске, културне и друштвене системе и заиста постоје разлике међу њима поводом многих питања, али постоје и многи заједнички интереси и више простора за међусобну сарадњу. Готово сви светски глобални изазови данас су неодојиви од учешћа и координације обе земље. Било да је то због њихових сопствених интереса, било због велике одговорности према миру и развоју у свету, Кина и САД треба озбиљно, прописно и на одговоран начин да регулишу билатералне односе. Уколико Кина и САД буду сарађивале, то ће допринети обема странама и свету, а уколико се буду сукобљавале, нашкодиће и себи и свету. Упркос бројним изазовима, Кина се и даље нада да ће са америчком страном успети заједнички да изгради координиране, кооперативне и стабилне односе, вођене духом несуклобљавања, узајамног поштовања и сарадње, у којима све стране побеђују, као и да ће наћи начине да земље с различитим друштвеним системима и културном позадином коегзистирају у миру и остварују међусобну корист.

Односи Кине и ЕУ

Ове године се обележава 45. годишњица успостављања дипломатских односа између Кине и Европске уније. Историја од 45 година показује да је, иако постоје разлике,

конкуренција и размимоилажења две стране, просперитетна, стабилна и уједињена Европа у интересу Кине, као што је Европи у интересу Кина која ће непрекидно продубљивати реформе и отварање. Сарадња између Кине и Европске уније већа је него њихова међусобна конкуренција, а консензуси су бројнији од разлика. Обе стране поздрављају мултиполарност света, подржавају економску глобализацију и подстичу демократизацију међународних односа, придржавају се концепта мултилатерализма, раде на очувању међународног система у чијој су основи Уједињене нације, међународног поретка заснованог на међународном праву и мултилатералног трговинског система у чијој је основи Светска трговинска организација. Две стране могу у потпуности да увећају међусобно поверење дијалогом на равноправној основи, остваре заједничку победу захваљујући обострано корисној сарадњи, превазиђу разлике конструктивном комуникацијом и заједнички решавају глобалне изазове јачањем координације. Кина подржава процес европских интеграција и поштује избор земаља Централне и Источне Европе, укључујући и Србију, да постану чланови Европске уније.

У борби против епидемије, Кина и лидери Европе одржавају блиску комуникацију. Председник Си Ђинпинг и премијер Ли Кеџанг имају учесталу телефонску комуникацију са председницом Европске комисије Урсулом фон дер Лајен, немачком канцеларком Ангелом Меркел и француским председником Емануелом Макроном. Државни саветник и министар иностраних послова НР Кине Ванг Ји, заједно са високим представником ЕУ за

Амбасадорка Чен Бо дочекује тим кинеских медицинских специјалиста за борбу против COVID-19 на аеродрому „Никола Тесла“ у Београду, 21. март 2020.

спољну и безбедносну политику Борелом, председавао је 10. кругу стратешког дијалога на високом нивоу између Кине и ЕУ. Од јануара до маја број испорука и количина робе превезене кинеским возовима на релацији Кина–Европа (*China Railway express*) порасли су за 28% и 32% на годишњем нивоу, а укупна количина превезеног материјала за спречавање епидемије достигла је 12.524 тоне, чиме је ова релација постала „пут живота“ и „веза судбине“ за све земље у заједничкој борби против епидемије.

Позитиван напредак постигнут је у преговорима о кинеско-европском споразуму о инвестирању. Сарадња Кине и Европске уније од

великог је значаја за убрзање опоравка њихових економија и подстицање светског економског раста. Надамо се да ће временом све више Европљана схватати да Кина и Европа нису институционални противници, већ дугорочни свеобухватни стратешки партнери.

Питање Косова и Метохије

Резолуција 1244 Савета безбедности Уједињених нација представља важну правну основу за решавање питања Косова и Метохије. Кина је увек сматрала да је прави начин да се питање Косова и Метохије реши у оквиру важеће резолуције Савета безбедности УН и да се дијалогом између релевантних страна пронађе међусобно прихватљиво решење.

Кина поштује суверенитет и територијални интегритет Србије, разуме и подржава њене легитимне интересе на Косову и Метохији и цени напоре да се помоћу дијалога пронађе решење за питање Косова и Метохије.

Иницијатива „Појас и пут“ и „Сарадња 17 + 1“

Суштински принцип иницијативе „Појас и пут“ јесу консултације и сарадња ради заједничке користи, а основни садржај промоција координације политика, инфраструктурног повезивања, несметане трговине, финансијске интеграције и комуникације између људи.

За седам година од када је покренута иницијатива „Појас и пут“ ова породица се непрестано шири. Потписано је укупно 200

споразума о сарадњи. Ниво сарадње у области економије и трговине наставља да расте, а у 2019. години укупан обим трговине робом између Кине и партнера у оквиру иницијативе „Појас и пут“ прешао је билион и 300 милијарди америчких долара, што је пораст од 6% у односу на исти период претходне године, уз додатни кинески капитал од 15 милијарди америчких долара. У првом кварталу ове године трговина између Кине и партнера у оквиру иницијативе „Појас и пут“ остварила је пораст од 3,2%, а директне инвестиције су се увећале за 11,7% у односу на исти период прошле године.

Иако је на унапређење сарадње у оквиру иницијативе утицало избијање епидемије, тај утицај је привремен. Посвећеност Кине иницијативи „Појас и пут“ није се умањила, њена одлучност остаје непромењена и она ће наставити да сарађује с другим земљама на њеној промоцији ради постизања још квалитетнијег развоја.

Недавно је Кина, заједно са 25 партнера у оквиру сарадње, Уједињеним нацијама и Светском здравственом организацијом, организовала видео-конференцију на високом нивоу за међународну сарадњу „Појас и пут“, с темом „Јачање међународне сарадње 'Појас и пут' и заједничка борба против епидемије новог корона вируса“. Кинеска страна је прогласила да је спремна да партнерима у оквиру иницијативе „Појас и пут“ пружи подршку у пет области: прво, у оквиру планиране међународне помоћи од две милијарде долара коју је најавио председник Си Ђинпинг подршка ће бити пружена партнерима у оквиру иницијативе „Појас и пут“ који су суочени са епидемијом новог вируса корона, посебно земљама у

развоју у њиховој борби против епидемије и обнови социјалног и економског развоја; друго, поводом развоја вакцине, тока истраживања и њене примене, Кина ће активно размотрити потребе партнера у оквиру иницијативе „Појас и пут“, подржати Савез међународних научних организација у оквиру иницијативе „Појас и пут“ и друге платформе за спровођење технолошке размене и сарадње у борби против епидемије; треће, залагаће се за што скорији почетак техничке комуникације и координације како би се успоставио брзи коридор за олакшано прекогранично кретање људи и робе; четврто, Кина ће организовати видео-конференције министара саобраћаја у оквиру иницијативе „Појас и пут“ ради заједничких акција за очување безбедности ланца међународне производње, снабдевања и логистичког система; пето, појачаће сарадњу у области иновација, заједнички развијати е-трговину на „Путу свиле“ и унапредити сарадњу у областима изградње паметних градова и зеленог развоја.

Сарадња Кине и Србије у оквиру иницијативе „Појас и пут“ постигла је задивљујуће резултате и допринела економском развоју и развоју односа између наше две земље. У оквиру иницијативе „Појас и пут“ кинеско-српски пројекти сарадње нису заустављани током епидемије, а нормална производња железаре Смедерево и рудника бакра Зиђин у Бору, пројекат изградње железнице Београд–Будимпешта, деонице Прељина–Пожега, и пројекат изградње обилазнице око Београда стабилно напредују.

„Сарадња 17 + 1“ је важан саставни део иницијативе „Појас и пут“ која се заснива на заједничкој тежњи Кине и земаља Централне и Источне Европе да направе платформу

за сарадњу. „Сарадња 17 + 1“ успоставила је тродимензионалну структуру свеобухватних, вишеслојних области широког обима и механизме сарадње у готово 20 области, при чему су у свакој постигнути рани и важни резултати. „Сарадња 17 + 1“ саставни је део кинеске сарадње са Европом и подржава концепт отворености, инклузивности и транспарентности. Кина у потпуности поштује атрибуте 17 држава чланица ЕУ, земаља кандидата и придружених земаља.

Питање Хонгконга

Законодавство о националној безбедности у Хонгконгу главно је питање које Централна влада покушава да примени у складу са Уставом Народне Републике Кине и Основним законом о Специјалној административној области. Законодавство је одлагано 23 године због разних опструкција антикинеских и антихонгконшких лобија и страних сила. Од 2019. године Хонгконг се због турбуленција поводом предложених амандмана на Правилник о бегунцима суочава са најозбиљнијом ситуацијом од свог повратка матици и додатно је изложен опасности да се наруши његова национална безбедност. Због тога је неопходно да Хонгконг хитно успостави и побољша правни систем и механизме спровођења Закона о националној безбедности на националном нивоу. Законодавство о националној безбедности Хонгконга уперено је против дејства веома малог броја људи који деле земљу, подривају државну власт и организују и спроводе терористичке активности, као и против активности страних сила које се мешају у послове Хонгконга. Законодавство

неће нимало умањити висок ниво аутономије, коју Хонгконг ужива по Основном закону, нити ће променити политику „једна земља, два система“, него ће, напротив, додатно осигурати њено стабилно и дугорочно спровођење. Хонгконг је посебна административна област Кине и локална административна регија под директном управом Централне народне владе Кине, а питање Законодавства о националној безбедности у Хонгконгу чисто је унутрашња ствар Кине као суверене државе и ниједна страна земља нема право да се меша. Кина и Србија доследно пружају разумевање и подршку једна другој у напорима за очување свог националног суверенитета и безбедности, што представља један од камена темељац пријатељства између двеју земаља.

Кинески развој

Избијање епидемије COVID-19 имало је снажан утицај на кинеску економију. Свет је због тога забринут и има одређена очекивања од кинеске економије. Имајући у виду утицај епидемије и неизвесност развоја економске и трговинске ситуације, овогодишњи Извештај о раду кинеске Владе не поставља конкретне циљеве за годишњи економски раст, већ су њен приоритет одржавање животног стандарда и запослености, победа у борби против сиромаштва и постизање циља изградње просперитетног друштва на свеобухватан начин. Упркос огромним изазовима, кинеска економија је и даље веома отпорна, добар тренд дугорочног развоја није се променио, а њена основа, којом се подржава стабилан и здрав развој економије и друштва

није мењена. На овогодишњем заседању Свекинеског народног конгреса формулисано је низ политика за унапређење економског опоравка, од којих су најистакнутије три: да се осигура запосленост – Кина планира да отвори девет милиона нових радних места током целе године; да се осигура животни стандард народа, одржи задовољавајући ниво прихода становника и остваре задати циљеви смањења сиромаштва у планираном року; да се заштите главни актери на тржишту и посебно увећа помоћ малим и средњим предузећима. Кина ће такође инсистирати на проширењу домаће потражње и отварању ка спољном свету, јачању изградње нове инфраструктуре, проширивању примене 5Г мреже и подстицању унапређења производње и развоја нових индустрија. Повећаћемо потрошачки капацитет и вољу, промовисати фасилитацију трговине и улагања, значајно смањити негативну листу приступа страним улагањима, припремити се за трећи сајам увоза и проширити увоз. Кина је у јуну одлучила да изгради пилот зону и луку слободне трговине с кинеским карактеристикама на целом острву провинције Хајнан. Ово је главни корак, који показује одлучност Кине да се отвара и шири према свету и активно подстиче економску глобализацију. Стављањем под контролу епидемије вируса Ковид-19 у Кини процес обнављања производње стабилно напредује, производна потражња предузећа постепено се побољшава, потрошачки потенцијал народа такође се постепено ослобађа, подршка основној индустрији је снажна, тржишна очекивања су углавном стабилна, нови замах расте у односу на тренд, економска активност је порасла, а кинеска економија је показала тренд стабилног

напретка и доброг развоја. Кинеска индустријска производња порасла је у априлу за 3,9%, а извоз за 8,2% у поређењу са истим периодом прошле године, те су обе стопе знатно изнад очекиваних. Кинески домаћи ПМИ индекс у производњи износио је у мају 50,6%, што је изнад „линије славе“, док је производња наставила да се опоравља, а индекс производње је порастао на 53,2%. У Кини је произведено 2.187 милиона аутомобила, а продато 2.194 милиона, што

представља повећање од 18,2%, односно 14,5% на годишњем нивоу. Неки европски медији верују да је кинеска економија прошла кризу, а неки стручњаци да ће Кина можда бити једина велика економија која ће у 2020. години остварити позитиван БДП. У последњих неколико година допринос Кине светском економском расту премашио је 30% на годишњем нивоу, а Кина се нада да ће наставити да доприноси глобалном економском опоравку као и до сада.

Chen Bo

Ambassador of the People's Republic of China in the Republic of Serbia

The Foreign Policy of China

Summary

This paper presents a brief outline of the foreign policy aims of the People's Republic of China. Brought into focus is the principle of multilateralism, the basic guiding principle of China, which is aware of the effects of globalization. The principle needs to be applied to the response to the COVID-19 epidemic. Stressed in the paper are the principles that China follows in its relations with the USA, the EU and Serbia, and the importance of the *Belt and Road* initiative and *Cooperation 17+1*. The paper states that the question of Kosovo and Metohija should be resolved within the framework of Resolution 1244 passed by the UN Security Council. Hongkong is an integral part of China and the questions regarding this matter are to be resolved by China. Hongkong is a territory with a large degree of autonomy and the recent legislation aims to protect the security of China and Hongkong and do not contradict the policy "One Country - Two Systems", but rather confirm it. The paper also presents new data on the economic development of China and progress made in its economic relations with the EU and the countries participating in the *Cooperation 17+1* program.

KEY WORDS: China, foreign policy, multilateralism, globalization, COVID-19 pandemic, relations between China and the USA, EU and Serbia, *Belt and Road*, *Cooperation 17+1*, Hongkong - interior question of China.

Вера Б. Грујић
Народни музеј Београд

УДК 730.071.1Мештровић И.
730.044
Оригинални научни рад

Видовдански храм Ивана Мештровића

Сажетак: Вајарски радови Ивана Мештровића (1883–1962) познати под називима *Косовски циклус*, *Видовдански циклус* или *Видовдански фрагменти*, скулпторски уобличени како би постали део монументалног Видовданског храма који је требало да се подигне на Косову, уз дрвену макету грађевине представљају једини материјални траг овог амбициозно замишљеног, али нереализованог пројекта.

Кључне речи: Мештровић, Видовдански храм, Косово и Метохија, југословенска идеја, макета храма

Вајарски радови Ивана Мештровића (1883–1962) познати под називима *Косовски циклус*, *Видовдански циклус* или *Видовдански фрагменти*, скулпторски уобличени како би постали део монументалног Видовданског храма, који је требало да се подигне на Косову, уз дрвену макету грађевине (слика 1) представљају једини материјални траг овог амбициозно замишљеног, али нереализованог пројекта. Обележавање стогодишњице оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 2018, поново је у средиште пажње довело ова остварења, проистекла из сложених историјских околности, које су изнедриле потребу за стварањем заједничке државе, и Мештровићеве посвећености идеји политичког и културног

јединства југословенских народа. Епска народна поезија и нека од тада актуелних књижевних дела инспирисаних народним песништвом, а надасве видовдански мит, били су уметнику идејно полазиште из којег је створена замисао грандиозне архитектонско-скулпторске целине, обликоване у савременом ликовном маниру, која је на неки начин обележила прве деценије минулог века. Чињеница да су ослободилачке и ујединитељске тежње југословенских народа добиле свој најснажнији уметнички одраз преко скулптура са представама личности из народних јуначких песама, које говоре о највишим људским вредностима и жртвовању, симболизованим опредељењем цара Лазара, који слободу и част ставља изнад живота, сведочи о томе колико

Слика 1а

Слика 1б

Слика 1в

Слика 1г

Вера Б. Грујић

Видовдански храм Ивана Мештровића

Слика 1-1г

Макета Видовданског храма,

Народни музеј у Крушевцу

је Косово и Метохија као државно и духовно средиште, непролазним вредностима које оличава вековима, било узор не само херојске прошлости већ и морална вертикала око које ће се градити заједничка будућност.

Скулптуре предвиђене да буду део Видовданског храма Мештровић је радио углавном од 1908, када је на неко време из Беча где је студирао прешао у Париз, до 1910, а 1912. је завршен дрвени модел грађевине који је следеће године представљен у Београду. Међутим, вајарска остварења из *Косовској циклуса* којима је досегао међународну славу, нарочито захваљујући наступу у Павиљону Краљевине Србије на Међународној изложби у Риму 1911. и Мештровићевој изложби у Лондону 1915, организованој уз подршку српске Владе, уметничка публика у Србији имала је прилику први пут да види тек средином двадесетих година минулог века, када је већина скулптура из овог циклуса постала део збирке Народног музеја у Београду (Грујић, 2019). Мањи број радова из тог циклуса налази се у музејским институцијама у Хрватској, а макета Видовданског храма чува се у Народном музеју у Крушевцу.

Први контакт Ивана Мештровића (слика 2) са овдашњом средином, како је написао у својим *Успоменама на њолијичке људе и догађаје* (Мештровић, 1969, str. 8), збио се 1904, када је дошао у Београд како би извајао портрет краља Петра I Карађорђевића, који је са наклоношћу гледао на идеје о уједињењу јужнословенских народа. Оне су се јавиле у 19. столећу као резултат потребе

Слика 2
Иван Мештровић,
документација Народног музеја у Београду

да се на овој територији, вековном попришту бурних историјских дешавања повезаних с географским положајем на „граници светова“, на простору важних стратешких праваца који повезују Исток и Запад – успостави већа и јача држава са потенцијалом да сачува слободу и територијални интегритет. Исте године, у

Београду је поводом стогодишњице Првог српског устанка одржана Прва југословенска уметничка изложба на којој су своје радове приказали уметници из Србије, Хрватске, Словеније и Бугарске, као прва конкретна манифестација зближавања Јужних Словена. Том приликом је у Народног музеју основана Југословенска уметничка галерија, за коју је са изложбе откупљено двадесетак радова. Међу њима је била и Мештровићева скулптура *На тробу мртвих идеала* (1903), која је данас позната само по фотографији, пошто је пропала за време Првог светског рата. Наиме, августа 1914. Народни музеј, који се налазио у двама кућама на данашњем Студентском тргу, као и Универзитет и Народну библиотеку у Капетан Мишином здању, више пута је бомбардовала аустроугарска војска (Rid., 1915), што свакако није било случајно, као ни уништавање Народне библиотеке у Другом светском рату. Народни музеј је најгоре прошао, а додатну штету је претрпео током евакуације и чувања у ратним условима. Познато је да је најефикасније поробљавање, поробљавање духа, будући да култура и традиција имају пресудну улогу у одржању виталности нације и очувању њеног идентитета, због чега непријатељи гранатама и бомбама, али успешно и у миру, много префињенијим средствима, теже да народ који желе да подјарме прво ишчупају из корена и наметну му туђе вредности.

Поменуто скулптура је сигурно прво дело Ивана Мештровића које се нашло у једној музејској збирци с обзиром на то да је 1904. тек завршио студије вајарства на Академији у Бечу и продужио да студира архитектуру. Чињеница да је 1912. постао дописни члан СКА, седам година пре него што је изабран за дописног члана

ЈАЗУ, такође сведочи о наклоности београдске средине, према којој је и он гајио симпатије. „Осјећао сам да је то моја земља, мој народ и језик, који је судбина протунаравно подијелила, да је та подјела тек вањска, а у његовој нутрини да нема граница, и да ће та нутрина све умјетне границе порушити“ (Меštrović, 1969, str. 10).

Путујући једном приликом по Шумадији заједно са својим земљаком, сликаром и вајаром Пашком Вучетићем, касније аутором споменика Карађорђу на Калемегдану, Мештровић је запазио сличност у говору, понашању и одевним предметима мештана тог подручја са становништвом Херцеговине и Далмације (Меštrović, 1969, str. 11), што није необично, јер је реч о истом народу. Након турског продора на Балкан уследило је досељавање Срба, ратника и њихових породица, на подручје Хрватске, Славоније и Далмације, које може да се прати од 15. века. Са освојених територија на југоистоку становништво се селило на север и запад, формирајући погранични одбрамбени појас између хришћанске Европе и Османског царства, за шта је од владара на новим одредиштима добијало и посебне привилегије. У једној од миграција због Турака и Мештровићеви преци су из Босне и Херцеговине прешли у Далматинску Загору, скућивши се у Отавицама код Дрниша. Највероватније је, на основу приче самог уметника, филозоф, есејиста, ликовни критичар Димитриј Митриновић, у Босанској вили 1911. написао како се Мештровићева породица у његовој првој години вратила са привременог боравка у Врпољу, где је рођен, у свој завичај „[...] негдје на додиру Далмације са Босном и Хрватском. Мали Иван растао је баш ту [...] на дотицају трију земаља нашег

племена, под непосредним моћним утјецајем националних традиција, кршћен у католичкој цркви, потичући, назад два или три кољена, од вјерника православне цркве, вјерника међу којима је било и потурчених, и све је то предестинирало његово снажно расно осјећање и дубоку националну религиозност“ (Mitriновић, 1911, str. 129). Стасвао је слушајући песме певане уз гусле о хајдучима и ускоцима, о боју на Косову, Марку Краљевићу, хрватским бановима итд., чуване у народу и преношене с колена на колена. Поред Вукове и других песмарица и календара у народу је било популарно и дело Андрије Качића Миошића Разговор угодни народа словинског, писано у духу епског песништва. Мештровићево занимање за народне песме, а педесетак их је знао напамет и у детињству је и сам писао у десетерцу, нашло је свој монументални уметнички одраз у скулптурама за Видовдански храм.

Неки од првих Мештровићевих радова са националном тематиком, сродни по теми скулптурама из Косовског циклуса, били су приказани на изложби Југословенске уметничке колоније у Београду 1907, на којој је представљено преко сто дела, насталих углавном у духу модернијег ликовног израза. Две године раније, на састанку уметника уприличеном ради припрема Друге југословенске изложбе у Софији 1906, на предлог хрватске делегације формиран је Савез југословенских уметника „Лада“ (Друштво српских уметника „Лада“ основано је у Београду 1904), чији је циљ био борба свих југословенских уметника на пољу ликовне делатности за развој народног духа и осећања за уметност, што би се остварило преко заједничких изложби. По предлогу Статута, Савез је замишљен као конфедерација националних

друштва „Лада“, са чиме се нису сложили они уметници који су сматрали да треба применити принцип интегралног југословенства – што је већ тада указало на непомирљиве разлике које ће се временом у много тежем облику манифестовати и на политичком плану. Зато се код мањине која се није слагала с предложеним устројством „Ладе“ јавила идеја о формирању Југословенске уметничке колоније (Miljković, 2005). Њен оснивач Надежда Петровић, велика сликарка и још већи патриота, „Југословенска Нада“ (Мештровић) обезбедила је средства и нашла смештај код домаћина у селу Сићеву, близу Ниша, где је група уметника, махом њених познаника са студија код Антона Ажбеа у Минхену, одлазила у лето 1905. да би сликала пределе и призоре из свакодневног живота. Поред њихових радова, 1907. су изложена и дела уметника који су са Надеждом Петровић били инспиратори Колоније или су јој приступили. Мештровић је приказао рељефе Зидане Скадра и Умјетник народа мога (слика 3), који се чува у Народном музеју, с представом остарелог слепог гуслара.

Иван Мештровић је на Првој југословенској уметничкој изложби 1904. имао прилику да види неке од радова који су били приказани 1900. на Светској изложби у Паризу. Том приликом, за излагање у павиљону Краљевине Србије саграђеном у српско-византијском стилу, држава је наручила репрезентативна дела *Крунисање цара Душана* Паје Јовановића, *Улазак цара Душана у Дубровник* Марка Мурата, *Пад Сјџалаћа* Ђорђа Крстића, *Дахије* и *Жрџиве дахијске* Ристе Вукановића, *Таковски усџанак* Петра Убавкића, и др., која су сведочила о државотворној прошлости и догађајима

Слика 3
Умјетник народа мога, 1905-06.

значајним за историју српског народа. Ово је било у сагласју с духом времена и мисијом уметника да својим радовима (портрети националних хероја, алегоријске композиције које на симболичан начин указују на државу и народ, представљање народних типова и сцена из народног живота итд.) допринесу успону културног и образовног живота нације. Будући да су гусле током 19. века, обележеног ослободилачким ратовима и националним романтизмом, као инструмент колективног памћења произведене у патриотски симбол, гуслар, обично међу слушаоцима, често је приказиван на сликама и графичким листовима, а било је и вајарских представа. (Timotijević, 2004). Нешто раније од Мештровићевог *Умјетника народа моја*, гуслар је приказан у оквиру *Ћиоменика косовским јунацима* Ђорђа Јовановића и на познатој слици Риста Вукановића. На оба места представљен је на традиционалан начин, обучен у народно одело, док га је Мештровић извајао као акт, готово натуралистички, што је било потпуно неуобичајено. Објашњавајући новинару у Лондону 1915. зашто је Косово толико важно за сав југословенски народ, Мештровић је између осталог рекао и да је након битке остао само један војник, којем су Турци ископали очи, да лута по тмини овога света као симбол погаженог народа. Мештровићева тежња да на симболичан начин изрази трагику те личности и догађаја који она оличава, или снагу, лепоту, тугу, срџбу, жеђ за осветом итд., као што је то био случај са скулптурама из Косовског циклуса, разликујући се од тада увреженог начина приказивања, била је један од главних разлога због којих су поједини аутори

критиковали његово стваралаштво. Гуслар, као преносилац видовданског завета, требало је да буде централна фигура Видовданског храма.

Видовдански храм

Иван Мештровић је о Видовданском храму почео да размишља одмах по завршетку школовања у Бечу. На престижну Академију ликовних уметности примљен је после кратке припреме 1901, студирајући вајарство до 1904, а након тога се усавршавао у архитектури до 1906. године. Исте године постао је и редовни члан бечке Сецесије, уметничког покрета на чијим је изложбама почео да учествује као студент. Усвајајући елементе овог стила – насталог на размеђи двају векова, заступљеног у ликовним уметностима, архитектури и примењеној уметности, који је представљао удаљавање од традиције и правила академског реализма остављајући уметнику слободу да неспутано ради онако како осећа, ослањајући се на природне облике и структуре – као и широки потенцијал симболизма, Мештровић је још за време студија почео да се издваја својим радовима, посебно актима. Пре него што је као седамнаестогодишњак дошао у Беч није имао могућности да види много уметничких радова, а највише га је импресионирала катедрала у Шибенику коју је обишао са оцем. Зато није тешко разумети његову фасцинацију остварењима древних цивилизација, посебно класичне уметности, која је сада први пут имао прилику да види, као и делима савремених уметника, што ће се одразити у његовим раним радовима. Са већ формираним националним и

политичким ставовима, потврђеним дружењем са уметницима окупљеним око југословенске идеје, 1908. је кренуо да ради скулптуре из *Косовској циклуса*.

Довољно јаким да се озбиљно упусти у реализовање тог великог подухвата осетио се, према сопственим речима, тек поводом анексије Босне и Херцеговине 1908. – „кад је изгледало да је наша народна катастрофа потпуна и да је судба наше расе запечаћена, на врхунцу наше народне невоље и у грозници која нас је све тресла“ (-џ-, 1920). Тим једностраним актом је утицај Аустроугарске на Балкану ојачан, уз отворену подршку Немачке, што је смањило наде поробљених земаља за ослобођење. Овај политички поступак изазвао је снажне народне протесте, тако да је скоро дошло до рата.

Снажна и непролазна патриотска осећања, која су уграђена у биће народа кроз суштину видовданске етике, присутна широм наших простора, Мештровић је желео да представи користећи као централне личности познате јунаке из народних песама, на чијим су подвизима генерације поробљених училе да слобода нема цену. Опредељење цара Лазара за небеско царство које је „увјек и довјека“, са Косовом као центром државности и духовности, уткано је у колективно памћење као завет који је вековима јуначким песмама преношен с генерације на генерацију. Осим народним песмама, Мештровић је био инспирисан и књижевним делом Ива Војновића *Смрти мајке Јујовића*.

Сећање на Косовски бој било је присутно у уметности још од средњег века, углавном кроз поштовање култа Св. кнеза Лазара. Током 18. столећа оно се тематски проширује на приказ

Косовске битке и њених важних учесника. Преко ликовних дела, а посебно преко шире доступних графичких издања, сећање се продужило на 19. век, затим на почетак 20. столећа, када се појавио низ значајних радова – али и касније. Као аутор најмонументалније целине инспирисане Косовом Иван Мештровић је више пута говорио о идеји која га је водила док је радио дела за будући Видовдански храм. Између осталог, у разговору с једним енглеским новинаром, у Лондону 1915, изнео је своја размишљања:

„Него, како да вам то у кратко испричам, кад је то читава историја једнога народа, његових страдања, мука и понижења, и у исто вријеме симбол његова поноса и извор наде.

Вама ће бити чудне ове скоро протусловне ријечи и питати ћете се: откуд у пропасти нада и у понижењу понос? Него баш то је оно загонетно што ми осјећамо а не можемо протумачити: да се умире рађањем а умирањем рађа, а у понижењу узвисује.

Косово је трнова круна у страдању југословенскога народа и у њему је народ симболисао све своје муке на његовом мученичком путу кроз вијекове. Око тога симбола се сконцентрисала понајљепша и најболнија машта наше славенске народне душе, тако, те је косовски догађај најфаталнији и у исти мах најсвечанији. У цијелом југословенском народу, кад се спомене Косово, сваком прође језа кроз тијело, легне једна дубока туга на срце, а неко узвишено чувство сиђе му у душу, које га спаја са небом. Сваки вјерује да је његова раса кобнога Видов-дана на Косову-пољу испила најгорчију чашу за слободу, и за љубав Бога свјетлости и правде,

који неће заборавити превелику његову жртву, него ће му дати своју правду и помоћ да успостави његов олтар [...].

Него, тај је догађај био и најсвечанији гест Цара Лазара најдостојанственији и пророчки за наш живот и наше ослобођење. Тога дана је народу било покопано царство и слобода овога свијета, али га је тај удес спојио са вјечности. Ту, на Косову, се је његов цар, ноћ прије битке, с Богом разговарао и приволио небеском царству, као једином вјечном царству, да за њим и по њему и његов народ вјечан постане.

И заиста је сва војска слиједила својега цара и пошла с њиме и изгинула с њим, све до посљедњег, за љубав вјечнога царства. Остао је само један војник од те свете војске коме су Турци очи ископали, да буде као симбол погаженога народа који је имао да лута по тмини овога свијета.

Тај видовити слијепи гуслар није видио сјај овога свијета него његове муке, али је за то видио сјај правде и вјечнога свијета. [...]

Народ је слијепцу-гуслару вјеровао, пјевао је његове тужне пјесме и тјешо се њима; слушао је слијепца и слиједио стољећима свога Цара у умирању за правду и слободу, тако да се војсци косовскога цара не зна броја, датума ни мјеста кад и гдје је који погинуо. Његова војска броји на милионе. Сви југославенски мученици од Косова до данас и сав југословенски народ јесу војници Цара Лазара.

Зато не треба да питате: које је године Цар Лазар владао, кад је његова војска изгинула и докле му се држава простирала, јер он непрекидно влада у души југословенског

народа, а царство његово се распростире докле се распростире његов народ, а његови војници и савезници су сви праведни људи гдјегод их има“ (Meštrović, Ćurčin, 1933, str. 12–13).

У књизи о Мештровићу из 1933. Милан Турчин наводи да му је сам уметник причао како је „зауостављајући поглед на стијенама и кршу наших видика пратио у неодређеним линијама цијелу косовску војску – Милоша, великог и страшног јунака, гдје крчи пута за себе и своја два побратима кроз буљуке Турака...“ (Meštrović, Ćurčin, 1933). Планирајући изглед Видовданског храма Мештровић је вајао фигуре замишљених ратника, Милоша Обилића, Бановић Страхињу, Срђу Злопоглећу, Косовку девојку са рањеним Орловићем Павлом, слепог гуслара, роба, релефе са призорима битке, удовице косовских јунака, каријатиде, Сфингу и друга остварења (слике 4–13).

Ова дела је први пут у већем обиму излагао 1910. у Бечу, у посебном павиљону у оквиру Сецесије (слика 18), где је поред осталих скулптура било приказано 25 радова из *Косовској циклуса*. Изложба је имала великог успеха, а посебна комисија је одабрала скулптуру *Сећање* (слика 14) и још два рада за галерију у дворцу Белведере. Међутим, то је забранио сам надвојвода Франц Фердинанд због ангажованог карактера остварења из *Косовској циклуса* који није одговарао Аустроугарској монархији. Исте године је са сликаром Мирком Рачким организовао изложбу у Загребу са осамдесетак својих радова, „полусхваћен или несхваћен од хрватске публике и критике“. (Mitriновић, 1911, 131). Обојица су били чланови Друштва

Слика 4
Милош Обилић, 1908.

Слика 4а
Глава Милоша Обилића, 1908.

| 27

Слика 5
Косовка девојка, 1909.

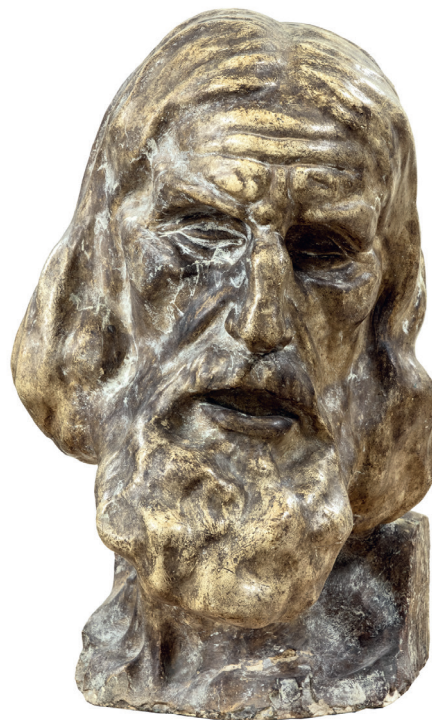
Слика 5а
Косовка девојка као мотив на новчаници

Слика 6
Бановић Страхиња, 1908.

Слика 7
Срђа Злопоглеђа, 1908.

Слика 8
Слепи гуслар, 1908.

Слика 9
Роб, 1908.

Слика 10
Мала сфинга, 1909.

Слика 11
Удовица са
дететом, 1908-09.

Слика 12
Велика удовица, 1908.

Слика 13
Каријатида, 1911.

Слика 18
Каријатиде и Сфинга. Изложба
И. Мештровића у Бечу 1910.
Преузето из Мештровић, Загреб
1933, т. IV

хрватских уметника „Медулић“, названог по сликару и графичару Андрији Медулићу (Il Schiavone), основаном на Првој далматинској уметничкој изложби у Сплиту, 1908. (Bulimbašić, 2016). Његови чланови су били окупљени око идеје зближавања југословенских народа и супротстављања аустроугарској политици. Изложба овог друштва, на коју су били позвани и југословенски уметници, одважно је организована у Загребу 1910. под називом „Нејуначком времену у пркос“, а њену окосницу су представљали сликарски и вајарски радови

Слика 14
Сећање, 1908.

с призорима из легенди о Марку Краљевићу, најпознатијој личности из нашег епског народног стваралаштва, присутној у поезији више балканских народа, као припрема за изложбу у Риму наредне године. У оквиру *Циклуса Краљевића Марка* излагали су Иван Мештровић, Тома Росандић, Мирко Рачки, Томислав Кризман и Љубо Бабић. На централном месту Уметничког павиљона била је постављена колосална Мештровићева скулптура *Марко Краљевић* на коњу, три пута већа од природне величине.

Слика 15

Павиљон Краљевине Србије у Риму 1911. Колекција Милоша Јуришића

Први заједнички наступ југословенских уметника у иностранству била је Међународна изложба у Риму, организована 1911. поводом педесетогодишњице италијанског уједињења, на којој су учествовали најпознатији уметници тог времена. Осим културног, она је имала и политички значај због истих тежњи југословенских народа. У Павиљону Краљевине Србије (слика 15), који је за ту прилику пројектовао архитекта Петар Бајаловић, излагали су и уметници из Друштва „Медулић“, који нису желели да учествују у павиљонима

Аустрије или Мађарске, што је изазвало доста критика и полемика. Мештровић је био заступљен са највише радова (74 од 222), за које је и добио прву награду за скулптуру.

У централном делу Павиљона доминирали су Видовдански фрагменти, док је у издвојеном простору био изложен *Циклус Краљевића Марка*, са великом коњаничком скулптуром (слике 16, 17). Поред Мештровићевих дела и слика Љубе Бабића, Томислава Кризмана и Мирка Рачког са догађајима из живота Марка Краљевића, било је приказано 17 радова Томе

Слика 16
Краљевић Марко на коњу, 1910.

Росандића под називом *Турици*, а у оквиру другог портала налазиле су се каријатиде Росандића, главе Росандића, Бодрожича и Пенића (*Esposizione di Roma*, 1911). Иако је већ био познат у Бечу и Паризу, римска изложба донела је Мештровићу европску славу. Готово да није било критичара или новинара који о његовим делима није говорио у суперлативу. И поред неизбежних супротстављених мишљења изношених преко београдске и загребачке штампе, заједнички наступ српских и хрватских уметника имао је велики значај у периоду

Слика 16а
Краљевић Марко на коњу. Павиљон Краљевине Србије,
Рим 1911. Преузето из Die Kunst für Alle

сложене међународне ситуације. Подстакнут питањем о националној припадности, пошто је у разним текстовима називан српским уметником, Мештровић, као присталица интегралног југословенства, у једном интервјуу је дао често цитирану изјаву: „Србин и Хрват то су два имена за један народ, само што је тај народ под именом Срби боље очувао своју народну индивидуалност, слободу и чежњу за слободом. Стога ми је то име милије. Крај у коме сам се ја родио сачувао је до ситница све особине нашег народа као да је у срцу Србије.

Слика 17

Унутрашњост Павиљона Краљевине Србије, Рим 1911. Преузето из Roma 1911, Roma 1980, 76

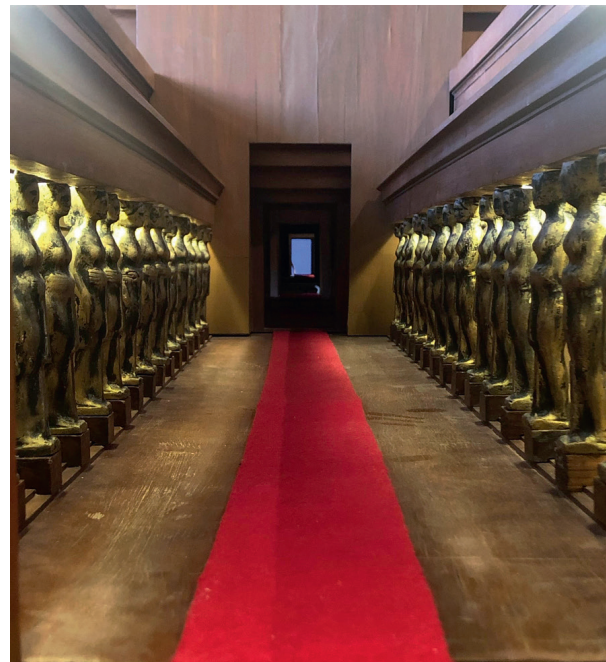
[...] – Сваки је Србин заједно и Хрват. Ово је моје мишљење. Изјава нећу давати никаквих. Ми умјетници морамо радити а нека сваки говори што хоће. Бићу сретан кад се сви Срби и Хрвати буду осјећали једним народом и радујем се што смо ми, српски и хрватски умјетници, у Павиљону Краљевине Србије најјасније показали то право јединство народа, независно од имена (Ambrozić, 1960/1961, str. 243).

Радове из Косовског циклуса, заједно са дрвеном макетом Видовданског храма која је завршена у међувремену, Мештровић је,

представљен већим бројем радова, успешно излагао на Бијеналу у Венецији 1914, као и у Лондону 1915. године. У британској престоници је боравио као члан Југословенског одбора који је формиран у Паризу исте године. Изложба, организована у Музеју Викторије и Алберта, изазвала је велику пажњу не само због уметничких квалитета Мештровићевих радова већ и са политичког становишта, уз коментаре о југословенским тежњама и идејама српства и Косова, које су нераскидиво везане за његов рад.

Као што је већ наведено, макету Видовданског храма Мештровић је завршио 1912. и следеће године ју је приказао у Београду. Састоји се од централног октогоналног дела покривеног куполом, фланкираног с три стране четвртастим просторијама покривеним октогоналним куполама. На почетку дугачког атријума налази се монументални портал. На фасадама су постављене фигуре разних животиња, са својом симболиком. Дуж атријума су поређане велике каријатиде, а на зидовима су рељефи са сценама битке (слике 19, 20). На крају те галерије требало је да буде постављена велика Сфинга, која као симбол загонетне тајне чува успомену на косовску епопеју. Изнад главног улаза у храм уздиже се грађевина попут куле са пет редова фигура с крилима – кула сећања и жртвовања, симбол пет векова ропства. Како је наведено у књизи о Мештровићу, издатај у Америци три године пре његове смрти, у главном простору испод велике куполе требало је да се налази седећа фигура слепог гуслара, а околно и у три просторије планирано је постављење осталих монументалних скулптура. У центру једног од тих одељења, које би својим ентеријером подсећало на период робовања, били би представљени Марко Краљевић, хајдуци и ускоци (Meštrović, Ćurčin, 1933), у друга два Милош Обилић, Срђа Злопоглеђа, Бановић Страхиња и серија удовица које симболизују тугу за палим херојима (Schmeckeбier, 1959, p. 17). Према неким мишљењима, вероватно због изложби у Загребу и Риму, централна фигура требало је да буде Краљевић Марко на коњу.

Модел су долазили да разгледају чланови Владе и Скупштине, као и други

Слика 19
Видовдански храм, детаљ. Народни музеј у Крушевцу

званичници, пошто се Николи Пашићу, према Мештровићевом сведочењу, допао пројекат и желео је да се што пре конкретизују планови за почетак радова. Макета, величине око пет метара, направљена је у размери 1 : 50, што значи да би грађевина била јако великих димензија. Објашњавајући своју замисао, Мештровић је рекао да би Храм градило неколико генерација, као што су зидане катедрале. Мишљења о разним питањима била су подељена, а упућиване су и примедбе да је све превише апстрактно, симболично и да то народ, наводно, неће разумети јер другачије замишља националне јунаке. Мештровић је то гледао другим очима, сматрао је да свака

Слика 20
Видовдански храм, детаљ. Народни музеј у Крушевцу

личност треба да издржи пробу времена, а после историјске дистанце, у зависности од тога какве им је одлике дала народна душа, неки нестану, а неки остану сасвим голи, са својом суштином, и добију натприродне димензије. Та је ствар еминентно у сфери креативности и слободе. У већ помињаном разговору с новинаром у Лондону 1915, Иван Мештровић, који се у том периоду окреће радовима инспирисаним религиозним осећањем, објаснио је шта Видовдански храм, као симболична целина, треба да оличава:

„Косовски Храм је храм религије крајњег пожртвовања, религије Цара Лазара и у

њему ће се проповиједати да треба у правди и свјетлости живјети и за њу умирати. Свештеник храма је Слијепац, који ходећ по земљи, гледа у царство Вјечности, одакле се види, да су сви људи браћа, све вјере само једна велика вјера, све цркве пламенци који горе у славу једне вјечне ватре која их је све ужегла и која све расвјетљује.

Темељи храма су бескрајне праведне жртве наше расе, ступови су му сви они који трпе и подносе, литаније у њему пјевање људских мука, тамјан му је љубав, света вода сузе понижених и жељних правде. Торањ Храма су очишћене душе, које земљу с небом спајају, а звона њихов велики глас, који каже: Живите у миру и љубави с људима и са свим створењем Господњим, усавршујте се непрестано, да постанете равни Њему, а он је неизмјеран“ (Kečkemet, 2017, str. 97).

Иако је Мештровић неупоредиво више хваљен него кућен, његово стваралаштво везано за Видовдански храм било је предмет бројних критичких осврта. Они су се често тицали његовог, према неким оценама, неуспешног тражења националног стила, иако он није ни тежио томе, већ је на особен начин изразио своју визију јунаштва и жртвовања. У његовом креативном изразу, уз моћан осећај за анатомску пластику форме, евидентна је и ефектна експресионизована сецесија као израз духа времена (која није марила за европске карактеристике етничких физиономија, што је неким критичарима много сметало).

Иван Мештровић, рекло би се, није разрешио многе недоумице који се тичу Видовданског храма, и његовог унутрашњег

садржаја, што је разумљиво с обзиром на то да се тиме бавио само неколико година, што је сувише мало за тако комплексан подухват. У сваком случају, нереализовани а ауторски спектакуларно конципиран Мештровићев Видовдански храм фокусиран је у нашој свести као моћан сигнум историјског момента и омаж трагичности и лепоти косовске легенде у којој се рефлектују достојанство и суверени дух српског народа за сва прохујала и будућа времена.

38 |

Видовдански храм је остао само у дрвеном моделу и скулптурама које су за њега припремане пошто је уследио Први светски рат, из којег је Србија изашла ослабљена, оставши без скоро трећине становништва, тако да, и уколико је постојало расположење, није било могућности за упуштање у тако компликован и опсежан пројекат. Формирана је нова држава, остварење слободарских и ујединитељских аспирација југословенских народа, али је временом смањиван почетни ентузијазам њених инспиратора и оснивача. Раније несугласице су

и даље постојале, с потенцијалом да ескалирају, што се више пута и догодило у прошлости. Водећи у другој половини минулог века, као некад Аустроугарска, политику „завади па владај“, велике силе су, распирејући старе сукобе и нетрпељивост, довеле до разбијања СФРЈ, што је резултирало бројним жртвама и прогонима. Уништавана је систематски, изнутра, сопственим снагама, у корист чинилаца који су са стране, помоћу својих експонената, деценијама плански радили на њеном разграђивању, јер је то, између осталог, био једини начин да се незаконито и на силу окупира Косово и Метохија и с ових простора уклони јака држава. Данас у Мештровићевом завичају и на многим другим територијама где су живели Срби више нема ко да гусла, али многи примери, посебно херојски отпор малог дела некадашње ЈНА који је скоро три месеца 1999. одолевао немерљиво јачим НАТО агресорима, сведочи о томе да је видовданска митологема и даље дубоко укореењена и да овом земљом и даље ходају војници цара Лазара.

Литература

- Ambrozić, K. (1978). *Nadežda Petrović (1873–1915)*. Beograd: Srpska književna zadruga. [In Serbian]
- Bulimbašić, S. (2016). *The Medulić society of Croatian artists (1908-1919): art and politics*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske. [In Croatian]
- Esposizione di Roma (1911). *Rome Exhibition, Kingdom of Serbia Art Pavillion*, Zagreb: Dionička tiskara. [In Italian]
- Grujić, V. (2019). *Ivan Meštrović (1883–1962). Sculptures from the Collection in the National Museum in Belgrade*. Beograd: Narodni muzej. [In Serbian]
- Kečkemet, D. (2017). *The Art of Ivan Meštrović*. Split: Filozofski fakultet. [In Croatian]
- Meštrović, I, Ćurčin, M. (1933). *Meštrović*. Zagreb: Nova Evropa. [In Croatian]
- Meštrović, I. (1969). *Memories of Political Men and Events*. Zagreb: Matica hrvatska. [In Croatian]

- Miljković, Lj. (1905). Yugoslav Art Colony. *Likovna kolonija Sićevo*. Niš: Galerija savremene likovne umetnosti. [In Serbian]
- Miljković, Lj. (1994). Centennial of the National Museum in Belgrade. *Zbornik Narodnog muzeja*, XV-2, 231-248. [In Serbian]
- Mitrinović, D. (1911, Maj 15a). Meštrović. *Bosanska vila*, 9, 129-131. [In Serbian]
- Rid. (1915, 12. januar). In Three Cultural Institutions – Chaos Caused by Austrians and their Granades at the University, the National Library and the National Museum. *Politika*, 1. [In Serbian]
- Schmeckebier, L. (1959). *Meštrović. Sculptor and Patriot*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Timotijević, M. (2004). The Gusle Player as the Symbolic Figure of Serbian National Singing. *Zbornik Narodnog muzeja*, XVII-2, 253-285. [In Serbian]
- č-. (1920). Idea of the Kosovo Temple. *Nova Evropa*, 13, 447. [In Serbian]

Порекло илустративног материјала

Дела Ивана Мештровића 1-14, Народни музеј у Београду

| 39

1. Умјетник народа мога, 1905-06, инв. бр. 73	8. Сећање, 1908, инв. бр. 1
2. Милош Обилић, 1908, инв. бр. 5	9. Велика удовица, 1908, инв. бр. 2
3. Глава Милоша Обилића, 1908, инв. бр. 11	10. Удовица са дететом, 1908-09, инв. бр. 4
4. Бановић Страхинја (Торзо), 1908, инв. бр. 12	11. Косовка девојка, 1909, инв. бр. 7
5. Срђа Злопоглеђа, 1908, инв. бр. 43	12. Мала сфинга, 1909, инв. бр. 75
6. Слепи гуслар, 1908, инв. бр. 79	13. Краљевић Марко на коњу, 1910, инв. бр. 37
7. Роб, 1908, инв. бр. 76	14. Каријатида, 1911, инв. бр. 6

Фотографије

- Иван Мештровић, Документација Народног музеја у Београду
- Макета Видовданског храма, Документација Народног музеја у Београду
- Детаљи Храма, Документација Народног музеја у Крушевцу
- Каријатиде и Сфинга, Беч 1910, преузето из: I. Meštrović, M. Ćurčin, *Meštrović*, Zagreb 1933, t. IV
- Павиљон Краљевине Србије у Риму 1911, колекција Милоша Јуришича, уз дозволу аутора
- Краљевић Марко на коњу, Рим 1911, преузето из *Die Kunst fur Alle*, Munchen 1911.
- Павиљон Краљевине Србије, унутрашњост, преузето из *Roma 1911*, Roma, 1980, 76

Vera B. Grujić

The Vidovdan Temple of Ivan Meštrović

Summary

The sculptures of Ivan Meštrović (1883–1962) known as the Kosovo Cycle, Vidovdan Cycle or Vidovdan Fragments, sculpturally shaped to become part of the monumental Vidovdan Temple that was to be erected in Kosovo, along with a wood model of the building, represent the only material trace of this ambitiously conceived but unrealized project.

40 |

Keywords: Meštrović, Vidovdan Temple, Kosovo and Metohija, Yugoslav idea, model of the temple

Радослав Ђ. Гашиновић ^[1]

Институт за политичке студије
Београд (Србија)

УДК 94(497.15)"1914"
329.78(439.55/.56)"190/191"
94(497.6)"1878/1914"
Оригинални научни рад

Сарајевски Видовдан

*Одрећи се слободe значи одрећи се
свега људског: достојанства, људских права
па чак и својих дужности.*

Жан Жак Русо

Сажетак: Млада Босна је била свенародни покрет за ослобођење БиХ и уједињење првенствено са Србијом. Представља незаобилазну тековину са почетка 20. века која подсећа на храброст, слободу, достојанство, национализам у најпозитивнијем смислу речи и на највеће европске вредности тога времена. Назив Млада Босна први је употребио Петар Кочић у листу Отаџбина 1907. године, а затим Владимир Гашиновић у чланку «Млада Босна» који је објавио почетком 1911. године у Алманаху Просвете. Припадници Младе Босне су стекли чврсто уверење да је неопходно, прво, револуционарно уништење Хабзбуршке монархије и, друго, стварање јединствене српске државе. Сваки човек може имати своје ставове о методама борбе Гаврила Принципа и његових сабораца, али сигурно је да се сарајевски атентатори због свог патриотизма, храбрости и несебичности придружују реду најистакнутијих бораца за ослобођење свог обесправљеног и пониженог народа. Многи историчари сматрају да атентат у Сарајеву представља чин одбрамбеног ослободилачког карактера чије су се идеје ткале на револуционарној политици младих, рекло би се и најнапреднијих босанско-херцеговачких омладинаца тога времена. Њихова патриотска свест као основа и филозофска мисао као политичка надградња коју је зачинио револуционарни дух и понос свакога од њих, значајно доприносе формирању њихових ставова и опредељења за борбу. Дакле, Видовдан је велики српски празник. Видовдан Србе подсећа, опомиње и даје им снагу, и то ону моралну, да се чувају и граде национални идентитет, вера и ћирилично писмо. Да се памти и не заборавља, да се слави и тугује, да се учи на светлим примерима косовског, сарајевског и многих Видовдана. Сарајевски Видовдан ће нас вечно подстицати, на храброст, достојанство, на одлучност, на то како треба волети и бранити своју отаџбину.

Кључне речи: Млада Босна, тиранин, атентат, ослобођење, уједињење, Аустроугарска, сарајевски атентат

[1] gacinovicr@gmail.com

Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговину на основу XXV члана Берлинског конгреса из 1878. и Аустријско-турске конвенције од 29. априла 1879. године. Аустроугарска није дуго чекала на спровођење одлука Берлинског конгреса. Када су хабзбуршке трупе 29. јула 1878. на неколико места прешле границу, католици су их поздравили као спасиоце, Срби су показали непријатељско расположење, а муслимани су били у стању побуне. У Сарајеву су, у јуначком отпору Аустроугарској војсци, архимандрит Саво Косановић и поп Ристо Новаковић предводили Србе, а имам Хаџи Лојо, Мухамед-ефендија Хаџијамаковић и Хафиз Абдулах-ефендија Каукџић муслимане. Хаџи Лојо је руководио демонстрацијама против последњег султановог везира у Сарајеву и издао манифест, позивајући да сто хиљада муслимана устане против хабзбуршке војске. У Мостару, главном граду Херцеговине, како је у то време забележио „Годишњи регистар“, дошло је до народног устанка. Тада су три турска батаљона пришла устаницима, док су се друга три изјаснила против устанка и одлучила да се придруже аустријским трупама по њиховом доласку“ (Dedijer, 1966, str. 104).

Иако је Андраши предвиђао брзу и лаку окупацију Босне и Херцеговине, „с четом војника и плех-музиком на челу“, командант хабзбуршких трупа генерал Јосип Филиповић (Josef von Philiprovich), родом из хрватске породице с оближње Војне границе, морао је да употреби више од 200.000 војника, који су

успели да умире ове две покрајине тек после три месеца борби.

Тринаести армијски корпус генерала Филиповића, чије су Шеста, Седма и Двадесета дивизија напредовале са севера, а Осамнаеста дивизија марширала са запада, наишао је на јак отпор чим је прешао границу. Редовне јединице турске војске, понашајући се по наређењима из Цариграда, повлачиле су се у већини случајева без борбе. Међутим, босански феудални господари, који су деценијама изражавали гнев против османлијске власти, подигли су муслиманско становништво и организовали нападе на хабзбуршке трупе. „У Маглају је забележено напредовање уз масовна страдања људи. Најтежи пораз претрпели су, ипак, у области Тузле. Генерал Сапари (Szary), суочен с јаким отпором и нападима из позадине, морао је да нареди хитно повлачење војске док му не стигне појачање“ (Dedijer, 1966, str. 104). По традицији хабзбуршке војске, само неколико месеци по завршетку ратовања у Босни и Херцеговини, Историјско одељење издало је детаљан преглед операција, с прецизним мапама о свакој борби. Укупно 5.198 људи је погинуло, рањено или нестало, од тога 178 официра.^[2] Губици устаника тада нису били забележени.

Аустроугарска и њени савезници сматрали су да се окупација темељи на међународном праву, убеђујући истовремено светско јавно мњење да је она изведена и на државноправној и унутрашњој основи. *Према њрвом шумачењу, све законске мере окуиационе власћи биле*

[2] Die Occupation Bosniens und der Herzegovina durch K. K. Truppen im Jahre 1878. Nach authentischen Quellen dargestellt in der Abteilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs, Verluste bei den Occupationskämpfen, I – IX, Osterr, militär, Zeitschrift 1878, II

су привремене, а према другом тумачењу, *и*рајне. Иза питања правног положаја Босне и Херцеговине стајало је питање ко је стварни господар у тим покрајинама. Према Конвенцији из 1879. године, султаново име и турске заставе били су само симбол турске власти, али је све остало носило ознаке аустроугарске трајне присутности у покрајинама. Иза свих теорија које су се у вези са тим развијале стајали су одређени политички интереси, а не право. И баш је та правна нејасноћа утицала на то да је положај Босне и Херцеговине зависио од односа одређених снага, које су кршиле међународно право, стално истичући да се њихове тежње темеље на законској основи. Српска правна школа се увек држала закључка да аустроугарско запоседање Босне и Херцеговине има међународноправно, а не државноправно обележје, то јест да је то међународно и отворено, а не унутрашње и затворено питање. То исто гледиште је одредило природу политичког покрета српског народа у Босни и Херцеговини. Непосредно након уласка војске 1878. године образована је управа која је имала чисто војно обележје. Делимично су за одређено време били задржани и стари турски великодостојници, а у Херцеговини су привремено постављене и извесне устаничке старешине на чело неких срезова. Од 1. јула 1879. године војна управа прераста у поредак у коме је главна власт била Земаљска влада, чији су поглавари били одговорни заједничкој влади у Бечу. То је за све време аустроугарске власти био генерал, који је истовремено командовао војним снагама на том подручју, био шеф полиције и водио буџетске послове. Формално узевши, законе у БиХ је доносио владар на

основу планова Заједничког министарства финансија и Земаљске владе за Босну и Херцеговину, а покрајином се управљало као прикљученом колонијом.

Шестог октобра 1908. године у Бечу је обнародован указ цара Франца Јозефа о анексији Босне и Херцеговине. Одлуку је саопштио лично цар Франц Јозеф. Београд и целу Србију захватили су велико незадовољство и узбуђење. На територији Србије спонтано су се окупљали људи да изразе свој протест. У овој ситуацији најактивнији су, осим политичара, били уметници. Бранислав Нушић је иницирао оснивање патриотске организације Народна одбрана, која је у случају рата требало да постане „матица за прикупљање и организовање добровољачких одреда“. Бранислав Нушић се на белом коњу појавио код Споменика кнезу Михаилу (на данашњем Тргу Републике) и у ватреном говору позвао грађане Београда и Србије на отпор аустроугарској политици на Балкану. Песник Јован Дучић био је још одређенији: „Данас се тражи реч нас свију, реч којом ћемо изјавити да смо спремни пре изгинути, да смо спремни пре одрећи се самих себе, својих живота и својих имања, своје слободе и своје државе, пре него што дозволимо... да нам грабљивица сусетка даље чупа део по део меса с нашег раскомаданог тела“ (Гаџиновић, 2018, стр. 75).

Највеће овације доживела је позната сликарка Надежда Петровић, која се 12. октобра 1908. с балкона Народног позоришта обратила присутном народу. После анексије Босне и Херцеговине босанско-херцеговачки студенти изјавили су да ни по коју цену неће признати анексију јер она представља најобичнију пљачку, а „ако Аустроугарска хоће да нас прогута, ми

ћемо јој прогристи стомак“ (Свијић, 1921, str. 237–243). Сви младобосанци гајили су дубоко интересовање за књижевност и поезију, неки од њих су у свом кратком животу постали и даровити песници, а неки и велики писци (Иво Андрић). Били су посебно надахнути делима Ничеа, Ибзена, Вајлда, Витмена и других протагониста литерарног анархизма.

Иако је бечка влада званично изјавила да је анексијом Босне и Херцеговине „територијално засићена“, радило се само о првој етапи аустроугарског продирања ка Солуну. У следећој етапи планиран је рат против Србије и њена анексија или пак њена подела између Аустрије, Бугарске и Румуније. „Ако наше трупе буду у Нишу“, писао је начелник аустроугарског генералштаба Конрад фон Хецендорф (Franz Conrad von Hötzendorf), „ако ми будемо тамо господарили, онда ће наш утицај бити обезбеђен у југозападном делу Балкана нарочито, а исто тако на Балкану уопште.“ Гроф Голуховски је с презиром говорио о Србији да је *quantité négligeable* и немачком посланику без увијања рекао: „Ми ћемо просто придавити Србију ако дође до нечег озбиљног на Балкану“ (Grđić, 1906, str. 8–9; Gros, 1962, str. 233–234; Hadžić, 1938, str. 96; Horvat, 1936, str. 283, 284, 299, 306; Jovanović, J., 1948, str. 201; Jovanović, C., 1931, str. 41–42; Kapidžić, 1958, str. 47, 322–323; Карпер, 1851, str. 50, 134–135).

Аустроугарска монархија, својим понашањем по доласку на просторе Босне и Херцеговине, представила се као права окупациона сила и тако изазвала револт народа, а посебно напредне интелигенције с простора Босне и Херцеговине. Многи херцеговачки омладинци били су у првим редовима покрета Млада Босна, као и општег покрета

југословенске револуционарне омладине. Богдан Жерајић и Владимир Гађиновић били су узор омладини, први личним жртвовањем, а други револуционарном пропагандом и акцијом (Slijerčević, 1929, 209; Bogićević, 1954, 301–303).

Окупациона политика Двојне монархије, а посебно управа Бењамина Калаја (1882–1903) била је омражена код православних Срба не само због очувања феудалног система како би се задовољили интереси босанског беговата, него и због покушаја наметања јединствене босанске нације и државног језика заснованог на хрватском дијалекту српско-хрватског језика. Хрвати су као римокатолици важили за народ одан дому Хабзбурга, и као таквима дато им је већинско учешће у окупационој администрацији – чинили су 42 одсто чиновничког особља (Barge, 1904, 218–225). Само у Сарајеву број римокатолика порастао је са 3,3 одсто становништва у првој години окупације (1979) на 34,5 одсто 1910. године (Kruševac, 1960, 21). Уз православне Србе, Калајевој асимилационој политици супротставили су се и босански муслимани, међу којима је, бар у интелектуалној елити, постојала свест о српском пореклу, а код дела утицајних народних првака и свест о припадности српском народу. Међу њима је било и оних који су се отворено изјашњавали као Срби муслиманске вере (Skarić, Hadži-Nurić, Stojanović, 1936, 68–79).

Почетком 20. века само 30 Босанаца и Херцеговаца имало је академско образовање (Stojanović, 1929). Ову групу интелектуалаца сачињавала је омладина из града, јер су само богати могли да шаљу своју децу у Беч и друге универзитетске центре. Ти младићи били су већином конзервативни, задовољавали

се мањим административним положајима, а њихови политички захтеви нису ишли даље од аутономије Босне и Херцеговине у оквиру Хабзбуршке монархије.

Догађаји који су уследили после руске револуције 1905. године подстакли су међу младобосанцима интересовање не само за решење аграрног питања него и за руску литературу и историју. Преписиване су читаве странице књиге Чернишевског *Шта да се ради?* и затим ишле од руке до руке. Осим Чернишевског, много су се читали и Бакуњин, Херцен, Достојевски, нарочито његов роман *Злочин и казна*, и Максим Горки (Parežanin, 1927). Велику пажњу посвећивали су и италијанском и немачком покрету за национално ослобођење. За младобосанце је Ђузепе Мацини (Giuseppe Mazzini) био „прави и велики човек“ (Парежанин, 1927). Италијанска револуционарна традиција из периода ризорђимента ухватила је јаког корена у Херцеговини. Како у устанку 1861, тако и у устанку 1875–1878, побуњени кметови одржавали су везе с Гарибалдијевим присталицама. У другом устанку учествовали су чак и добровољци из Италије. Још као петнаестогодишњи младић, Владимир Гађиновић је називао себе „гарибалдинцем“ (Gađinović, 1956, str. 185) када је проучавао литературу из доба националног уједињења Италије. Чак је и назив Млада Босна настао по угледу на Мацинијеву Младу Италију. Нема сумње да су Мацинијеве идеје да омладина мора бити основна снага у ослобађању своје груде и да мора да створи људе новог кова, спремне на највеће жртве много утицале на младобосанце у првим годинама њиховог

рада и стварања програма. За време суђења, у октобру 1914. године, Гаврило Принцип и Недељко Чабриновић позивали су се у неколико махова на Мацинија као на пример како се треба борити за ослобођење и уједињење (Bogićević, 1954, str. 84). Међу запленим хартијама младобосанца др Младена Стојановића, 28. јуна 1914. године, нађен је следећи Мацинијев цитат, који је Стојановић записао непосредно после атентата на надвојводу Фердинанда: „Нема на свијету каријере светије од каријере завјереника, који постаје осветник човјечанства и тумач вјечитих природних закона“ (Dediјer, 1966, str. 291).

Одмах по окупацији Босне и Херцеговини, Аустроугарска је развила широку дипломатску активност широм света како би што елегантније спровела у дело идеју о анексији Босне и Херцеговине. Прва седница заједничких министара Аустроугарске монархије о анексији, на којој су присуствовали и угарски министри, одржана је 18. новембра 1907. године. На њој је решено да се анексија оствари „кад је прилике затраже и допусте“. Одмах затим почела је активност да се што пре створе а затим и операционализују повољне прилике. У Хрватској је 24. децембра 1907. постављен за бана заклето непријатељ Срба барон Павле Раух. Из Беча и Сарајева чињено је све што се могло да се што више наруше односи између Србије и Црне Горе, како би се слободне српске државе у одлучном часу нашле неактивне и узајамно компромитоване. У Босни почињу масовни претреси, али и хапшења и застрашивања. Тада је настала позната парола „савити или скршити“. Па ипак нису успели. Став Срба био је миран, али одлучан. Тада се на челу руског Министарства

иностраних дела налазио Александар Петровић Извољски (Александр Петрович Извольский), државник не без даровитости, али сувише сангвиничан, а и брзоплет. Он је, из побуда које још нису сасвим објашњене и довољно схватљиве, упутио 2. јула 1908. Еренталу један мемоар, у којем му је понудио изванредан споразум. У том мемоару он је, између осталог, поставио и питање анексије. То питање, као и питање Дарданела, којем су Руси одавно давали велики и оправдани значај, имало је, према његовом упорном тумачењу, европски карактер, што је могло да се реши у духу пријатељског реципроцитета. То је била понуда на коју је бечка дипломатија одавно чекала. Руска понуда била је утолико повољнија, уколико је уз Босну и Херцеговину обухватала и Новопазарски санџак. Понуда Извољског дошла је у исто време кад и вести о младотурској револуцији. Оба догађаја изазвала су у Бечу живу активност и, повезана, донела су нови обрт у историји. Кад је решио да спроведе анексију, после руске понуде и догађаја у Турској, аустријски министар спољних послова Ерентал сматрао је европску ситуацију врло повољном. Намеравао је да спроведе нагодбу са Русијом, обећавајући јој пријатељско држање по питању Дарданела. Немачки пристанак је већ имао. Француска је била нератоборна и заузета у Мароку. Италију је намеравао да заустави тако што ће напустити Санџак и тиме је увери да нема намеру за даље продирање и да анексија Аустрији не доноси никакву нову добит, него се она тим напуштањем чак и жртвује. Надао се да ће тим лукавим дипломатским

потезом добити и поверење нове Турске, која је у ствари требало да као чисту добије једну област коју је већ делимично закапарисала. Веровао је да Енглеска, која је Аустрију и увела у Босну и Херцеговину, неће поводом анексије предузимати ништа озбиљније. Шестог октобра 1908. у Бечу је обнародован указ цара Франца Јозефа о анексији Босне и Херцеговине. Одлуку је тога дана саопштио лично цар Франц Јозеф. Цела земља осећала се тешко погођеном. Ударац је био намењен не толико Босни и Србији колико српској идеји и целој српској будућности.

Млада Босна – омладински ослободилачки покрет

Млада Босна, омладински ослободилачки покрет с почетка 20. века, оставила је незаобилазну историјску, политиколошку, филозофску и правну тековину, која подсећа на слободу, храброст, достојанство, национализам у најпозитивнијем смислу речи и на све оне највеће европске вредности тога времена. Дакле, Млада Босна је настала и развијала се по фазама: *прво*, настала је као једна *револуционарна група*^[3] ђака, револуционара, који су и тада разумели каква је улога Аустроугарске монархије у Босни и Херцеговини, посебно након анексије. Ова група настала је након што је Петар Кочић 1907. године поменуо израз Млада Босна у листу *Отаџбина*. Она је тада окупљала ђаке-револуционаре, који су били уверени да су њихови народи у Босни и Херцеговини изложени највећем нивоу насиља, јер је Аустроугарска монархија то

[3] Групу (франц. *group*, од итал. *gruppo*) сачињавају људи повезани неким заједничким обележјем, истим послом или активношћу (Klajn, Šipka, 2008, стр. 318).

насиље спроводила комплементарно из више праваца. Дакле, *џруџа је множина ма џо чему једноврсних или сродних чланова* (Milosavljević-Radosavljević, 2006, str. 44). Насилно понашање монархије доприносило је масовном окупљању народа око групе револуционара и тако револуционарна група Млада Босна прераста у *џајну орџанизацију* у првој половини 1911. године, након ауторског текста „Млада Босна“, који је објавио Владимир Гаџиновић у *Алманаху* Просвјете. Тада је већина ђака-револуционара прихватила идеју Владимира Гаџиновића и програм који је касније изложио у својим радовима „Смрт једног хероја“, „Крик очајника“ и „Онима који долазе“. Млада Босна тада дефинитивно постаје *џајна револуционарна орџанизација*.^[4] Она је морала да буде тајна, јер би аустроугарске власти спречиле њено деловање и све њене чланове похапсиле и строго казниме. Од тада се ниједна одлука није могла донети без сагласности идејног вође и консензуса руководства организације. Као ђак Петар Кочић писао је оцу Герасиму: „За првих година свога гимназијског образовања у Сарајеву, нарочито у IV разреду, био сам често изазован од извесних професора, који су безобзирно вређали оно што је мени најсветије било, јест и биће, док сам жив. Та моја светиња јесте: на првом месту ослобођење моје домовине и уједињење раскомаданог српства.“^[5] Зар ово није политички програм у две речи: *ослобођење – уједињење*. Програм за цео живот, за који се и живот давао на европским фронтима (1914–1918)

(Porović, 2015, str. 4–9). Зар за ову Кочићеву „светињу“ нису знали његови Младобосанци. Неспорно је да је та „светиња“ била светиња целог нараштаја, то је био њихов политички програм. Дакле, Млада Босна је имала јасан политички програм – „ослобођење Босне и Херцеговине и уједињење са Србијом“. Младобосанци Димитрије Митриновић, Владимир Гаџиновић, Перо Слијепчевић, Милош Видаковић, Боривоје Јевтић и др. оставили су иза себе мноштво програмских текстова на основу којих се може сазнати њихов политички *credo* и политички програм Младе Босне као организације.

| 47

Омасовљењем, Млада Босна прераста у *џокреџ* почетком 1914. године, када већина Срба и муслимана и део Хрвата у Босни и Херцеговини постају чланови тог покрета, а такође и скоро сви становници источне Херцеговине. Закупљеност нацијом као целином види се у многим текстовима Владимира Гаџиновића, а у једном, између осталог, пише: „Млади босански *џокреџ* за обнову земље мора се темељити на дубокој, огромној љубави према народу и великој творачкој вери у самог себе. Никаква сила не сме ту љубав угасити и никаква невоља ту веру пољуљати“ (Gaćinović, 1921, str. 114). У чланку објављеном у *Hazet von Antverpena* од 29/30. јуна 1914. године, пише: „Иако извршиоци оба атентата тврде да су деловали на своју руку, опште је уверење да је свакако постојала широка завера Младобосанаца који нису могли да се помире са анексијом своје земље.“ Да је Млада Босна прерасла у покрет најсликовитије

[4] *Орџанизација* је група људи усмерена ка остваривању одређених задатака (Klajn, Šipka, 2008, str. 868).

[5] Писмо Петра Кочића, уч. VII разр. I београдске гимназије, Београд, 15. IV 1898, Герасиму Кочићу у Гомионицу (Kočić, 2002, str. 113).

потврђују речи истакнутог члана Младе Босне и атентатора Мухамеда Мехмедбашића (који је имао надимак Благан), који је рекао: „Половина Босне и Херцеговине иде у заверу, а друга половина ће подржати све што ми урадимо.“ Ова изјава члана Младе Босне уклапа се у Гиденсову (Anthony Giddens) дефиницију покрета: „Друштвени покрет је могуће дефинисати као колективни покушај унапређивања или постизање заједничког циља, кроз колективну акцију изван сфере постојећих институција“ (Giddens, 2001, str. 313). Владимир Дедијер пише: „Младобосанци су били део спонтаног револуционарног покрета међу јужнословенском омладином, како у границама Аустро-Угарске, нарочито у Хрватској, Далмацији и Словенији, тако и у Србији, Црној Гори, па чак и међу јужнословенским исељеницима у Америци. Све разноврдне групе уједињавао је заједнички циљ: револуционарно уништење Хабсбуршке Монархије“ (Dediјer, 1966, str. 293).

Владимир Гађиновић, оснивач омладинске ослободилачке организације Млада Босна, постаје и њен идејни вођа. Он има највеће заслуге за њено omasовљење припадницима свих народа Босне и Херцеговине. Припадници Младе Босне борили су се против власти Аустроугарске монархије, која ни у ком случају није била легална нити легитимна. Она је била силом наметнута, народи БиХ је нису бирали. Након аустроугарске окупације и анексије БиХ престају сва права и слободе грађана и наступају тешки дани, који су за све њене грађане испуњени страховладом. Дакле, у таквим околностима, које су владале од анексије 1908. године, народи БиХ дошли су у ситуацију да под притиском изгубе своју самобитност и достојанство.

Ови поносни младобосанци били су свесни да су њихови народи поробљени, али су одбили да икада пристану да буду покорени ма колико била јака Аустроугарска монархија, јер и међународно право одобрава борбу против окупатора. Убиство аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда 1914. године у Сарајеву третирао се у то време као убиство било ког представника окупаторске војске. Треба истаћи да анексију Босне и Херцеговине није признала већина држава јер је спроведена против воље грађана Босне и Херцеговине, као и одлука Берлинског конгреса. Након окупације и анексије Босне и Херцеговине Аустроугарска се, с једне стране, према тим провинцијама понашала као према свом етничком простору, а с друге стране, према њеним грађанима понашала се као према поданицима и робовима. Аустроугарска је спроводила терор према свима: Србима, Хрватима и Муслиманима, па су чланови Младе Босне били представници свих народа: Владимир Гађиновић, Гаврило Принцип, Мустафа Голубић, Мухамед Мехмедбашић, Данило Илић, Недељко Чабриновић, Иво Крањчевић, Драгутин Мрас, Драго Радовић, Јово Варагић, Милош Видаковић, Боривоје Јевтић, Ђулага Буковац, Ибро Фазлиновић, Матеј Кордић, Лазар Ђукић, Богдан Жерајић, Митар Керовић, Неђо Керовић, Миленко Јовановић, Бранко Загорац, Димитрије Митриновић, Перо Слијепчевић, Никола Форкапић, Драган Каленбер, Вељко Чубриловић, Васа Чубриловић, Цветко Поповић, Трипко Грабеж, Перо Слијепчевић, Иво Андрић, Тин Ујевић... Многи су тад у свету сматрали да је сарајевски атентат био акт револуционарног отпора према окупатору, присећајући се нпр. Старог завета, у којем се наводе случајеви Аода и

Јаиља, европске традиције тираноубиства која се заснива на теоријама класичног републиканства старе Грчке и Рима (Гаџиновић, 2018, стр. 163).

Младобосанцима је у сопственој земљи било ускраћено слободно политичко изражавање, те су они оснивали тајна удружења, чији је крајњи циљ било протеривање хабзбуршког окупационог система из БиХ и из свих јужнословенских земаља

Ситуација међу јужним Словенима у годинама које су непосредно претходиле 1914. била је веома сложена. Већина је тежила да изрази свој бунт не само против националног угњетавања него и против свих окова који су гушили живот у свим областима. Анализирајући тадашњу ситуацију прослављени писац и добитник Нобелове награде Иво Андрић је записао: „Читаво наше друштво хрче недостојно, само су писци и револуционари будни“ (Андрић, 1913). Припадници Младе Босне били су велики родољуби. Њихова жудња за слободом мора се интердисциплинарно посматрати, а посебно из психолошко-социолошког и филозофског аспекта. Младобосанци су били инспирисани јунаштвом Милоша Обилића, његовим саможртвовањем у борби против тиранина и тираније. Он је био и остао симбол српског јунаштва и на његовом примеру рађали су се слободарски идеали и одлучност да се никада и ни по коју цену не призна ропство. Јуначке народне песме садржале су целу косовску легенду на којој су се кроз векове градиле мотивација и неустрашивост српског народа. Косовски мит развио је и култ освете. Српским епским песмама су се дивили и преводили их на своје језике најпознатији светски писци и песници, а међу осталима и Јохан Волфганг

Гете, сер Валтер Скот, Александар Сергејевич Пушкин, познати амерички новинар Џон Рид између осталог је написао: „Код Срба сваки обични војник зна зашто се бори. Кад је био дете, мајка га је поздрављала речима здраво осветниче Косова!“ Велики српски песник, државник и владика Петар Петровић Његош тврдио је да свако ко збаци тиранина испуњава божју мисију. Осим револуционарног карактера, Млада Босна је била прави расадник књижевних талената. Литература Младе Босне била је великим делом усаглашена са идејама програма клуба Народно уједињење, нарочито у програмским и критичким текстовима: пропагирање филозофије национализма и демократских политичких доктрина, изграђивање националне свести, стварање култа српске националне енергије, рад на стварању модерне националне културе на основу уверења *да је национална култура немојућа без националној друштва, а национално друштво без националне државе*. Јачање националне свести, сузбијање туђих утицаја, неговање култа жртве и витешког духа, борбеног оптимизма, као и ширење култа слободе и јединства народа, били су видови једне доследно примењиване идеолошке оријентације, која је Младу Босну, како на интелектуалном тако и на политичком плану, учинила најактивнијим и најборбенијим делом напредне српске и југословенске омладине пре Првог светског рата. Књижевна елита Младе Босне представљала је нови талас изданака, који су стасали као дивови, да би у најлепшим данима свог живота већина трагично окончала свој живот. Своје идеје младобосанци су преносили до масе посредством тајних дружења и листова: *Народ, Просвјета, Народно уједињење, Вихор,*

Глас слободe, Пламен, Нови Србодран...
(Gaćinović, 2018, str. 147).

Познато гесло омладинског ослободилачког покрета Млада Босна било је: „Хоћемо или да умремо у животу или живимо у смрти.“ Из те сугестивне изјаве очигледно је да страх од смрти код њих није постојао, а да је филозофија неопходности умирања за будућност и слободу била интризично уткана у свест ових храбрих и поносних младића. Владимир Гаћиновић се у Сарајеву први пут сусрео са Гаврилом Принципом у стану Боривоја Јевтића 1909, а затим и 1911. године. У Београду су се срели у два наврата 1912. године. На све младобосанце, а посебно на Мехмедбашића и Принципа, он је оставио снажан утисак, а сви њихови другови омладинци сматрају да је он на њих извршио пресудан утицај и директно припремио Принципа и другове за акцију. Тако је, на пример, Боривоје Јевтић 1920. године написао: „На Принципа, који је иначе подсмешљиво гледао на људе, Владимир Гаћиновић је учинио необичан утисак... Први тренуци с Гаћиновићем претворили су се за Принципа у трајне. Он је био с Гаћиновићем и онда када није боравио уз њега. Импоновала му је његова морална снага као и његово апостолство које је у име циља коме је служило прелазило мирно преко свих патњи, не сустајало пред препрекама, не јењавало пред прогонима.“ На основу историјских чињеница као и права народа у Босни и Херцеговини да се боре за постојање и опстанак и да имају сопствену државу Млада Босна је била прво омладинска ослободилачка организација, а касније ослободилачки покрет. Њени чланови су били припадници Срба, Хрвата и муслимана. Зато је тада већина човечанства сматрала да је Сарајевски атентат представљао

чин одбрамбено-ослободилачког карактера. Политичко, културно и свако друго насиље над народима БиХ достигло је врхунац, а после тридесет година аустријске управе, у Босни и Херцеговини је 1910. било 87 одсто неписменог становништва и само пет гимназија за нешто мање од два милиона становника (Ђорђевић, 2012;105).

Дакле, младобосанци су били најсветлији пример јунаштва и одлучности у борби народа против силе и неправде. Управо ови примери младобосанаца говоре да нико ко је одлучан да се бори за постојање и опстанак није мали и да нико није толико велики да може све. Младобосанци су у пракси потврдили ону стару пословицу која гласи: „Можеш како хоћеш, али не можеш докле хоћеш.“

Атентат – одговор на неподношљиво насиље аустроугарске монархије

Најкомпетентнији историчари 20. века тврде да сарајевски атентат представља чин одбрамбеног ослободилачког карактера, чије су се идеје ткале на револуционарној политици младих и, рекло би се, најнапреднијих босанскохерцеговачких омладинаца тог времена. Њихова патриотска свест као основа и филозофска мисао као политичка надградња, коју је зачинио револуционарни дух и понос свакога од њих, знатно доприносе формирању њихових ставова и опредељења за борбу. Неки писци тврде да је Младу Босну политички индоктринисала организација Уједињење или смрт, што се на основу историјских чињеница

лако демантује. Један од чланова Младе Босне Богдан Жерајић покушао је атентат на генерала Маријана Варешанина 15. јуна 1910, када организација Уједињење или смрт није ни постојала. Може се тврдити да је идеја о атентату никла искључиво у напаћеним грудима поносних младића из Босне и Херцеговине који више нису могли подносити насиље моћне Аустроугарске монархије. Декларација српске владе од марта 1909. године, којом је прихваћен чин анексије, као и пасивност Срба из Босне и Херцеговине, били су за Богдана Жерајића сурови ударци. После хапшења, Принцип је у свом исказу рекао да се још 1912. године заклео на Жерајићевом гробу да ће га осветити. Кад је Гаврило Принцип први пут посетио Србију, понео је у Босну прегршт „слободне српске земље“ и положио је на Жерајићев гроб, а уочи Видовдана 1914. године Принцип је са Данилом Илићем и Неђом Чабриновићем последњи пут посетио гроб Богдана Жерајића. Током процеса Гаврилу Принципу је, 19. октобра 1914, прочитана брошура Владимира Гаџиновића о Жерајићу *Смрт једног хероја*, као литература која је, према оптужби, утицала на дело оптуженог (Гаџиновић, 1956, стр. 309–313).

Владимир Гаџиновић је темељито радио на припреми и организацији масовног устанка против Аустроугарске монархије. Основи предуслов за извођење масовног устанка у БиХ била је јака и моћна Србија, у војном и економском смислу, јер је на време схватио да се индивидуалним акцијама не може поразити хапзбуршки окупатор. Хипотезе према којима су сарајевски атентат инспирисале тајне службе Русије, Француске и Британије или сличне организације у Немачкој, Мађарској и Аустрији,

било директно било индиректно, нису потврђене историјским истраживањима и представљају замагљивање знаменитих историјских чињеница на просторима БиХ у време аустроугарског терора на почетку 20. века. Младобосанци нису хтели другу државу осим своје, и у њој слободу, те се зато то легитимно право увек мора уважавати и поштовати. Наука не трпи импровизације, она осуђује сваки покушај доминације политике над науком, попут злонамерних теза које се пласирају о карактеру Младе Босне. Такве тезе нису безазлене, оне су злонамерне и штетне, јер искривљују улогу српског народа у историји и доводе јавно мњење у заблуду.

Историчар Алан Џ. П. Тејлор (Alan Taylor) сматра да је главни разлог за атентат одлука да престолонаследник свечано парадира сарајевским улицама баш у тренутку када су Срби били у црквама поводом Косовског боја 1389, јер би то било исто као да је енглески краљ шетао улицама Даблина на дан Светог Патрика (Simpson & Jones, 2009).

Веома је значајан податак, који је у Сарајевском архиву пронашао историчар Војислав Богићевић, о томе да је полиција била обавештена о намерама Гаврила Принципа и могућем атентату још 20. октобра 1913, а пустили су га да пред атентат слободно шета сарајевским улицама. (Једном српском историчару руководилац у бечком *Kriegsarchivu* Peter Broucek није дозволио да види тај извештај.) Међутим, пре атентата на Франца Фердинанда на просторима Аустроугарске монархије било је више покушаја атентата који су били одговор на понашање аустроугарских власти према грађанима, и то: 15. јуна 1910. године Богдан Жерајић пуцао је на поглавара земље генерала

Маријана Варешанина; 8. априла 1912. омладинац Лука Јукић покушао је да убије комесара Славка Цуваја у Загребу; 3. октобра исте године Иван Планиншћак покушао је такође атентат на Цуваја у Загребу; 5. јуна 1913. Стјепан Дојчић покушао је да изврши атентат на комесара Скерлеца у Загребу, а 25. маја 1914. године Владимир Сефер намеравао је да пуца такође у Скерлеца. Дакле, низ атентата пре акције Младе Босне на просторима Аустроугарске монархије представља доказ о неподношљивом животу под аустроугарском влашћу.

52 | Одлуку за атентат донео је лично Гаврило Принцип након сазнања да Франц Фердинанд долази у Босну и Херцеговину и писма које је добио од Владимира Гађиновића. Владимир Гађиновић се сећа да му је Илић, заједно с Принципом, последњи пут писао неколико дана пре атентата. Размирице међу атентаторима о којима овде говори Гађиновић настале су, претпоставља се, после оне поруке из Београда, о којој је писао Чеда Поповић у *Новој Европи*, а којом је Апис тражио да се не врши атентат на Фердинанда. С тим се нису сложили неки од активних учесника па су се због тога, вероватно, и обрађали Владимиру Гађиновићу. „Они су ми јављали о унутрашњим размирицама у нашем ранијем сарајевском кружићу, које су изазвале неке нове околности, али и о овоме су говорили двосмислено и увијено. Можда су неки другови били против догађаја 28. јуна и покушали да изврше морални притисак на групу која је по сваку цену хтела да дејствује. Тешко сам се осећао читајући ово узнемирујуће писмо, које је написао сам Принцип а са неколико реченица допунио Илић. Ја сам се спремао да им одговорим, умирујући их, али се већ тада

кроз цео свет рашчуло шта је урадио Гаврило Принцип. Мој млади друг није ни помишљао да ће његов херојски метак бити повод садашњем Светском рату...” (Гађиновић, 1956, стр. 94–96). Тешко је веровати да их је Гађиновић у тим озбиљним часовима могао оставити без одговора, а још је теже претпоставити да би то икоме у то време и саопштио, јер би тиме признао своје учешће у атентату. Вештином коју је научио од руских револуционара он је скривао трагове и чувао тајну, па је зато аустријска полиција тешко долазила до детаља и података о његовом револуционарном раду.

Дакле, атентат у Сарајеву је могуће замислити без Цигановића, Танкосића, Аписа и свих осталих из Народне одбране или Црне руке, али га није могуће замислити, нити остварити, без Гаврила Принципа, Недељка Чабриновича, Данила Илића, Владимира Гађиновића и другова, а није га могуће замислити ни без оних сељака и радника који су били спремни да ставе главу у торбу и који су то и радили чим је акција била усмерена против Аустроугарске монархије. Дакле, идеје за атентат никле су у тешким условима живота, у турбуленцијама које су потресале ионако разграђену животну перспективу народа БиХ, као и у одлучном опредељењу за борбу младих, најнапреднијих босанско-херцеговачких омладинаца тог времена. Ови поносни младобосанци били су свесни да су њихови народи поробљени, али нису никада прихватили да буду покорени ма колико била јака Аустроугарска монархија, јер и међународно право одобрава борбу против окупатора. У том смислу, они су сматрали да не припадају себи, него народу и историји. И учинили су све што су могли, дали су од себе

све што је могуће дати. Пуцајући на наследника аустроугарског престола, они су пуцали у зло, чији је носилац и представник за њих био он. И у томе је смисао њиховог дела.

Гаврило Принцип и остали атентатори су ухапшени, суђено им је од 12. до 28. октобра 1914, а пресуде су донете 28. октобра. Петорици заверника, Данилу Илићу, Вељку Чубриловићу, Митру Керовићу, Мишку Јовановићу и Јакову Миловићу, изречена је смртна казна, а они су касније, царском интервенцијом, помиловани, и то Митар Керовић и Јаков Миловић на доживотну робију, а Неђо Керовић на казну строгог затвора у трајању од 20 година. Гаврилу Принципу, Недељку Чабриновићу и Трипку Грабежу, с обзиром на то да су по аустроугарском закону били малолетни, изречена је максимална казна од 20 година затвора. На Видовдан 28. јуна 1914, на вест о сарајевском атентату и погибији надвојводе Франца Фердинанда, велики српски и светски писац, нобеловац Иво Андрић спаковао је своје оскудне студентске кофере и напустио Краков. Отаџбински родољубиви набој бившег револуционара вратио се у земљу на попреште историје. Одмах по доласку у Сплит, средином јула, аустроугарска полиција је ухапсила Ива Андрића и одвела га прво у Шибеник, а потом у тамницу у Марибор, где ће као политички затвореник остати до марта 1915. године. Међу зидовима мариборске тамнице, понижен до највеће мере, Андрић је интензивно писао и из те злогласне тамнице васкрсла су његова дела *Ex Ponto* и *Немири* (Гаџиновић, 2018, стр. 384).

Најбољу оцену политичке позадине Сарајевског атентата 1914. године дао је један његов учесник: „То је било без икаква размишљања, као кад вода налети, без икакве

суставности.“ Иако се фактор помоћи српских официра у оружју не треба игнорисати, без обзира на то што би младобосанци оружје и муницију сигурно набавили на другом месту, сви судски процеси омладини између 1914. и 1917. открили су не једну организацију, него моћан покрет који стоји иза атентата. Осим главног процеса атентаторима, у Сарајеву 1914. године било је још шест других ђачких процеса. На њима је изведено 180 окривљених омладинаца, а било је неколико пута више сведока и осумњичених који су пуштени пре коначне пресуде. Цела Босна и Херцеговина била је испреплетена мрежом конспирација и ђачких завера и то је осиањак у који је, као поручен, дошао један монарх, уверен да не треба да се понаша као балкански политичар, настојећи на све могуће начине да иритира народе у Босни и Херцеговини, као, рецимо, приликом доласка на Илићу, када је наредио да се у Сарајеву уклоне све заставе осим аустријских, посебно истичући да не зна да у Аустрији постоји било која друга народност осим аустријске.

Видовдански атентатори су на почетку 20. века променили ток историје и својим јунаштвом су задивили свет. Зато је било логично и историјски оправдано да се на обалама Миљацке сачувају њихова историјска знамења. Муслимански политичари из Босне и Херцеговине у последњој деценији 20. века из политичких разлога замрачили су својим понашањем светле тренутке историје народа БиХ с почетка 20. века. Сви називи улица који су носили имена младих револуционара и славних српских војсковођа, који су ослободили Сарајево на почетку 20. века, промењени су. На почетку 21. века историјска обала крај Миљацке

зове се Обала Кулина бана, а на углу те улице и улице Зелених беретки биле су некада уливане у бетону стопе легендарног словенског хероја Гаврила Принципа. Пројекат у изградњи музеја Младе Босне заједно су реализовали познати архитекта Jurij Najdhart и академски сликар из Београда Раденко Мишевић. На почетку 21. века овог музеја више нема. Уништиле су га

терористичке скупине током грађанског рата у Босни и Херцеговини у последњој деценији 20. века.

Дакле, Принципови пуцњи нису објавили само надвојводину смрт, већ четири године касније и уништење Хабзбуршке монархије, укључујући и средњовековни кметски систем у Босни и Херцеговини.

References / Литература

54 |

Andrić, I. *Vihor*. 5/1913.

Barre A. (1904). *La Bosnie-Herzégovine, L'administration autrichienne de 1878 à 1903*. Paris: Michaud. [In French]

Bogićević, V. (1954). *Young Bosnia*. Sarajevo: Svjetlost. [In Serbian]

Cvijić, J. (1912, mart). About the violent type of Dinaric Serbs. *Pregled*. [In Serbian]

Cvijić, J. (1921). *Speeches and articles, I*. Beograd: Napredak. [In Serbian]

Dedijer, V. (1966). *Sarajevo 1914*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]

Đorđević, Ž. (2012). *Extermination of Serbs in XIX and XX century*, Tom I. Beograd: Draslar partner. [In Serbian]

Gaćinović, R. (2018). *Young Bosnia*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: EVRO BOOK. [In Serbian]

Gaćinović, V. (1921). *Young Bosnia, Memorial of Vladimir Gaćinović*. Uredio Pero Slijepčević, a objavili drugovi i prijatelji. Sarajevo: Štamparija Petra N. Gakovića. [In Serbian]

Gaćinović, V. (1956). *Essays and letters*. Sarajevo: Svjetlost. [In Serbian]

Gidens, E. (2001). *Sociology*, 2nd edition. Podgorica: CID, Banja Luka: Romanov. [In Serbian, Croatian]

Grđić, V. (1906). *A word or two about our dispute*. Novi Sad. [In Serbian]

Gros, M. (1962). *Croatia shortly before the annexation of Bosnia and Herzegovina, Proceedings paper III Department of historical sciences of the Institute of social sciences*. Beograd. [In Serbian]

Hadžić, O. (1938). *Muslim struggles for religious and waqf-mearif autonomy*. Beograd.

Horvat, J. (1936). *Political history of Croatia*. Zagreb.

Jovanović, J. (1948). *Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti*. Cetinje: Narodna knjiga. [In Serbian]

Jovanović, S. (1931). *The Government of Aleksandar Obrenović, II*. Beograd. [In Serbian]

Kapidžić, H. (1958). *Herzegovinian rebellion in 1882..* Sarajevo. [In Serbian]

Kapper, S. (1851). *Die serbische Bewegung in Südungarn*, Berlin. [In German]

Klajn, I., Šipka, M. (2008). *A large dictionary of foreign words and expressions*, četvrto izdanje. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]

Kočić, P. (2002). *Collected creations*, tom III. Beograd: Ars Libri. [In Serbian]

- Kruševac, T. (1960). *Sarajevo under the austro-hungarian administration, 1878-1918*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva. [In Serbian]
- Milosavljević, S., Radosavljević, I. (2006). *Fundamentals of Political social Science Methodology*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: JP Službeni glasnik. [In Serbian]
- Parežanin, R. (1927). *A few words about Žerajić-Princip generation*. Subotica: Književni centar. [In Serbian]
- Popović, B. N. (2015). *The spirit of young Bosnia on European fronts*. Žrnov, časopis za kulturu, nauku i umetnost, II, 2. [In Serbian]
- Simpson, W. & Jones, M. (2009). *Europe 1783-1914*. London: Routledge. [In English]
- Skarić, V., Hadži-Nurić, O., Stojanović, N. (1936). *Bosnia and Herzegovina under the austro-hungarian administration*. Beograd: Geca Kon.
- Slijepčević, P. (1929). *Young Bosnia. Effort of Bosnia and Herzegovina for liberation and union*. Sarajevo.
- Stojanović, N. (1929). *About the tasks of Bosnia, Letopis matice Srpske*.
- Trišić, N. (1935, februar). *The case of Muhamed Mehmedbašić. Pregled*.

Radoslav Đ. Gaćinović

Institute for political studies
Belgrade (Serbia)

Saint Vitus Day in Sarajevo

Summary

As a nationwide movement for the liberation and unification of South Slavic peoples at beginning of the 20th century, Young Bosnia was the only hope of the peoples in occupied and disenfranchised Bosnia and Herzegovina for achieving emancipation and unification. The title “Young Bosnia” was first used by Petar Kocic in the newspaper Otadzbina (“Fatherland”) in 1907, and then by Vladimir Gacinovic in an article published in Almanac of Prosveta (“Education”) in 1910. Despite their innate instinct that force should be resisted with force, the Young Bosnians and their supporters had a much deeper understanding of the historical perspective than many of their contemporaries among the South Slavs. Firstly, they understood the inescapability of the destruction of the Habsburg Monarchy through revolution and secondly, they understood the need for the establishment of a Yugoslav federal community consisting of different South Slavic nations with the same ethnic origin but with separate histories. One may have their own opinion regarding the methods of Gavrilo Princip and his co-fighters, but it is certain that for reasons of their patriotism, courage and selflessness the Sarajevo assassins can be included in the group of prominent fighters for the liberation of their disenfranchised and humiliated countrymen. Many historians agree that the Sarajevo assassination was in character an act of self-defense for the purpose of liberation as it was founded on the revolutionary politics of the young people

who were, it is possible to say now, the most forward-thinking Bosnian youths of the time. Their fundamental patriotic consciousness and their philosophical thought as a political superstructure, enlivened with the revolutionary spirit and pride of every individual member, greatly contributed to the formation of their views and strengthened their commitment to their struggle.

Key Words: Young Bosnia, tyrant, assassination, liberation, unification

Јелена Ј. Гускова ^[1]

Институт за славистику Руске академије наука
Центар за истраживање балканске кризе
Москва (Русија)
Српска академија наука и уметности
Београд (Србија)

УДК 327:929 Козирјев А. В.
327(497:470)"1991/1996"
327(470)"1991/1996"
Оригинални научни рад

Улога министра спољних послова Руске Федерације Андреја Козирјева у креирању судбине Русије и Југославије

Сажетак: У чланку се разматра период формирања политичких структура и постављања спољнополитичких оријентира нове државе – Руске Федерације – почетком 1992. године. Аутор покушава да покаже какву је улогу министар спољних послова Руске Федерације Андреј Козирјев имао у креирању судбине Русије и Југославије, које су главне одлике њега као дипломате и чиме се руководио приликом доношења одређених одлука по питању Балкана. Пред њим је био задатак да реформише старо совјетско Министарство спољних послова и да најзад, не само на речима већ и на делу, изгради модел мирољубиве руске дипломатије. Јељцин је наивно веровао да ће Козирјев бити у стању да свима покаже да Русија наступа као гарант мира у разним регионима, између осталог и у Југославији, јер је његова предност била у томе што је динамичан човек савремених схватања. Козирјев је одговарао Европи и Сједињеним Америчким Државама јер је био њихов човек у Кремљу, имао добру репутацију, испуњавао жеље западних партнера и смањивао опасност од непредвидивости Русије. Подржавали су Козирјева јер је био без поговора спреман на сарадњу, на испуњавање свакојаким молби и наредби. Био је фигура тако потребна Западу.

Кључне речи: Југославија, Руска Федерација, спољна политика, Андреј Козирјев.

Догађаји из последњих месеци 1991. године довели су не само до политичког банкрутства Михаила Горбачова већ и до распада Совјетског Савеза. Горбачов је 25. децембра поднео оставку на место председника СССР. Изнад Кремља је

подигнута застава Руске Совјетске Федеративне Социјалистичке Републике (РСФСР). Од јануара 1992. године спољном политиком нове земље бавили су се председник Борис Јељцин и министар спољних послова Андреј Козирјев.

[1] jelenaguskova@gmail.com

Већ 31. децембра 1991. Влада Југославије је изразила разумевање за промене до којих је дошло у СССР и потврдила континуитет међудржавних односа. Социјалистичка Федеративна Република Југославија је примила к знању „да ће сва права и све обавезе Савеза Совјетских Социјалистичких Република у области међународне сарадње остваривати Руска Федерација“ и да ће сви постојећи уговори између СССР и СФРЈ аутоматски бити пренети на нове независне државе (Архив внешней политики СССР, Ф. 144).

58 | Године 1991, 8. децембра, објављен је Указ о спољнополитичкој служби РСФСР који је потписао Борис Јељцин. Требало је да Министарство спољних послова РСФСР преузме контролу и оперативно управљање укинутим Министарством за спољне послове СССР, да развије нову организационо-кадровску структуру Министарства спољних послова РСФСР, да одржи консултације с бившим совјетским републикама о формирању заједничких координационих механизма обезбеђивања спољнополитичке делатности и да до 1. јануара 1992. припреми Привремени правилник о руској дипломатској служби (*Дипломатический вестник*, 1992, стр. 26).

Процеси формирања политичких структура и дефинисања спољнополитичких оријентира нове државе – Руске Федерације – одвијали су се током 1992. године истовремено. Овај процес није увек био добро осмишљен и избалансиран јер је морао да се реализује веома брзо. Нови кадрови, нова лица, различити приступи и преурађене одлуке. Први укази о реструктурирању Министарства спољних послова РСФСР донети су већ крајем децембра

1991, уочи новогодишњих празника. То сугерише да је Борис Јељцин журио да што пре формира државне структуре и да се са новим људима укључи у процес изградње нове државе. Андреј Козирјев се сећа да „није било никаквог реда. Све се радило наврат-нанос. Није било ни нормалне владе, ничега“ (Кох и Авен, 2011).

Крајем 1991. године у земљи је настало двовлашће – и даље је функционисало савезно Министарство спољних послова на Смоленском тргу, али и Министарство спољних послова РСФСР на Проспекту мира. Према сећањима Козирјева, односи између центра и РСФСР били су ужасни. „Министарство спољних послова СССР нам је врло брзо објавило бојкот, стопирали су ми све што су могли и нико са мном није комуницирао. Уопште, све везе са савезним Министарством спољних послова биле су изгубљене, па чак и оне личне“ (исто). Борис Јељцин је желео да има сопствено министарство па је зато Министарство спољних послова РСФСР постепено јачало.

Одмах након доласка на место министра спољних послова РСФСР, Козирјев је дао интервју за лист *Вестник МИД СССР* из којег се види да у то време још није било јасно како ће бити реализована подела овлашћења између Савезног и Републичког министарства спољних послова. Нови министар је најавио тежњу ка преласку на заједницу независних држава, ка изналажењу механизма за усаглашавање ставова у сфери спољне политике, јер „има много могућности и варијанти таквог демократског процеса усаглашавања“ (Интервју министра..., 1991, стр. 36). Једино што је министар јасно назначио јесте то да је почео процес преласка с тоталитарног централизма ка демократији.

Државни секретар Владе Русије Генадиј Бурбулис и министар спољних послова Андреј Козирјев, на свом првом састанку са особљем бившег Министарства спољних послова СССР, у децембру 1991, разјаснили су принципијелне разлике између оријентира спољне политике епохе Михаила Горбачова и текућег момента. Козирјев је нагласио да ће у будућности Москва заузети курс ка снажном партнерству са Западом и интеграцију с њим (Бажанов, 1997, стр. 59–60).

Козирјев је помагао Јељцину у припреми Беловешког споразума о престанку постојања СССР и стварању Заједнице Независних Држава (ЗНД). Он је подсетио да су Јегор Гајдар и он, „попут двојице безвезних интелектуалаца писали сву ноћ [...] три странице, а на тим страницама је било написано много тога: непостојање граница за грађане, јединствен економски простор, заједничка војска итд.“ (Кох и Авен, 2011). И већ 9. децембра он се пробудио као министар спољних послова независне државе, која, заправо, још није имала спољну политику. Постоји мишљење да је Козирјев постао министар потпуно случајно. Како се наводи у књизи *Очерки политической истории (Есеји из њолијичке историје)*, Савезна спољнополитичка управа је Министарство спољних послова РСФСР сматрала „таложником“ дипломата с пропалом каријером. „Распад Совјетског Савеза пружио је непознатом дипломати јединствену шансу. Он је у једном залету прескочио неколико степеника у дипломатској хијерархији и, иако није био чак ни амбасадор, постао је министар спољних послова огромне силе“ (*Эпоха Ельцина*, 2001, стр. 470). То у извесној мери јесте истина, међутим, сам Козирјев је истицао да је уложио много труда да би прешао у републичко Министарство спољних

послова. Кад је Јељцин изабран за председника Врховног савета и ишао на директне изборе с врло радикалним паролама, многима се учинило да је то реална шанса да се у земљи спроведу демократске промене. „Па, ето, почео сам свим силама да тражим начин да се некако представим Борису Николајевичу“, сећа се Козирјев. „Пријатељи су ми помогли. Лукин ми је помогао јер је Лукин постао народни посланик РСФСР. Кад сам видео да је постао посланик, па још приде и председник Одбора за међународне послове, отишао сам код њега као свог јединог познаника и рекао му да сам спреман на све, кратко речено, хоћу код вас. Он ме је погледао и рекао ми: 'У реду, у реду.' И препоручио ме је“ (Кох и Авен, 2011).

Зашто је Јељцин изабрао баш Козирјева? Председник пише да је од самог почетка Андреј Козирјев био веома контроверзна фигура те је зато „посматрао министра спољних послова дуго, опрезно и пажљиво“. „Мислим“, закључује председник, „да је то ипак био прави избор“ (Ељцин, 1994, стр. 214). Пред Козирјевом је био задатак да реформише старо совјетско Министарство спољних послова и да, најзад, изгради модел мирољубиве руске дипломатије, и то не само на речима него и на делу. Јељцин је наивно веровао да ће Козирјев бити у стању да свима покаже да Русија наступа као гарант мира у разним регионима, између осталог и у Југославији, јер је његова предност у томе што је динамичан човек савремених схватања. „Младост Козирјева, његова издржљивост и његов хладни професионализам помажу му да се не погуби, да се не сломи у тој непрекидној, понекад излуђујућој бујици преговора, иницијатива, контраиницијатива, мировних планова итд.“

(Ељцин, 1994, стр. 214). На крају се, према сећањима Козирјева, између њега и председника успоставио близак однос (Кох и Авен, 2011).

Јегор Гајдар, који је 1992. године био премијер, упознао се с Андрејем Козирјевом у јесен 1991, кад су заједно радили на изради програма рада руске Владе. Козирјев је изазвао његове симпатије и Гајдар га је кратко окарактерисао: „Интелигентан, паметан момак“ (Гајдар, 1996, стр. 332). Говорио је тихо, био је оптимиста и деловао је веома добродушно.

У Вашингтону је министар Руске Федерације већ био познат. „Био је светски човек, благ, течно је говорио енглески. Козирјев је био искусан дипломата и штићеник Шеварднадзеа“, говорили су о њему историчар Мајкл Бешлос и политичар Струоб Талбот (Бешлос и Тэлботт, 1994, стр. 290). Портпарол председника Вјачеслав Костиков писао је да су се према Андреју Козирјеву западни партнери односили веома пажљиво. „Било је момената кад је малтене сваки посетилац Кремља на неком високом положају, из Западне Европе и нарочито из САД, који је дошао у посету председнику, молио Бориса Јељцина 'да не изда Козирјева'. Не сећам се да су се тако заузимали за Јегора Гајдара, иако је и он сложио за прозападно оријентисаног политичара [...] Козирјев је у то време био једна од 'светих крава' на демократском пашњаку“, приметио је Костиков (Костиков, 1997, стр. 72).

Очигледно је да је Андреј Козирјев одговарао Европи и САД јер је био њихов човек у Кремљу, имао је добру репутацију, испуњавао жеље западних партнера и смањивао опасност

од непредвидивости Русије. Подржавали су Козирјева јер је био без поговора спреман на сарадњу, на испуњавање свакојаким молби и наредби. Био је личност тако потребна Западу.

Нажалост, наде које је Јељцин полагао у Козирјева нису биле оправдане. Недостатак искуства, непоштовање традиција совјетске дипломатске школе, беспоговорна прозападна оријентација, па и његов уски видокруг, нанели су Русији у том тешком периоду озбиљну штету.^[2]

О Андреју Козирјеву је написано неколико чланака у којима је озбиљно критикован због тога што је „готово предао Јапанцима Курилска острва, потпуно обуставио испоруку кубанског 'комунистичког' шећера у Русију, на разне начине допринео ширењу НАТО на Исток“, инсистирао на што бржем повлачењу руске војске из Немачке, не тражећи ништа заузврат (Гришин, 2015; Трунов, 2015; и др.). Можда спољна политика Русије у том периоду захтева још озбиљније проучавање. Ми ћемо се детаљније задржати на балканском (југословенском) правцу спољне политике. С тим у вези, изузетно је важно разумети *уверења и принципе* којима се министар руководио приликом обликовања своје политике.

У једном свом интервјуу Козирјев је изјавио да је у почетку био убеђени комуниста, са идеалним профилем за пријем на МГИМО (Међународни државни институт за међународне односе [универзитет] Министарства спољних послова Руске Федерације, прим. прев.), али је од 1976. доживео унутрашњу револуцију. Запад га је заслепио још 1975. године, када је као млади

[2] Од 2012. године А. В. Козирјев живи у САД, у Мајамију.

дипломата остао затечен у једном њујоршком супермаркету. „Доживео сам шок. Не због онога што сам видео на полицама, већ због тога што купци нису били тамо некакви капиталисти, већ обични људи. Латиноамериканци или афроамериканци, који очигледно нису били 'бели оковратници'. Они су пунили своје корпе“ (Кох и Авен, 2011). Био је то први ударац који је доживео будући министар. Тамо је такође прочитао роман Бориса Пастернака Доктор Живаго. Из књиге је закључио да совјетски систем не трпи личну слободу и „та околност ме је довела до потпуног унутрашњег дисидентства. Нисам имао довољно ни смелости, ни барута, да постанем прави дисидент, борац за људска права итд. Наставио сам да радим у Министарству спољних послова, али што сам више размишљао о томе чиме се бавим, каква је наша спољна политика, чиме се она бави, постепено је у мени све почело да се руши попут куле од карата, и ја сам на крају, да будем искрен, једноставно постао антисовјет“ (Кох и Авен, 2011). За њега је „Америка била светионик моралне истине“ и одиграла је кључну улогу у његовом животу (Козырев, 2019).

У свести дипломате антисовјетско се, логично, трансформисало у антируско. Козирјевљева филозофија подразумевала је да у свету постоји некакав пол добра и свеопште среће – Запад на челу са САД, и да је наш задатак да тежимо ка њему из све снаге и максимално прецизно извршавамо све што нам САД и Запад кажу.

О Козирјеву су говорили различити људи, неко са симпатијама, а неко оштро критикујући његова дела и поступке. Председник Југославије и познати писац Добрица Ћосић, који је био

спреман на уступке ради заустављања ратних дејстава на територији бивше Југославије, записао је у дневнику своје утиске о Козирјеву: „Бледа, хладна, конвенционална личност. Тај човек ни својим очима не улива поверење. Представља се као дипломата велике силе, а по идејама је само курир Запада. Посредује, али неуверљиво. Не верујем у руску улогу“ (Ћосић, 2012, стр. 36).

Изванредни и опуномоћени изасланик прве класе, доктор историјских наука, Борис Поклад изразио је оштро негодовање, сматрајући да је спољнополитичка линија којом иде нова Русија под вођством Козирјева постала „отворено прозападна, безвољна, бескичмењачка, а наша дипломатија – једноставно штетна [...] Такве 'результате' не можемо другачије оценити него као издају интереса [...] земље. [...] Совјетска дипломатија, једна од најјачих и најугледнијих на свету, била је [...] покопана (Трунов, 2015.).

Новинари Дмитриј Кисељев и Денис Давидов, водитељи аналитичко-информативних програма, тврдили су у једној емисији да су „национални интереси Русије Козирјеву били страни. То је све што треба знати о бившем министру спољних послова Русије Андреју Козирјеву“. Њуди из његовог окружења знали суда је желео да из Министарства спољних послова пређе у Кремљ. Дипломата је имао амбиције да постане председник. Наводили су да је говорио: „Јељцин би био добар за рушење старог система, комунизма, али он није лидер који би могао да изгради нешто ново. Нисмо га могли натерати да међу нама изабере новог лидера“ (Кисељев, 2019). Министра Козирјева су на Западу називали „Мистер Да“, за разлику од Андреја Громика, совјетског дипломате број

један, коме су дали надимак „Мистер Њет“. Козирјев је истицао да је увек био поклоник демократије и западних вредности и, кад се СССР распао, он је, радећи „искључиво из сопствених убеђења и за добробит руског народа, у Русији уводио све оно најбоље што је Запад могао дати“. Управо се због тога често слагао с предлозима политичара из држава цивилизованог света (Манн, 2019). Навешћемо још један занимљив детаљ из разговора који описује бивши министар: „Једном је Кисинџер [...] питао, да ли ћу се сложити са нуклеарним бомбардовањем Москве. Одговорио сам да нема проблема. Наравно, знао сам да је то била шала па сам и ја шаљиво одговорио“ (исто).

Подсетићемо да је у руској историји било неколико примера да министар спољних послова није био довољно заинтересован за судбину државе. Тако је, на пример, на челу Министарства спољних послова Руске империје од 1816. до 1856. био Карл Неселроде, син осиромашеног немачког племића и богате Јеврејке, ћерке франкфуртског банкара. Од детињства је био одушевљен пруским апсолутизмом и није крио своје проаустријске симпатије. Управа за спољне послове постала је у његово време уточиште странаца којима није стало до интереса Русије. Неселродеа су називали руским министром аустријских спољних послова. Кад је његов будући наследник кнез Александар Горчаков у свом извештају употребио израз „господар и Русија“, Неселроде је незадовољно одговорио: „Ми знамо само за једног цара [...], нас Русија не занима“ (*Историја СССР...*, 1967, стр. 465).

Наш духовит народ брзо је почео да Козирјева назива „нашим министром њихових спољних послова“.

Андреј Козирјев данас живи у САД, пише књиге, даје интервјуе. Оптужује Русију за нуклеарну уцену и позива Запад на мешање у унутрашње послове наше земље. Од своје антируске позиције бивши министар није одустао.

Нови федерални механизам формулисања и усвајања спољнополитичких одлука био је крајње једноставан. Према Уставу Русије, спољну политику земље формулише председник, а реализује Министарство спољних послова. Међутим, пракса је била таква да председник није активно учествовао у изради балканске спољнополитичке тактике (стратегије уопште није ни било), већ је вођење послова поверио министру. Јељцин се током првих година мало бавио међународним пословима и дао је одрешене руке Козирјеву, коме је у потпуности веровао. Он је пак одлично користио такву ситуацију и увек умео да убеди председника у неопходност ових или оних корака. Андреј Козирјев је верно служио председнику Русије, али је његову незаинтересованост за спољну политику вешто искористио да задовољи сопствене интересе.

Ово потврђује неколико редака које је председник написао у својој књизи о спољној политици. Он се ње заиста бојао и буквално га је „излуђивала“ бујица „преговора, иницијатива, контраиницијатива, мировних планова итд.“ (Ељцин, 1994, стр. 214).

Постепено је прерогатив одлучивања о спољнополитичким проблемима све више прелазио у руке министра спољних послова. Много је тога зависило од његовог мишљења, његових ставова и уверења. У новембру 1992. године министар је додатно ојачао свој утицај

пошто му је председник доделио овлашћења координатора за питања спољне политике.

Године 1992, 8. новембра, декретом председника бр. 663-рп „О обезбеђивању јединствене политичке линије Руске Федерације у међународним односима“ била је установљена координациона улога Министарства спољних послова у обезбеђивању јединствене политичке линије РФ, укључујући, пре свега, спољнополитичку делатност председника РФ. Нацрти уговора и споразума склопљених у име Руске Федерације или њене Владе, као и интерресорни протоколи, морали су бити координисани с Министарством спољних послова уколико су се тицали спољнополитичких питања или принципијелних праваца међудржавних односа. То је омогућило министру да, позивајући се на поступање по вољи председника, избегава сарадњу с Врховним саветом.

Као последица тога већ је 1992. године Министарство спољних послова само себи постављало задатке и само контролисало њихово извршавање. Сви покушаји формирања координационог органа у сфери спољне политике доживели су неуспех.

За нас је врло је важно да схватимо како се формирала *концепција спољне политике* у првој години њеног постојања. Руски дипломата Јулиј Воронцов^[3] писао је да се тада није знало шта чини основу спољне политике, говорило се само о демократском друштву различитом од комунистичког Совјетског Савеза. „Покушавало

се да се ‘с прљавом водом избаци и дете’ и да се одрекнемо свега само зато што је постојало у Совјетском Савезу. Било је много конфузије, много чега смо се одрицали потпуно неразумно [...] Зато су и упутства из Центра често била хаотична и нејасна па смо понекад морали да их игноришемо“ (Воронцов, 2009, стр. 177–178).

Током недавног интервјуа новинари су Козирјеву поставили питање о Јељцину: „Из тога што говориш следи да Борис Јељцин није имао озбиљна политичка уверења. Или их је ипак имао? Ево, Чубајс сматра да је Јељцин био човек који је једном ногом стајао у старом свету, а другом – у новом, и то ново је у њему било исто онако искрено као и старо [...] Постоји још једна разумна, према мом мишљењу, тачка гледишта, да Јељцин није имао дубоко промишљене идеолошке ставове (ни о економији ни о спољној политици), али је веровао у једно – у демократију.“ У свом одговору Козирјев је скренуо пажњу на председникову велику унутрашњу еволуцију у периоду од 1991. до 1992. године. „Он је у почетку имао искрену жељу за некаквим променама, али елита није делила његове тежње. Тамо су били или политички неутрални људи, или пак људи из прошлости, попут Примакова. Припадници служби безбедности углавном су били потпуно неутрални, храбри, лично веома добри људи. Али без идеологије и разумевања тога шта треба реформисати. У време револуције то није добро. Руководиоци морају бити идеолошки и политички припремљени [...] И потребна је партија из које се могу регрутовати комесари

[3] Воронцов Јулиј Михаилович, совјетски и руски дипломата, од 1990. до 1994. године вршио је дужност сталног представника СССР, а затим и Русије у ОУН и сталног представника у Савету безбедности УН, изванредног и опуномоћеног амбасадора СССР и Русије у Индији, Француској, Авганистану и САД, члан је ЦК КПСС.

који ће контролисати војне стручњаке. А Јељцин није имао партију“ (Кох и Авен, 2011).

За време Козирјева није било научно засноване спољнополитичке концепције нове руске државе и зато се политика појединих праваца формирала прилично спонтано. Управо се то догодило и са балканском политиком Русије. „Балкански проблем“ је настао у време кад је у земљи антикомунистички тренд доживљавао врхунац, кад су одбацивани сви елементи спољне политике из совјетске прошлости, укључујући и сфере утицаја, кад су одбачени сви савезници бившег СССР, а противници, наводно, нестали. Европа и САД су сматрани идеалима демократије и економског просперитета. Зато је Русија, према мишљењу нових демократа, морала да постане део Европе, да заборави своју „неевропску“ политику из прошлих времена. Козирјев је отворено говорио: „Демократска Русија мора да буде и биће у истој оној мери природни савезник демократским земљама Запада у којој је тоталитарни Совјетски Савез био њихов природни противник“ (исто). Зато је он одлучно желео да промени приступ спољној политици. „Ми смо поставили потпуно нови задатак. Ми смо желели (и Јељцин је то у потпуности подржавао) да пређемо са смањења тензија у односима између противника на партнерске односе међу савезницима“ (исто). У томе је он видео разлику у приступима Горбачова и Јељцина. Треба успоставити савезничке односе. Козирјев је развијао добре односе с Бејкером, Бушом, Геншером, али с Билом Клинтонем, победником избора у САД, није: „Буш у Америци има велике унутрашње проблеме. За нас је он био идеалан, и Бејкер је био идеалан, али се у то време појавио наш

пријатељ Клинтон за кога смо ми били задња рупа на свирали. Русије није било у његовом видокругу, па ни Европе ни НАТО. Клинтонов мото је био: „*It's the economy, stupid*“. Клинтон је занимала само *economy*“ (исто).

Наша млада дипломатија је успостављала пријатељске односе са лидерима западних земаља, тежећи да им не противречи и да не улази с њима у конфликт. Козирјев је изјавио да Русија треба да тежи ка томе да уђе „као велика сила у породицу најпрогресивнијих демократских држава [...], у такозвано западно друштво. Они су подједнако природни савезници демократске Русије, као што су заклето непријатељи тоталитарног система [...]“ (Козирјев, 1992, стр. 4).

Какве је идеје имао министар кад је почео да руководи Министарством спољних послова? Његова идеја водиља биле су „универзалне вредности“. Стално је, такође, понављао неколико израза из „демократског“ дискурса, који су министру деловали крајње прогресивно: „политика новог мишљења“, „демократске високоразвијене државе“, „прелазак на цивилизовану, демократску страну барикада“, „савез са онима који стоје на бранику међународног права“ и слично. Најмање је говорио о националним интересима Русије. Једино у шта је био убеђен од самог почетка било је то да НАТО није непријатељ Русије. Наступајући на једној од првих прес-конференција крајем 1991. године говорио је: „Ми у НАТО не видимо агресивни војни блок, већ један од механизма стабилности у Европи и свету у целини. Зато је наша жеља да сарађујемо с тим механизмом и да му се прикључимо потпуно природна“ (Дипломатический вестник, 1992, стр. 11). Објашњавао је: „НАТО

је принципијелно питање. Ја сам сматрао да је НАТО наш потенцијални савезник. Шта је НАТО? То су Лондон, Париз, Мадрид. Ако је то наш иманентно непријатељски блок, онда је то све, настаје мрак. Ја нисам поставио питање уласка Русије у НАТО, зато што то није реално, то је попут изградње комунизма (мада су неке наше усијане главе биле за то). Али је могуће и потребно да имамо пријатељске и партнерске, а можда чак и савезничке односе с НАТО“ (Кох и Авен, 2011).

Касније је Козирјев, кад је већ живео у Америци, схватио да Запад не жели да нас прихвати, да смо ми за њих непредвидиви и остајемо с друге стране барикаде. Међутим, ипак је гајио наду да ћемо моћи да нађемо себи место у Европи. „Зашто се они на Западу не радују појави нормалне Русије? Ако је Америка после Другог светског рата, окупиравши, заправо, ослободивши Европу, дозволила Немачкој да постане реалан конкурент, да постане потпуно независна држава, дозволила Француској да направи атомску бомбу, дозволила Енглеској да направи атомску бомбу, занима ме, зашто се не би радовала појави макар још једне Канаде? Врло једноставно видим ту ситуацију. Ако будемо имали среће и нешто успемо да урадимо нормално, можемо постати попут Канаде. Немогуће је избавити се од зависности од сировина и у томе је наша предност, и можда то није тако велики проблем на првој етапи. Међутим, можемо бити као Канада, а можемо бити и као Венецуела“ (исто).

Полазећи од демократских постулата који су се формирали у министровој глави, постало је јасно да је он руске националне интересе такође ставио у оквиру нечега демократског,

више западног него нашег. То се види из његовог разговора с Ричардом Никсоном о интересима нове Русије. Андреј Козирјев је рекао да се „један од проблема Совјетског Савеза састојао у томе што смо се некако превише држали националних интереса. А сада више размишљамо о универзалним вредностима. Међутим, ако имате неке идеје и можете да нас посаветујете како да дефинишемо наше националне интересе“, замолио је Никсона, „био бих вам веома захвалан“ (цитат из: Примаков, 1999, стр. 210). Као што видимо, министар суверене државе Русије молио је бившег председника САД за помоћ у дефинисању националних интереса Русије! Никсон је био зачуђен. Амерички политиколог Сајмс, који је присуствовао разговору, приметио је: „Руски министар је човек који се благонаклоно односи према САД, али нисам сигуран у то колико разуме карактер и интересе државе коју представља.“ Никсон је тада нагласио да је за америчке националне интересе он увек спреман да се „бори из све снаге“, а Козирјев, уместо да брани и јача Русију, „жели свима да покаже како је диван и пријатан човек“. Управо је такав став руског министра омогућио САД да на Русију не гледа као на партнера, већ као на клијента, о чему је отворено говорио Збигњев Бжежински (исто, стр. 211). Једном речју, како је говорио Виктор Черномирдин: „Све је то толико праволинијско и перпендикуларно, да ми је непријатно“.

Та епизода је недавно (2019. године) испливала на површину кад је један инострани експерт питао Владимира Путина шта мисли о разговору између Козирјева и председника САД Никсона. „Током сусрета Козирјев је рекао да 'Русија нема националне интересе, већ само

универзалне'. Никсон је само завртео главом'. Путин је одговорио: „То говори о томе да Никсон има главу. А господин Козирјев је, нажалост, нема. Има само празну лобању. Али главу нема“ (Киселёв, 2019).

Концепт је концепт, међутим, Министарство спољних послова је морало да хитно решава задатке, веома важне за егзистенцију Руске Федерације. Један од њих било је очување места у Савету безбедности Уједињених нација. Према речима Андреја Козирјева, руске дипломате су, уско сарађујући са својим енглеским и другим колегама са Запада, разрадиле „концепт нове државе – наследнице СССР у ОУН“ и Русија је „успела да наследи статус, привилегије и истовремено одговорност једне од пет великих сила – сталних чланица Савета безбедности“. Министар је желео да оправда кредит поверења према демократском руководству у Москви. Главни циљ политике тога периода био је да се Русија уведе „као велика сила у породицу најпрогресивнијих демократских држава“ (Козырев, 1992, стр. 1, 4).

Козирјев је кокетирао са Западом, супротстављајући се онима који су покушавали да говоре о националним интересима на постсовјетском простору. Једном је прибегао занимљивом приступу – иступио је у име својих непријатеља на сусрету министара спољних послова ОЕБС у Стокхолму, 14. децембра 1992. године. Писао је да је „у авиону написао говор на основу чланка наших пријатеља из веома умерене опозиције, на основу програма 'Грађанског савеза'. Одатле сам конкретно преписао један део и почео да га читам као да је то мој говор, ништа не објашњавајући. Пре тога сам се био договорио с председавајућом

на том скупу, Швеђанком, да могу да наступим два пута [...] Наступио сам, прочитао та два пасуса из програма 'Грађанског савеза'. То је изазвало малтене хладни рат. Тамо су сви о томе писали, сви су о томе говорили на сав глас, читав свет се подигао на ноге [...]“ (Кох и Авен, 2011). Конкретно, Козирјев је изјавио да мора унети исправке у концепт руске спољне политике. Истакавши непроменљивост курса НАТО и неопходност очувања традиција, он је захтевао укидање санкција против Југославије, обећао подршку Влади Србије, изјавио да ће Русија штитити своје интересе на постсовјетском простору, да је спремна да штити себе и своје пријатеље (*Югославски кризис и Русија*, 1993, стр. 128). Његове су речи збуниле присутне. Сам министар се сећа да је силазио с говорнице праћен мртвом тишином, да је на себи осећао „продорне погледе педесет двоје колега – министара. У њиховим је очима било изненађење, страх“. „Андреј, шта можемо да учинимо за тебе?“, питао га је државни секретар САД Лоренс Иглбергер, мислећи да је Козирјев натеран да прочита туђи текст јер се налази у рукама агената КГБ (Козырев, 1995, стр. 6). Након извесног времена Андреј Козирјев је поново затражио реч и умирио присутне изјавивши да је само хтео да изнесе ставове својих опонената, да покаже реалну опасност коју представља повратак на курс ка комунизму, да се ни председник, ни он „никада неће сложити с оним што сам прочитао у свом претходном наступу“ (*Югославски кризис и Русија*, стр. 129). Министар је мирне савести потписао документ усвојен на том заседању којим је Савету безбедности Уједињених нација препоручено да „размотри питање укидања

ембарга на испоруку оружја и муниције Босни и Херцеговини, тј. муслиманским формацијама“ (исто, стр. 131).

О том наступу министра озбиљно се дискутовало у Врховном савету РФ, 17. децембра 1992. године. Јевгениј Аршакович Амбарцумов је отворио заседање и поднео извештај. Осудио је министров наступ у Стокхолму: „Ја не разумем зашто добронамеран однос према Србији [...] према српском народу [...] треба сматрати реакционарним ставом неприхватљивим за Русију“ (исто, стр. 132). Посланици су подржали председника Одбора за међународне послове и спољноекономске везе.

Јасно је да почетком 1992. године није требало очекивати да Министарство спољних послова има дефинисану балканску политику. Тек је у децембру 1992. године Андреј Козирјев први пут формулисао принципе балканске политике руске државе: принцип једнаке одговорности сукобљених страна уз одбацавање „презумпције кривице“ искључиво Срба, ублажавање санкција према СРЈ као резултат гестова добре воље Београда, увођење санкција против Хрватске у случају наставка офанзивних борбених дејстава у Српској Крајини (Выступление А. В. Козырева..., 1993, стр. 11). Међутим, ти принципи никада нису примењени у пракси, а њихово је обелодањивање повезано с неопходношћу да се скине оптужба за недефинисање циљева и програма спољне политике, с кризом Владе, када је министар једноставно заиграо на карту Србије како би остао у фотељи.

Како бисмо разумели улогу Андреја Козирјева у креирању судбине Русије и Југославије, размотрићемо документ објављен у листу *Правда-5*. То је „Запис основног садржаја

разговора Андреја Козирјева са државним секретаром САД Џејмсом Бејкером“ од 9. јуна 1992. године. Њих двојица нису разговарали о Југославији, али је разговор занимљив са становишта односа између учесника и става руског министра. Током разговора, истиче аутор чланка, представници Русије су се „кришом од свога народа [...], игноришући мишљење експерата Војно-индустријског комплекса, Генералштаба Главне обавештајне управе и Спољне обавештајне службе договарали с нашим вероватно највећим супарником о уништавању плодова дугогодишњих напора свога народа“ – својих најбољих интерконтиненталних балистичких ракета (Предателство: как это делается, 1995, стр. 3). „Пред нама је акт државне издаје“, сматра аутор, изводећи закључак да су Американци журили да што пре разоружају Русију. Споразум СТАРТ-2 био је у потпуности у складу са интересима САД, а Андреј Козирјев је обећао да ће „покушати да ту варијанту одбрани“. Заузврат је замолио: „Помозите Русији да постане демократска држава и тада ће много тога постати могуће“, и упозорио је: „Не изговарајте наглас ово што сам вам сада рекао, у овом тренутку је то опасно“ (исто).

Сједињене Америчке Државе су биле задовољне како је текла сарадња с Русијом поводом југословенске кризе. Односи са Козирјевом били су пуни поверења, све што је радио било је под пуном контролом Вашингтона. Руски министар је извршавао налоге без поговора. Опозициони лист *День (Дан)* објавио је неколико докумената који разоткривају карактер међусобних односа Андреја Козирјева и спољнополитичких структура САД: они су били у сталном контакту

с министром РФ, контролисали његов рад и кориговали његове поступке. На пример, 11. априла 1992. државни секретар САД Џејмс Бејкер је током телефонског разговора с Андрејем Козирјевом изнео своју молбу да Русија што пре призна Босну и Херцеговину. Министар је истог дана дао налог Б. Колоколову и А. Глухову да „хитно припреме акт о признавању Босне и Херцеговине“ (Публикација докумената, 1992, стр. 1). О том се питању није чак ни дискутовало. Таквих случајева било је много. Сетимо се, на пример, министрових поступака уочи и за време доношења санкција против Југославије.

Руски дипломата Јулиј Воронцов је у једном свом интервјуу рекао да је за Русију период деведесетих година био веома непријатан јер су управо у то време престали да нас уважавају. „Сва та 'блискост' с Американцима долазила је само с једне стране – с наше. Американцима то није било потребно [...] Они не желе да уважавају Русију [...]“ (Воронцов, 2009, стр. 203).

Пошто је Руска Федерација постала иницијатор рушења Совјетског Савеза, није више могла да се залаже ни за јединствену Југославију. Зато није било препрека нове руске власти признају независност бивших југословенских република. Разлог брзог признавања Словеније и Хрватске у фебруару 1992. године, према речима генералног конзула РФ у Хрватској Јурија Гиренка, било је „право нације на самоопредељење [...] у складу с критеријумима Европске уније о неповредивости граница и гаранцијама права националних мањина према европским стандардима“. То ће „допринети убрзању мирног решења 'југословенског чвора'“ (Архив внешней политики РФ, Ф. 144). У разговорима

с лидерима Хрватске Јуриј Гиренко је навео основне одлике руске политике: широка сарадња ослобођена идеолошке диктатуре и империјалистичких амбиција, којој су страни „двоструки стандарди“. Након тога следи узвишено: „Изборивши се за право на слободу, независност и демократију, Русија не може да то право оспорава другим земљама: онај ко цени сопствену слободу, треба да цени и туђу независност, туђе право на социјално-политички избор“ (исто). Осим тога, Хрватску и Словенију је признала читава Европа, и Русија није могла да игнорише процес њиховог признавања према критеријумима које је израдила Европска унија.

Осим тога, на савести Андреја Козирјева лежи увођење санкција Југославији у мају 1992. године, замрзавање односа са Савезном Републиком Југославијом, непостојање жеље да се пажљиво проуче догађаји на Балкану, подршка мешању у унутрашње ствари република бивше Југославије, притисак на руководство СРЈ да испуни захтеве Запада и још много тога.

Пажљиво изучавање докумената из тог периода показује да је, пошто је постао министар спољних послова Русије крајем 1991. године, Андреј Козирјев покушавао да кардинално промени суштину спољне политике наше земље – да пређе с политике супротстављања Западу на савезништво с њим. Он је Русију прогласио новом демократском државом и свим се силама трудио да докаже да је Русија постала природни савезник западног света. Да ли је Запад био спреман на такав преокрет? Документи сведоче да није. Европа и САД су настојале да ограниче утицај Русије, која им је била потребна само као извршилац њихове

Јелена Ј. Гускова

Улога министра спољних послова
Руске Федерације Андреја Козирјева
у креирању судбине Русије и Југославије

воље у односима са непопустљивим Србима на Балкану. Како би учврстио своју политику, Козирјев је чинио многе уступке, укључујући и потпуну транспарентност својих поступака

за САД и испуњавање њихових жеља и молби. Козирјев је покушавао да докаже „и себи и њима, пре свега, да се овде, у Русији, заиста гради другачији живот“ (Кох и Авен, 2011).

Литература

- Архив внешней политики РФ. Ф. 144. Оп. 53. Д.5. П. 128. Л. 30.
- Архив внешней политики СССР. Ф. 144. Референтура по Югославии. Оп. 52. Д. 1. П. 123. Л. 23, 25.
- Бажанов, Е. П. (Февраль 1997). Эволюция российской внешней политики в 90-е годы. *Дипломатический вестник*, № 2, 59–60.
- Бешлосс, М. и Тэлботт, С. (1994). *На самом высоком уровне. Закулисная история окончания «холодной войны»*. Пер. с англ. Москва: АО «Все для вас».
- Выступление А. В. (1993). Козырева во внешнеполитическом обществе Дании. *Дипломатический вестник*, № 5/6, 11.
- Гайдар, Е. (1996). *Дни поражений и побед*. Москва: Вагриус.
- Гришин, А. Экс-глава МИД РФ рад служить США. Прислуживаться – тоже! Режим доступа: <https://www.kp.ru/daily/26409/3284411/>
- Воронцов, Ю. Дипломат. (2009). *Сборник воспоминаний*. Москва: Междунар. отношения. *Дипломатический вестник* (Февраль), № 2, 59–60.
- Ельцин, Б. (1994). *Записки президента*. Москва: Огонек.
- Интервью министра иностранных дел РСФСР А. В. Козырева *Вестнику МИД СССР*. (1991 31. мар.). *Вестник МИД СССР*, № 6 (88), 36.
- История СССР с древнейших времён до наших дней*. (1967). Том IV. Москва: Наука.
- Киселёв, Д. (2019, 27 окт.). «Жар-птица» Мистера Да: Андрею Козыреву чужды интересы России. Режим доступа: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=3203927>
- Козырев, А. (2019, 23 окт.). *The New York Times (США): из России – с восхищением и отчаянием*. Режим доступа: <https://inosmi.ru/politic/20191023/246085710.html>
- Козырев, А. В. (1992, 20 авг.). «Преображение или кафкианская метаморфоза»: демократическая внешняя политика России и её приоритеты, *Независимая газета*, 20 август, 4.
- Козырев, А. (1995). *Преображение*. Москва: Междунар. отношения.
- Костиков, В. (1997). *Роман с президентом*. Москва: Вагриус.
- Кох, А. и Авен, П. (2011. 28. сент.). Андрей Козырев: настоящий камикадзе. Интервью. *FORBES*. Режим доступа: <https://www.forbes.ru/ekonomika/lyudi/74501-andrei-kozyrev-nastoyashchii-kamikadze>
- Манн, В. (2019, 2 ноября) *Андрей Козырев: «Однажды я действительно дал согласие на ядерную бомбардировку Москвы»*. Режим доступа: <https://panorama.pub/25559-kozyrev-bombardirovka.html>

Предательство: как это делается. Запись основного содержания беседы А. В. Козырева с государственным секретарем США Дж.Бейкером. (1995). *Правда-5*. 27 окт./2 нояб. С. 3. Москва.

Примаков, Е. (1999). *Годы в большой политике*. Москва: Совершенно секретно.

Публикация документов. «Дорогой Андрей!..». *День*. 1992. № 30 (58). 26 июля/1 авг. С. 1. Москва.

Современная история Югославии в документах. Т. 2. (1993). Москва: Славянская летопись.

Трунов, Д. (2015). Андрей Козырев. Портрет предателя. Режим доступа: <http://maxpark.com/community/129/content/6043728> и др.]

Эпоха Ельцина. Очерки политической истории. (2001). Москва: Вагриус.

Югославский кризис и Россия. Документы, факты, комментарии (1990–1993)

Ђосић, Д. (2012). *Босански рат*. Београд: Службени гласник.

Elena J. Guskova

The Role of Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Andrey Koziryev in the Creation of The Fates of Russia and Yugoslavia

Summary

The paper considers the period of the formation of political structures and the establishment of foreign policy aims of the new state, the Russian Federation, in early 1992. The author attempts to reveal the role of the minister of foreign affairs of the Russian Federation Andrey Koziryev in the creation of the fates of Russia and Yugoslavia, what were the most prominent features of his diplomatic career and what factors guided his choices regarding certain questions that concerned the Balkans. His main task was to reform in more than just words the old Soviet Ministry of Foreign Affairs and to build the model for peacetime Russian diplomacy. Yeltsin naively believed that Koziryev would be able to demonstrate to all that Russia is a guarantor of peace in various regions, amongst others Yugoslavia, as he was a dynamic individual with a modern outlook. Koziryev suited Europe and the United States of America as he was “their man” in the Kremlin, he had a good reputation, granted the wishes of Western partners, and reduced the dangers of an unpredictable Russia. Koziryev was widely supported because he was always ready to cooperate and to fulfil all manner of requests and orders. As such he was desperately needed by the West.

Key Words: Yugoslavia, Russian Federation, foreign policy, Andrey Koziryev

Љубиша М. Деспотовић ^[1]
Институт за политичке студије
Београд (Србија)

УДК 327:303.01
Прегледни научни рад

Настанак савремених међународних односа као научне дисциплине и кратак осврт на њихов историјски развој

Сажетак: У раду ће се разматрати утемељење савремених међународних односа као научне дисциплине приликом њеног оснивања и прве теоријске расправе о њеном предметном одређењу. У наставку рада даћемо кратак преглед историјског развоја међународних односа с посебним акцентом на дефинисање њених битних контекстуалних одредница, односно обележја.

Послератно утемељење нове науке о међународној политици није протицало без несугласица, теоријских трвења, методолошких расправа па чак и отвореног оспоравања научне дисциплине у настајању. Расправе и оспоравања односили су се, пре свега, на њену предметну одређеност. У раду се превасходно користи историографска метода, и то у делу који обрађује преглед развоја међународних односа, као и реалистички теоријски приступ сагледавања и тумачења светске политике у контексту науке о политици.

Кључне речи: савремени међународни односи, светска политика, историјски развој, научна дисциплина

Као главни разлог за настанак *савремених међународних односа* као научне дисциплине у релевантној литератури наводи се оснивање Катедре за међународне односе, која је формирана 1919. године на Велшком универзитету у Абериствиту (Aberystwyth), под називом Вудро Вилсон. Име је добила по

28. америчком председнику и родоначелнику Лиге народа, утемељивачу нових принципа на којима треба градити послератне међународне односе међу нацијама и њиховим државама. Председник Вилсон је тежио да имплементира либералне принципе у спољну политику САД и да пројекцијом демократских правила

[1] despotlj@stcable.net

из своје државе учини свет међународних односа слободнијим и равноправнијим. То је значило да би међународне односе требало успоставити на неким важним постулатима западне демократије и либерализма. На пример, демократски принцип један човек један глас у међународним односима значио би једна држава један глас у Лиги народа. То се није могло постићи без озбиљнијег реформисања међународних односа и отпочињања интензивнијих процеса националне еманципације многих нација, њиховог ослобађања од колонијалног ропства и интензивирања процеса изградње националних држава. „Реформе међународних односа требале су водити новим односима који би искључили рат, осигурали међународну сарадњу и ојачати Лигу народа као средишњи инструмент међународног деловања. Значајни аутори који су деловали на катедри међународних односа били су: Norman Angel, Alfred Zimmern и Arnold Toynbee“ (Vukadinović, 2004, str. 12).

Узгред, Вилсонов програм имао је и другу, не тако демократску димензију. Он је означио почетак изградње *новој свейској њорейка* на бази глобалне доминације западне цивилизације и њених најразвијенијих држава, пре свега САД. „Пројекат Новог светског пројекта (NWO), изложен у облику председничког програма од 14. тачака и пет принципа америчког председника Вудроа Вилсона из 1918. године, касније је дорађен и развијен у периоду председниковања Ф. Д. Рузвелта, и доживео своју пуну практичну политичку експликацију током трајања председничког мандата Џорџа Буша Старијег“ (Despotović, 2017, str. 33). Отуда немали број аутора сматра да су СМО (савремени међународни односи) превасходно

западна, односно америчка научна дисциплина, намењена доктринарној апологији америчких спољнополитичких и геополитичких интереса.

Убрзо након формирања Катедре за међународну политику, 1920. године у „Лондону је основан и Краљевски институт за међународне послове (The Royal Institute of International Affairs) познатији као Чатам Хаус (Chatham House), а утицајни Савет за спољне односе (Council on Foreign Relations) установљен је у Њујорку годину дана касније“ (Simić, 2009, str. 16). Савет за спољне односе основан је 1921. године с намером да окупи најзначајније умове из области науке, политике и бизниса с државног простора САД, са циљем да они дају допринос дефинисању и развоју америчке спољне политике, задовољавању њених нараслих империјалних потреба и реализацији конкретних интереса новог глобалног хегемона, који се управо појављивао на светској историјској позорници. Истовремено, успостављао се и нови поредак моћи, који се градио на развалинама старог поретка, заснованог на одлукама Берлинског конгреса из 1878. године, односно још пре Великог рата, који је опустошио многе нације и државе и срушио четири велика царства – Немачко, Руско, Отоманско и Аустроуграско царство. Убрзо по формирању Савета се наметнуо као „најутцајнија установа у свету када су у питању спољна политика и међународни односи“ (Simić, 2009, str. 22).

Један од најзначајнијих теоретичара међународних односа између два рата био је Арнолд Тојнби (Arnold Joseph Toynbee, 1889–1975), енглески социолог историје. Као и Освалд Шепенглер (Oswald Arnold Gottfried Spengler) био је заступник *циклизма* у историји. Стога

се у прегледима социолошких теорија сврстава у заступнике тзв. цикличке теорије друштва, заједно са већ поменутиим Освалдом Шпенглером и Питиримом Сорокином. Као социолог историје Тојнби заступа став о неминовном цикличком кретању друштава и цивилизација, „које пролазе пут рађања, рашћења, слома и распадања. [...] Основни узрок за рађање и живот неке цивилизације Тојнби види у механизму 'изазова-и-одговора', а главну снагу за настанак сродних цивилизација он проналази у борби 'унутрашњег и спољашњег пролетаријата'" (Tripković, 1992, str. 198). Актуелне међународне односе свога времена Тојнби сагледава кроз експликативну матрицу нарастајућег национализма и расизма, све већег значаја геополитичких доктрина, пораста утицаја војне моћи, као и слабљења значаја међународног права, односно његовог све већег непоштовања.

Послератно утемељење нове науке о међународној политици није протекло без несугласица, теоријских трвења, методолошких расправа па чак и отвореног оспоравања научне дисциплине у настајању. Расправе су се, пре свега, односиле њену предметну одређеност. Покушавајући да јој оспоре јасну и прецизну предметну одређеност, неки теоретичари су често у тадашњим расправама наглашавали њен еклектички карактер и присутна методолошка и теоријска лутања. Међутим, све буре и велике дебате кроз које је пролазила нова научна дисциплина не сведоче само о њеним теоријско-методолошким посртањима него и о сложености предметне грађе коју истражује, стално присутној динамици развоја међународних односа између два рата, која је још више појачавала осећај осујећености

и немогућности релевантног теоријског сагледавања нове светске реалности, и о променама које су светске односе усмериле ка новом глобалном ратном сукобу.

Према мишљењу Драгана Симића укупна једновековна историја развоја СМО као научне дисциплине прошла је кроз *четири велике дебате* (Simić, 2009, str. 31–35), које су упркос жестини теоријских расправа и методолошког оспоравања на крају допринеле њеном свеукупном конституисању као научне дисциплине. Такође, кондензована је свест да је промена теоријских парадигми својствена и другим, много егзактнијим наукама него што су то политичке науке у целини, а међу њима и нова дисциплина о међународним односима. „У највећем броју примера писања историје дисциплине, наводе се следеће фазе које је наука о међународним односима наводно прошла, почев од двадесетих година XX stoleћа: идеализам (утопијски пацифизам и легализам), реализам, бихевиоризам, постбихевиоризам, неореализам, рационализам, постпозитивизам и конструктивизам“ (Simić, 2009, str. 29).

Убрзани дисциплинарни развој СМО након Другог светског рата, а нарочито у периоду тзв. глобализованих односа у међународној заједници у последње три деценије, узрокован је утицајем више значајних фактора (мегатрендова). За ову прилику побројаћемо саме неке најважније: све бржи развој науке, модерних технологија и информационих система, трка у наоружању конвенционалног типа, изградња нуклеарних капацитета великих сила, преображај геополитичке структуре моћи и стварање основе за нову светску хегемонију, глобализација економских односа кроз развој

светске трговине, велики утицај финансијских центара моћи на доношење кључних одлука влада, јачање корпоративног сектора и тзв. недржавних актера, који лако и ефикасно трансцендирају државне границе, снажење улоге глобалних медија и комуникацијских система и њихово стављање у функцију центара светске моћи (Despotović, Jevtović, 2019), све већа контаминација планете и животне средине, пораст броја еколошких акцидената, учестале природне катастрофе, све присутнији облици биолошког рата, глобализовање безбедносних проблема, посебно тероризма и верског фанатизма, интернационализација масовне културе, спортских такмичења и туризма – дакле, низа фактора који мењају свет око нас, нашу перцепцију међународног окружења и нових „правила игре“ које диктирају светски центри моћи.

Након Другог светског рата креће убрзано конституисање СМО као научне дисциплине, нарочито неких субдисциплина које се издвајају из њеног теоријско-методолошког дискурса: на пример, *сџуџије безбедности* (*security studies*), које се посебно у САД развијају као субнаучна дисциплина или *сџрајшешке сџуџије* (*strategy studies*), које су неко време изучаване у Великој Британији. У њиховој научној области развиле су се још неке поддисциплине као што су *џолемолоџија* (наука посвећена студијама рата) и *џринолоџија* (наука посвећена студијама мира), као добар дисциплинарно опозитни пар: *war studies* – *peace studies*. Дакле, студије безбедности су се развиле као засебна теоријска област међународних односа. П. Вилијамс и Х. Бузан сматрају да студије безбедности тематски одређује *џеџ џокреџачких сила*: „1. однос снага

и дистрибуција моћи између кључних актера у међународној политици; 2. технолошки развој; 3. догађаји који мењају ток историје; 4. унутрашња динамика промена методологије дисциплине; 5. институционализација и развој студија безбедности“ (Proković, 2018, str. 45).

Кратак осврт на историјски развој међународних односа

Кратак историјски осврт на друштвену мисао, која се током протеклих векова рефлектовала и на међусобне односе држава, отпочећемо оним анализама, које су, осим на класичне трговачке аранжмане, најчешће биле фокусиране на односе који су посредовани непријатељством или ратовима. Стога су их антички мислиоци сагледавали узимајући у обзир вечите теме у међународним односима као што су државна организација, политичка моћ, пројекција силе, склапање савезништава, избијање непријатељстава, доминације интереса хегемона, ратних сукобљавања и слично.

Децентрализовани систем међународних односа какав је, на пример, постојао на простору античке Грчке, државна аутархичност полиса и географски ограничена комуникација утицале су на то да односи између полиса буду посредовани релативно константном доминацијом три највећа хегемона тога времена – Атине, Спарте и Тебе. Занимљиво је истраживање о удруживању мањих полиса на неко време ради укидања хегемоније као облика асиметричног одговора слабијих. У улози главног балансера таквих односа често се јављао Коринт. Дубља пенетрација грчке културе у околни познати

свет била је могућа као последица окупљања под Александром Македонским, који је, ширећи територијално своју империју, у великој мери ширио и њене културолошко-цивилизацијске вредности.

Иако радови познатих грчких филозофа Платона и Аристотела, који су своје време сагледавали кроз оптику филозофских назора (разматрајући теме величине државе, географског положаја, климе, демографског фактора, типа политичке власти и сл.), представљају упечатљиво сведочанство о тој епоси, са аспекта данашњег дисциплинарног интереса СМО ипак је најупечатљивије сведочанство оставио грчки историчар Тукидид у свом епохалном делу *Историја Пелопонеској рат* из V века пре нове ере. У тој књизи извршена је класична анализа међународних односа из визуре демографског, економског, технолошког, политичког, психолошког и војног аспекта. У њему „су објашњени мотиви људског понашања који су мотивисани грамзивошћу, поносом, страхом и мржњом, те да све то заједно води рату у којем победник ствара нов међународни систем, који одговара његовим представама и интересима“ (Vukadinović, 2004, str. 11). За наш рад важна је управо ова Тукидидова поента о стварању међународног поретка моћи по мери новог хегемона која ће остати на снази све до наших дана. Дакле, *нови хегемон уређује свети међународних односа по мери властитих интереса, стварајући нова правила игре, која намеће другима снагом војне и економске надмоћи.*

За разлику од периода античке Грчке, када је свет међусобних односа био децентрализован, у старом Риму постојала је строга централизација.

Иза крилатице *Pax Romana* крио се дефинисан систем односа у коме се јасно препознавао центар империје (Рим) и периферија која се повиновала успостављеном поретку моћи. Осим изразите војне надмоћи, он је почивао и на доминацији *римској њрава* као израза суверене политичке воље, исказане у нормама јединственог правног поретка коме су морали сви да се потчињавају.

Поробљене народе Рим је држао у покорности, али им је сем императива централне власти остављао затечене обичаје, аутономију културе и језика као изразе властите самобитности и очувања локалних идентитета. Неке од тих разлика унутар Империје послужиће касније за њену поделу на Источни и Западни део (365. године), а још касније и за црквени раскол, који се формално догодио 1054. године, јер су несугласице унутар два црквена центра хришћанства, Рима и Константинопоља, тињале вековима пре тога. „Хришћанство постаје државна религија у оба царства, а како црквена хијерархија прати државну, тако убрзо уз две државе настају и два црквена средишта: Константинопољ и Рим“ (Vukadinović, 2004, str. 21). Коначан крај римске империјалне доминације наступиће падом Цариграда (Византије) 1453. године.

Кључни историјски догађај важан за историју међународних односа у Европи десио се 1648. године, када је наступила ера Вестфалског мира, односно када је изграђен „глобални вестфалски систем“. Исцрпљујући период религијско-конфесионалних сукоба који је трајао три деценије окончан је миром и успостављањем патента религијске толеранције заснованог на принципу *cuius regio, eius religio*, што је значило да је конфесионална припадност поданика једне

регије (државе) постала истоветна оној коју је изабрао владар те државе, тј. да ће свака држава која је део вестфалског система прихватити верско опредељење друге државе.

Суштина нових принципа које је доносио вестфалски поредак и којима су се руководиле државе као актери у међународним односима били су *гаранција суверености*, посебно малих и средњих држава, одвајање световне од црквене власти и слабљење царске моћи. Нови извори међународне легитимности постали су конгреси великих сила и договори које на њима постигну. Признајући као један од главних принципа *националну сувереност*, Вестфалски мир био је темељ на коме је изграђен систем нових међународних односа. *Сувереност* је постала главна одлика држава и њима је било зајамчено пуно право да у сопственим границама уређују односе, уз истовремену аутономију на плану спољне политике. „Сувереност је била темељ новог децентрализованог европског система у коме је призната једнакост свих држава. Кршење децентрализације уједно је значило и кршење суверености једне или више држава. Ауторитет новог система није се више темељио на цркви већ је постављен на договору најважнијих држава“ (Vukadinović, 2004, str. 23).

Вестфалским миром средњовековни поредак моћи, заснован на доминацији црквеног ауторитета Римске курије, нашао се на маргинама међународне политике и доживео је своју историјску кончину. Световна власт се после дуге и исцрпљујуће борбе афирмисала као апсолутни политички ауторитет како на унутрашњем политичком плану државе, тако и на нивоу међународних односа.

Доласком Наполеона на власт у периоду од 1804. до 1812. године извршен је покушај суспензије вестфалског поретка и успостављања француске хегемоније. Војнички пораз Наполеонове солдатеке од Царске Русије довео је до редефинисања међународних односа, што је крунисано Бечким конгресом 1814–1815. године, када је створена снажна алијанса (савез) између Русије, Велике Британије, Прусије и Аустрије. Нови савез, назван *концертном великих сила*, решаваће сва важнија питања међусобних односа заједничким договором. Формирана је и Света алијанса, чији су чланови постали Русија, Аустрија и Пруска, и која је, осим потврде њихове суверености, територијалне целовитости и међусобног договора, значила одбрану *династија* од евентуалних покушаја револуционарних смена власти.

Ново ресетовање међународних односа у 19. веку уследило је одлукама Берлинског конгреса из 1878. године, када су, између осталог, национална независност и државна сувереност потврђене и двома српским државама, Србији и Црној Гори (ова друга је формирана с превасходном намером да се Србији спречи територијални излазак на Јадранско море). Тиме је купљено неколико деценија мира у Европи, али је тај период, нажалост, углавном послужио за припремање новог глобалног сукоба. Неке велике силе, пре свега Немачка и Аустроугарска у Европи те Јапан на Истоку, покушаће да редефинишу међународни поредак моћи у складу са својим интересима.

Ратна деструкција као средство прекомпоновања поретка геополитичке моћи у свету виђена је особито сурово на примерима из Првог светског рата. Након

дотад незабележених инфраструктурних разарања, физичке девастације, милионских жртава и неслућених економско-финансијских издатака за финансирање ратне кампање, његов кончан исход (нарочито нова конфигурација међународних односа у свету) фиксиран је одлукама Версајске конференције, 1919. године.

Сједињене Америчке Државе судефинитивно изашле из *доктрине изолационизма* и постале нови незаобилазни фактор у међународном поретку моћи. Покушаји председника Вудроа Вилсона да изгради нову архитектуру међународних односа у свету неславно су се завршили. Опет је међуратни период послужио за ново наоружавање и фактички је био краћа пауза до коначног геополитичког обрачуна у Другом светском рату. То је уједно био и непобитни доказ да процеси прекомпоновања моћи у међународним односима након Првог светског рата нису били завршени. Каснији догађаји донели су такве промене да светска политика након Другог светског рата више није могла ни да се препозна.

На историјску сцену су ступила два нова геополитичка актера, САД као апсолутни хегемон западног света и СССР као доминантни лидер тзв. социјалистичког лагера. Они су наступали у оквиру војних савеза, који су се убрзо формирали и отпочели еру хладног рата коју су одликовала деценијска сукобљавања ниског интензитета, што је обележило готово целу другу половину 20. века.

Формирање ОУН, које је уследио одмах након завршетка Другог светског рата, није човечанству донело преко потребно спокојство и сигуран развој. Свет је на дуже време остао подељен између *Pax Americana* и *Pax*

Sovietika као два пола светске моћи. Трагично издељен по идеолошким шавовима на *свећ кайијализма* и *свећ социјализма* деценијама је изнуриван средствима хладноратовског инструментаријума, од међусобне шпијунаже до економског подривања, трке у наоружавању и беспризорне медијске пропаганде. На сву срећу, свет је у таквим околностима једино био поштеђен глобалног ратног сукоба, али је зато конфликтност међусобне хладноратовске конфронтације ишла линијом честих регионалних ратова или сукоба локалног карактера иза којих су стајали велики светски хегемони.

Први знаци хладноратовског попуштања дошли су с формирањем КЕБС (Конференције о Европској безбедности и сарадњи) из 1975. године и отпочињањем *йолијике гејанџа* (попуштања), контроле нуклеарног оружја и споразума о парцијалном нуклеарном разоружању. Доласком Михаила Горбачова на власт у СССР 1985. године и отпочињањем унутрашњих реформи названих перестројка створени су услови за потпуну политичку, државну и војну дисолуцију Совјетског Савеза (1991) и Варшавског пакта, а као завршни симболички чин тог процеса срушен је Берлински зид 1989. године.

Закључак

Назначени геополитички процеси припремили су нову фазу међународних односа коју одликује изградња *монополарној йоретјка моћи* на челу са јединим хегемоном САД. Оне ће у том периоду отпочети снажне процесе територијалног

ширења према Истоку, а особито снажно и малигно према границама Руске Федерације. У том периоду Вашингтон је започео интентивно конституисање *новој свейској њоретјка* по мери својих геополитичких интереса, не штедећи при томе чак ни своје наводне западне

савезнике у оквиру атлантске геополитичке парадигме. Тек ће у последњој деценији 21. века, захваљујући пре свега Русији и Кини, отпочети фаза оспоравања америчке свеукупне моћи и изградња *мултиполарности* као праведнијег међународног поретка.

References / Литература

Despotović, Lj. (2017). *Globalization and geopolitics of identity*. Sremski Karlovci: Kairos. [In Serbian]

78 |

Despotović, Lj. i Jevtović, Z. (2019). *Geopolitics of the media*. Novi Sad: Kultura polisa; Sremski Karlovci: Kairos. [In Serbian]

Proroković, D. (2018). *The era of multipolarity*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]

Simić, D. (2009). *World politics*. Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]

Tripković, M. (1992). *Sociological theories*. Novi Sad: Filozofski fakultet. [In Serbian]

Vukadinović, R. (2004). *International political relations*. Zagreb: Politička kultura. [In Croatian]

Ljubiša M. Despotović

Institute for political studies

Belgrade (Serbia)

The Emergence of Modern International Relations as Scientific Disciplines and a Brief Review of their Historical Development

Summary

This paper considers the establishment of modern international relations as a scientific discipline and the first theoretical discussions relating to the definition of its subject. The paper also presents a brief overview of the historical development of international relations with a special emphasis on defining its important contextual determinants, or features.

The post-war establishment of a new science of international politics did not proceed without disagreements, theoretical differences, methodological discussions, and even open resistance to the emerging scientific discipline. Discussions and disputes primarily concerned its subject matter. Some theorists emphasized its eclectic character and the methodological and theoretical wanderings present in the discussions at the time, attempting to challenge

Љубиша Деспотовић

Настанак савремених међународних односа
као научне дисциплине и кратак осврт
на њихов историјски развој

a clear and precise subject determination. But all the trials and great debates that the new scientific discipline went through did not only reveal its theoretical and methodological blunders, but primarily demonstrated the complexity of the subject matter it researches. The ever-present dynamics of the development of international relations between the two world wars further intensified the feeling of frustration and the impossibility of establishing a relevant perception of the new world reality. The new discipline also shed light on the accelerated changes that pushed world relations in the direction of a new global conflict. In its one-hundred-year-long history, the development of WMO as a scientific discipline has gone through four major debates which, despite the intensity of theoretical discussions and methodological challenges, ultimately contributed to its overall constitution as a scientific discipline. Additionally, there is a greater awareness that the shifting of theoretical paradigms is also inherent in other sciences, which are much more exact than political sciences as a whole, and specifically the new discipline that studies international relations.

Key words: contemporary international relations, world politics, historical development, scientific discipline

Слободан В. Вуковић ^[1]

Институт друштвених наука
Београд (Србија)

УДК 94(100)"1939/1945":930(430)"1945/..."

930:001.98(430)"1945"

Оригинални научни рад

Ревизија немачке нацистичке прошлости^[2]

Сажетак: У првом делу чланка анализира се ревизија немачке нацистичке прошлости симболички започета Регановом посетом гробљу у Битбургу и након тога Нолтеовим текстом у ком се каже да је Хитлер бранио Европу од „азијатског варваризма“ и да Немце не треба оптерећивати „моралном одговорношћу“. У другом делу се анализира реакција немачких историчара, културне и политичке јавности на књигу Данијела Голдхагена, у којој се доказује да су злочине добровољно вршили „обични Немци“. У трећем делу чланка анализира се појава да се Срби поистовећују са фашистима како би се релативизовао нацизам и Немци ослободили кривице за своју нацистичку прошлост. За немачку политичку елиту, новинарски еснаф и доминантан део културне елите Срби су постали „нови зликовци“ и у том наративу се они од жртава нациста претварају у „нацистичке злочинце“.

Кључне речи: Немци, Срби, Јевреји, ревизија, фашизам/нацизам, геноцид, Холокауст, Битбург, немачки идентитет.

Сведоци смо све чешће и све безобзирније ревизије Великог рата и нацизма у коју су укључени политички, економски и геостратешки интереси Запада. Она се одвија у готово свим областима. Кад је реч о Великом рату, почела је одмах након његовог завршетка. На Немачку

се гледало кроз другачију политичку диоптрију, и то најмање из два разлога: да би се спасли амерички „замрзли кредити“ Немачкој, с једне стране, и због нових геостратешких односа на европском континенту након Октобарске револуције, с друге стране (што излази из

[1] sloba5.vukovic@gmail.com

[2] Рад је део једне шире, необјављене студије.

оквира овог рада). Слично се догодило и с релативизацијом нацизма/фашизма. Оппрост злочина Немачкој и ратне репарације започели су одмах након окончања Другог светског рата, односно с почетком хладног рата, и то најпре формирањем Савезне Републике Немачке 1949, затим Европске заједнице за угаљ и челик 1951, те припремама за пријем Немачке у НАТО. Ради постизања европског јединства након почињених масовних злочина и Холокауста била је нужна консолидација немачког националног идентитета као први корак ка стварању новог немачког европског идентитета. Примера има више, а ми ћемо се ограничити на три парадигматична случаја.

* * *

Ревизија немачке нацистичке прошлости након завршетка Другог светског рата и формирање Савезне Републике Немачке ишли су корак по корак. Кључни потези у ревизији учињени су након одлуке америчке администрације да ојача позицију Немачке као ударне војне и политичке песнице према Истоку. У оквиру тог пројекта учињена су – између осталих, такође значајних – три потеза с јасном симболичком поруком.

(1) Сједињене Државе су 20. маја 1982. усвојиле тајну Националну стратегију безбедности – Директиву бр. 32. У њој су дефинисане методе дезинтеграције Источне Европе с посебним нагласком на Пољску (US National Security Strategy 32, 1982). Она је конкретизована посетом Роналда Регана Ватикану, 7. јуна 1982. године. Реган је тада с папом Војтилом утаначио нову источну политику („Реганову доктрину“) дезинтеграције

Истока (Bernstein, 1992, str. 28; Flatley, 2007). Након тога, 2. септембра 1982, у Сједињеним Државама усвојена је Директива за националну безбедност бр. 54, у којој стоји да је амерички геостратешки интерес дезинтеграција источноевропских држава, смањивање њихове економске и политичке зависности од СССР, америчка морална и материјална подршка побуњеничким покретима и слично (US National Security Decision Directive 54, 1982; United States Policy Toward Yugoslavia, 1984).

(2) Године 1984, на гробљу Вердун, Франсоа Митеран и Хелмут Кол одали супочаст немачким војницима, чиме је француска политичка елита, ради европског јединства, направила још један корак у ревизији узрока Великог рата, а посредно и Другог светског рата и нацизма, јер је реч о тридесетогодишњем рату.

(3) Реган је 5. маја 1985, у склопу државне посете Немачкој, одао почаст војницима на војном гробљу Колмесе [Kolmeshöhe] код Битбурга, где је сахрањено 2.000 немачких војника и 48 припадника злогласне Waffen-SS дивизије, која је на Нирнбершком процесу оцењена као злочиначка организација. [У Битбургу је смештена америчка НАТО база.] У говору на гробљу Реган је рекао да је рат против Трећег рајха био рат против „тоталитарне диктатуре једног човека“ (*The New York Times*, 1985; *Chicago Tribune*, 1985; AMDOCS, 1985). На конференцији за новинаре он је изјавио: „ти младићи су такође жртве нацизма [...] Они су били жртве, подједнако сигурно као и жртве концентрационих логора“ (Boyd, 1985). Посета „америчког председника намеравала је да симболично обрише последње моралне остатке пробног рада под којим је Савезна

Република још увек радила“ (Maier, 1997). Пре би се рекло да је посета војничком гробљу организована у склопу америчке геостратешке политике према истоку Европе и давања импулса ослобођењу Немачке од оптерећујућег нацистичког наслеђа.

Годину дана пре Реганове посете, када се вероватно припремао њен програм, *Die Zeit* (5. априла) Немцима поставља питање: „Како неко може као Немац живети са таквом националном прошлошћу?“ [из текста се види да се мисли само на Други светски рат] (*Die Zeit*, 1985).

Одговор на то питање неће се дуго чекати. Историчар Ернст Нолте (Ernst Nolte), познат по истраживању нацизма, одговориће на њега 6. јуна следеће, 1986. године у политичко-идеолошком есеју „Прошлост која неће проћи“ („Die Vergangenheit, die nicht vergehen will“). За Нолтеа су сада, у новим промењеним, геостратешким условима, многи извештаји о зверствима нациста вероватно „претерани“, а нацизам и Холокауст Хитлерова „оправдана реакција на бољшевизам“. Нолте изједначава Гулаг и Аушвиц кад каже: „Није ли Архипелаг Гулаг изворнији од Аушвица?“ Он, такође, наглашава да понашање које се везује за нацисте није изузетак, јер су пре њих то радили и други (турски геноцид Јермена 1915. године, Архипелаг Гулаг^[3]^[4] – „с једним изузетком техничког процеса гасификације“. Затим, он тврди да је нацизам реакција на бољшевизам, а „геноцид“ („Rassenmord“) националсоцијалиста

логична последица бољшевичког „убиства класа“ („Klassenmord“). И, најзад, Хитлер је свим силама покушао да одбрани Европу од „азијатског варваризма“ (Nolte, 1986; Roman, 2003). Реч је о парафрази Хитлеровог говора у Рајхстагу, пред напад на Пољску, када је рекао: „Без немачког народа најдубље варварство било би у свим овим источним регионима“ (Hitler, 1939).

Нолте се наслања на познате ставове маркиза Де Кистина (Marquis De Astolphe Custine) за ког су Руси „људи (или скоро људи)“, који су „обузети жељом да подражавају друге народе, а они то чине попут мајмуна“. „Између Русије и Француске постоји Кинески зид: словенски језик и карактер [...] Сибир почиње на Висли“ и слично (Kistin, 2009, str. 62, 82, 89, 100); или пак Карла Маркса, који је тврдио да „између политике Ивана III и данашње Русије постоји [...] истоветност“ будући да је „Москва одрасла и одгојена у грозној и подлачкој школи монголског ропства“ (Marx, 1982, str. 74–75). За Фридриха Енгелса је „Русија, и сама полуазијатска земља, по условима и начину живота, традицијама и институцијама“ (Engels, 1975, str. 18–19). Том укратко изнетом ставу можемо прикључити и став Адолфа Хитлера да су Словени помешани са јеврејским и азијатским елементима и да су Немци научили да Русе изједначавају с Монголима (Kater, 2004, str. 174). Нолте нешто конкретније парафразира Аденауера, који каже: „[...] варварство се налази

[3] Овде Нолте прескаче геноцид над Србима учињен под немачким патронатом у тзв. Независној Држави Хрватској.

[4] Професор савремене немачке историје Берхан Волкер (Berghahn Volker), не помињући Нолтеа, каже да је упоређивање „коначног решења јеврејског питања“ вођеног „расистичком идеологијом“ да се „искорене читаве етничке групе“ с другим масовним убијањима „чудно“ и „апсолутно безобзирно“ (Berghahn, 2017).

на истоку [...] Азија је значила православље, тиранију и рат“, чак је и „Трећи рајх био Азија“ (Buruma, 2002, str. 21, 208). Хелмут Кол је, такође, целу немачку нацију представљао као жртве Хитлера и комуниста.^[5]

У интервјуу француском порталу *Eurozine* Нолте каже: „Хитлер је био расиста, наравно, јер је био екстремни националиста [...] желео је да брани немачку нацију [...]. Хитлер је био мислилац у смислу да је развио мисао [...] да постоји претња немачкој култури, да ова претња произлази из историје“. Кад је реч о Холокаусту, Нолте каже да је Хитлер у Јеврејима видео „глобални покрет који је претио да уништи немачки идентитет“ (Roman, 2003), што је био раширен и чврсто укореван став у немачкој колективној свести још од Мартина Лутера (Martin Luther, 1473–1456), преко Фридриха Фриса (Jakob Friedrich Fries, 1773–1843), Ричарда Вагнера (Richard Wagner, 1813–1883), Вилхелма Мара (Wilhelm Marr, 1819–1904), Франца Перота (Franz Perrot, 1835–1891), Паула Лагарда (Paul de Lagarde, 1827–1891), Еугена Диринга (Eugen Dühring, 1833–1921), Ернеста Хекела (Ernst Haeckel, 1834–1919), Хајнриха Трајчкеа (Heinrich von Treitschke, 1834–1896) и многих других. Да би релативизовао Холокауст, Нолте сматра да он „нипошто није јединствен“, већ „нормалан догађај“ (Buruma, 2002, str. 234), јер су злочине чинили и други. Након што је Немачка стасала набреклих мишића, Урлих Херберт (Ulrich Herbert) каже да је за Нолтеа „Холокауст нека врста наводне самоодбране

европске буржоазије од [наводно] предвиђене воље большевика да је униште“ (Herbert, 2003, str. 94).

Нолте овде, такође, понавља познате Хитлерове проповеди „против освајачког большевизма“. Реч је о истом приговору који је *Die Zeit* упутио Фридриху Мајнекеу – у потпуно другим околностима давне 1946. године – у рецензији његове књиге Немачка катастрофа (*Die deutsche Katastrophe*), у којој се каже да је Хитлерова прича „против освајачког большевизма“ била маска за вољу да [Русију] освоји (Albredit, 1946). [Истом вољом да се освоји Русија руководио се и кајзер Вилхелм II. Кајзеров и Хитлеров наум да освоје Русију подржавала је немачка културна елита.] У промењеним геостратешким околностима, с нараслом моћи Немачке и под налетом ревизиониста, та констатација *Die Zeit* из 1946. године више није важила.

Нолте жали што је Стаљин победио Хитлера, као што жали што та проклета и за Немце оптерећујућа „прошлост не пролази“. Такође, он понавља и у орбиту ставља општеприхваћену тезу немачких историчара коју је једногласно прихватала поличка елита од почетка рата у августу 1914. до појаве студија Фрица Фишера (Fritz Fischer) (Fišer, 2014). Годинама се једногласно износила и „доказивала“ теза (супротна доказима изнетим у многобројним релевантним студијама), коју је након другог немачког пораза у Минхену 1949. године промовисао Ханс Ротфелс (Hans Rothfels) – да

[5] Кол се дружио са бившим нацистима, а спонзорисао га је, између осталих нациста, и Фриц Рејс (Fritz Ries, 1907–1977), који је „стекао милионе захваљујући ’аријанизацији’ јеврејске имовине и принудном раду из концентрационих логора“ (Wicke, 2014, str. 141–142).

Хитлеру нису припремили пут Мартин Лутер, Фридрих Велики, Бизмарк и кајзер Вилхелм II, већ Робеспјер и Лењин (Iggers, 1986, str. 20; Große Kracht, 2004).

Из целог Нолтеовог текста произлази да је време да се престане говорити о кривици Немаца, као и да се престане с оптуживањем и самооптуживањем Немаца, односно да се прича о немачкој кривици коначно затвори (*Schlussstrich*). То је било у складу с настојањем и чињењем Хелмута Кола, који је све време „тежио да [се] неутрализује памћење нацизма [...] [и] релативизује нацистичка прошлост“ (Wicke, 2014, str. 168), а нарочито зато што су се „западнонемачки научници и писци жалили на превелику тежину која је дата нацистичкој ери [...] Ако су све немачке традиције и достигнућа заражени, како грађани Западне Немачке могу да развију здрав осећај националне свести и политичке верности?“ (Breitman, 1992, str. 207). Зато је требало ослободити се тог историјског „баласта“, односно најгорег догађаја у савременој светској историји. За Нолтае (и Немце) Аушвиц је терет и зато изводи семантички обрт: Немци за њега сада постају жртва историје која „не пролази“ или пак „предуго траје“, односно целати постају жртве.

За те Нолтеове ставове стизала је подршка од немачке политичке и научне елите. Франц Јозеф Штраус (Franz Josef Strauss, 1915–1988) изјавио је: „Сада је крајње време да искорачимо из сенке Трећег рајха и ауре Хитлера и коначно поново постанемо нормална нација“ (Strauss, 1987), као и то да Немце не треба стално гњавити Аушвицом (Winkler, 2011) и да је узнемирен због „једино њихове [немачке] моралне кривице“. Он је сматрао да Немце не треба оптерећивати

„моралном одговорношћу“ (Kurbuweit, 2014, str. 112–117). Кључни немачки проблем био је, како каже Клаус Холц (Klaus Holz), што „(сећање на) Аушвиц прети 'нашем [немачком] идентитету“ (Holz, 2007, str. 49). Нолте и знатан број немачких званичника вратио се на давну 1946. годину у којој је – како је приметио Мозес Московитц (Moses Moskovitz) – Немцима недостајало моралне храбрости да прихвате последице нацистичких злочина: „они ће тражити да протерају тужитеља и осудиће га као нарушиоца њиховог мира“ (према: Bergmann, 2007, str. 13). Подсећање на Аушвиц за оне који негирају Холокауст није ништа друго до „јеврејски и савезнички инструмент да покоре немачки и друге народе“ (Bergmann, 2007, str. 17).

Нолтеов чланак и његове ставове, међу многим немачким званичницима (свих политичких боја), историчарима и другим интелектуалцима, подржали су и бранили многи немачки и западни аутори. Објављено је више стотина, вероватније хиљаде приказа, осврта, чланака и студија у штампи, часописима, зборницима и књигама. Навешћемо неколико најзначајнијих.

Андреас Хилгрубер (Andreas Hillgruber), политички саветник Хелмута Кола, о Хитлеровом рату (на Источном фронту) каже да је ту, пре свега, била реч „о очајничким и самопожртвованим напорима немачке војске на Истоку [...] да спасе становништво немачког Истока од осветничког оргијања Црвене армије, те масовних силовања, насумичних убистава [...] и да сачува спасоносни пут за бекство на Запад“. Затим, према Хилгруберу, Источни фронт је био „патриотска самоодбрана“. За уништење Јевреја „једино је одговоран“ Хитлер (Hillgruber, 1986, str.

24; Kadritzke, 1987, str. 169–184; Evans, 1987, str. 773), што је у немачкој друштвеној науци поновљено безброј пута и постало општеприхваћена мантра. Хилгрубер, као и Нолте, жали што је Стаљин победио Хитлера. Он, такође, прескаче многе чињенице. Уништење Јевреја, као што смо видели, обични Немци чинили су добровољно и са задовољством. Према Хилгруберу уништење немачког Рајха је освета Савезника за почињене злочине нацистичког режима

Михаел Штрумер (Michael Stürmer), професор историје у Ерлангену и саветник канцелара Хелмута Кола, жестоко је подржавао Нолтеа. Западно Немачку идентификовао је као „земљу без сећања“, која је суочена с недостатком националног идентитета. У потрази за изгубљеним националним идентитетом он каже: „Губитак оријентације и потрага за идентитетом су брат и сестра. Али ко мисли да све ово [нацистичка прошлост] нема утицаја на политику и будућност игнорише чињеницу да будућност побеђује у земљи без историје, која испуњава сећање, обликује појмове и тумачи прошлост“ (Stürmer, 1986, str. 62–63). За Егона Флајга (Egon Flaig) прича о Холокаусту је „морална уцена Немачке 'од стране других народа“ и немачких аутора који о томе говоре (Winkler, 2011).

Хабермас (Jürgen Habermas) приговара Нолтеу за апологетско и ревизионистичко виђење немачке историје у служби конзервативне слике Немачке и да „нацистички злочини губе своју посебност [...] Аушвиц смањује на формат техничке иновације и објашњава га

'азијатском' претњом непријатеља који још увек стоји на нашим вратима“ (Habermas, 1986). Ебехад Јекел (Eberhard Jäckel) подвукао је да се „националсоцијалистички злочини не могу порећи“ и нагласио јединственост Холокауста. Затим, Хитлер је сматрао да аријевска раса није имала страх од „словенских нељуди“ (Jäckel, 1986). Рудолф Аугштајн приговара Нолтеу да жели да претвори Савезну Републику у нормалну државу, стим да у њу укључи „немачке Хитлерове злочине“ (Augstein, 1986, str. 62–63). Волфганг Виперман (Wolfgang Wipperman) каже да овде није реч о „спору историчара, већ о спору политичара“. Ако у једној реченици „кажете 'Јевреји' и 'нацисти', не можете! То је тривијализација [...] о томе се ради код Нолтеа, то је одбрана од кривице, односно замена починитеља и жртве“. Нолте „свесно умањује посебан квалитет нацистичког геноцида. Биолошки геноцид и убиство друштвених класа једноставно се не могу изједначити“ (Brodkorf, 2011).

Француски историчар Франсоа Фире (François Furet, 1927–1997), бивши комуниста, у књизи *Прошлост једне илузије* [*Le Passé d'une illusion*, 1995], понавља Нолтеове ставове да је фашизам/нацизам само реакција на комунизам. Геноцид над Јеврејима „није уписан у програм немачког крупног капитала“, а судбина Јевреја је „везана за вољу једног јединог човека“ (Fire, 1996, str. 204–209, 221–222). Књига је изазвала огромну пажњу на Западу.^[6] Фире је након објављене књиге примљен у Француску академију, али о томе је било више речи на другом месту (Vuković, 2018, str. 68–83).

[6] Према *Berliner Zeitung* објављено је „седам стотина једностраних циновских есеја с темом“ *Прошлост једне илузије* (Roß, 7. 1997).

Нолте, Хилгрубер, Штрумер, Флајг и многи други немачки историчари (које је непотребно наводити јер би заузели целу књигу), а са њима и Фире, потпомогнути од политичке и културне елите, понављају (без навођења) немачко-нацистичку пропаганду да су се „немачке војске бориле да спасу Европу од силовитог комунизма“ (Smelser; Davies, 2008, str. 191). Они, наравно, понављају и ставове из Мита о Источном фронту који је у Сједињеним Државама створила „Халдер група“, коју је ангажовала америчка војска. На челу групе био је генерал Франц Халдер (Franz Halder, 1884–1972), начелник немачког генералштаба од 1938. до 1942, који је планирао и спровео операцију инвазије на Совјетски Савез 1941. године (Барбароса). Халдера су одликовали и Хитлер и амерички председник.

Халдер је ангажовао немачке генерале са Источном фронтом избегле у Сједињене Државе. Након покретања хладног рата Сједињене Државе су имале за циљ да ставе Западну Европу под своју контролу. За то им је било потребно да произведу новог непријатеља „против којег се окупља јавност“ (Haas, 1999, str. 37). Стављање Западне Европе под контролу захтевало је и наоружавање америчким оружјем, чија је производња чинила окосницу америчке индустрије. Да би се тај план лакше продао било је неопходно „избрисати сећање на Совјетски Савез као нашег савезника током Другог светског рата и интегрисати наше бивше непријатеље Немце у одбрамбену структуру Запада“ (Smelser, Davies, 2008, str. 81). Затим, циљ је био да се, након пријема Савезне Републике Немачке у НАТО, створи нова немачка војска (Бундесвер) као ударна

песница против Совјетског Савеза. Зато се, под америчком командом, „1955. године 100 одсто Бундесвера састојало од бивших војника Вехрмахта“ (Smelser; Davies, 2008, str. 76). Да би се тај циљ остварио било је неопходно да се у хладном рату новопридошли савезник опере од почињених злочина и, на крају, да немачки генерали америчкој војсци пренесу своја искуства с Исконог фронта.

Халдер група је за потребе америчке војске произвела огромну грађу: мемоарску литературу, серију књига и брошура (већина је преведена и објављена). Задатак Халдер групе био је да се створи лажна представа о Исконом фронту, односно да се направи разлика између немачке војске на Истоку и Хитлера; Хитлер и нацисти носе одговорност за злочине, а не Вермахт и *Waffen-SS*; Вермахт је водио „чист“ рат против Совјетског Савеза; Вермахт и *Waffen-SS* борили су се за одбрану западне цивилизације од варварских хорди бољшевика; војници Вермахта су били часни док су Руси били дивљаци; немачки пораз на Исконом фронту био је трагедија не само за Немце него и за западну цивилизацију; у пропагандном материјалу (књигама, мемоарима, „студијама“, текстовима и сл.) обимно су навођени злочини Црвене армије, без иједне једине речи о злочинима Вермахта и *Waffen-SS* (Smelser, Davies, 2008, str. 75, 101, 136, 174, 191; Hartwell, 2009, str. 431–432; Wildermuth, 2009, str. 681–682). Осим тога, у тој обимној грађи Халдер групе није било ниједне речи о осам милиона погинулих војника Црвене армије који су се борили против Вермахта и *Waffen-SS* или 22 милиона цивила које су убиле ове војне организације и специјални одреди за убијање (Smelser, Davies, 2008, str. 136).

Нолте, Хилгрубер и остали немачки историчари, када говоре о немачким источним армијама, игноришу чињеницу да је то био расни и освајачки рат који је водила Немачка, затим не помињу опсаду Лењинграда са милион жртава. Прескачу познату чињеницу да су немачке армије на Истоку извршиле геноцид – систематски су убијали ратне заробљенике и цивиле, а такође, добровољно и са задовољством, и милионе Јевреја. Чисто идеолошки став раширен у Немачкој о Русима, како каже Данијел Голдхаген, као „нељудима“ [subhumans] „подстакао је Немце да [у јесен 1941. и 1942. године] убију за мање од осам месеци, углавном гладовањем, 2,8 милиона младих, здравих совјетских ратних заробљеника“ (Goldhagen, 1996, str. 290).

Неопходно је нагласити да је Нолтеов текст у јавном и научном говору дао печат легализацији и релативизацији нацизма и немачке нацистичке прошлости. Односно, тиме је релативизовано „мерило разликовања између добра и зла“ (Levy; Sznajder, 2001, str. 15). Нолтеова хипотеза да је Гулаг био оригиналнији од Аушвица такође је „очигледно покушај да се морална срамота са нацистичке Немачке пребаци на Совјетски Савез“ (Breitman, 1992, str. 208.). Немци су се експресно, како је приметио историчар Омер Бартов (Omer Bartov), [колективно] „претплатили на Нолтеову теорију“ како „не би имали више разлога да осећају кривицу за своју прошлост него било који други народ и како би могли мирно да почну да успостављају поносни национални идентитет заснован на историји великих политичких и културних достигнућа“ (Bartov, 1996, str. 136, према: Matthew, 2016, str. 30). Али то за Немачку набреклих мишића није

било довољно. Следећи потез у јавном наративу – након Нолтеовог импулса и дискусије са стотинама прилога који су уследили у медијској и „научној“ сфери, међу којима је било и оних који су га оспоравали – био је да се темељније поради на ревизији свих других аспеката Другог светског рата и нацизма.

* * *

Слично као с Нолтеовом „контроверзом“ било је и с књигом Данијела Голдхагена (Daniel Goldhagen) *Хиџлерови добровољни целайи* (Goldhagen, 1996). Пре него што се појавио немачки превод 19 немачких публициста и историчара брзо је осудило књигу. Голдхаген је, према схватању немачких историчара и културних посленика, прешао црвену линију у рушењу успостављеног дисконтинуитета између Другог и Трећег рајха који су они од краја Другог светског рата мукотрпно градили. Голдхаген је, истражујући један проблем – Холокауст, дошао до саме сржи проблема Другог светског рата, о којем је већ било написано на хиљаде студија. Реч је о томе да су злочине добровољно вршили „обични Немци“. Постојао је страх да се такав приступ не одрази – по систему спојених судова – и на друге затрпане, необрађене или криво интерпретиране чињенице, које сежу у сам корен феномена Холокауста, и на оне (из даље или ближе немачке прошлости) које су утицале на изазивање и покретање два светска рата и око 75 милиона жртава тих сукоба. Кључни проблем је била бојазан Немаца да ће бити одбачена или успорена одавно започета ревизија тридесетогодишњег рата.

Немачки научници нагостили су да књига није вредна читања. Међутим, већ прве године

у Немачкој је распродато 160.000 примерака књиге и она је изазвала прави потрес на немачкој политичкој, медијској и научној сцени. О књизи је написано на стотине новинских чланака и десетине памфлета и стручних чланака и приказа. Из те огромне грађе осврнућемо се на неколико најкарактеристичнијих. За *Frankfurter Rundschau* књига је била „невероватна провокација“ (Deák, 1997, str. 295–307; Zank, 1998, str. 231–240). Историчар Еберхард Јакел (Eberhard Jäckel), познат по истраживању нацизма и Хитлера, одбадио ју је као „једноставно лошу књигу“. Он је, такође, казао: „[...] неуспешна дисертација [...] отворено кажем. [Голдхаген] није у току са истраживањима, не задовољава осредње захтеве, једноставно је лоше [...] Књига [...] је мало више од корака натраг до давно застарелих позиција, још горе пад на најпримитивнији од свих стереотипа“. Јакел је на крају рекао: „Голдхаген је сумњиво близак овом [расно учење] биолошком колективизму“ (Jäckel, 1996).

Издавач *Der Spiegel* Рудолф Аугштајн (Rudolf Augstein) окарактерисао је књигу „америчког социолога“ као „памфлет“, „резултат је мршав, а можете рећи и да је нула“. Голдхаген је „прогонитељ“, који за Холокауст оптужује све Немце као „најгоре и најуникатније антисемите“. У Америци је привукла пажњу „јеврејских комуниста и неисторичара“ (Augstein, 1996a, str. 29–32). Нешто касније ће додати: „Ватра 37-годишњег [сада каже] политиколога Голдхагена је заразна [...] [и] треба само да изједначите Немце и нацисте, па је загонетка 20. века решена“ (Augstein, 1996b, str. 40, 46). Јус Нолте (Jost Nolte), новинар и писац казао је да „геноцид поново

постаје колективна кривица и, штавише, неочекивано, првобитни грех“. Након што се понадао ревизији Другог светског рата, која је у Немачкој била на делу у свим областима, резигнирано је рекао: „[...] после преокрета 1989/1990, који је уздрмао резултате Другог светског рата, коначно је изгледало као да је историја спасла Немце од Сизифове судбине. Голдхаген се максимално потрудио да је одгурне натраг“ (Nolte, 16. 4. 1996). За *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* Голдхагенове тезе биле су: „Арсенал поучне и самооптужавајуће литературе раних 50-их“ (Schirrmacher, 15. 4. 1996). Емил Калебах (Emil Carlebach), новинар и писац, дугогодишњи логораш (1938–1945) у Бухенвалду, у чланку „Не антисемитизам, већ похлепа за профитом и послушност лешинама“, за „рат и убиство Јевреја одговорни су само планови монополистичких капиталистичких корпорација и 'интелектуалне елите' која је Хитлера довела на власт“ (Carlebach, 1996, према: Mai-Gruppe с/o Antinationales Büro).

Једна од највише слављених звезда послератне немачке историографије Ханс-Урлих Велер (Hans-Ulrich Wehler) – заговорник немачког посебног пута [Sonderweg] у настанку немачког нацизма – каже да књига „емпиријски не доноси ништа ново“ и цитира Аугштајна из *Der Spiegel*: „резултат је [...] једнак нули“ и „чиста глупост“. Велер наглашава да је Голдхагенов „модел објашњења замењен једноставном сатанизацијом [Diabolisierung]: „Немци‘ су малигна (злоћудна) врста људског рода још од средњег века“ [„Die Deutschen‘ sind seit dem Mittelalter eine böartige Spezies der menschlichen Gattung“]. Оно књизи, такође, каже: „Структурно се појављују исти обрасци размишљања који

су били својствени националсоцијализму: „Немци 'одбачени народ' замењују 'одбачени народ' [Јевреје] као инкарнацију зла.“ На крају закључује: „Голдхагенова контроверза је очигледно прерасла и у политичке димензије“ (Wehler, 22/1996). Али те примедбе изнете у немачкој научној заједници готово да су остале на друштвеној и научној маргини.

За разлику од Немачке, Голдхагенова књига више је него добро прошла у Сједињеним Државама и Великој Британији.^[7] Иза њега је стајао, што наглашавају његови критичари, моћни Харвард. Познати америчко-шкотски професор немачке историје Гордон Крејг (Gordon Craig) каже да Голдхагеново „опсежно истраживање разних геноцидних агенција треба да буде узор будућим научницима“ (Craig, 1996, str. 5). Књига је боље прошла у немачкој лаичкој него у научној јавности, јер је Голдхаген на њеном представљању наглашавао да су Немци из историје доста научили и да су сада другачија, демократска нација. Негирао је да је Немце оптужио за колективну кривицу [али у целој књизи се подразумева немачка колективна кривица без употребе тог термина] и „инсистирао да је данашња Немачка сасвим друго место“ (Elon, January 26, 1997). Голдхаген је то у књизи изложио у једној фусноти, где је рекао: „Структура карактера и заједнички когнитивни модели Немаца развили су се и историјски еволуирали и, посебно од губитка

Другог светског рата, драматично променили“ (Goldhagen, 1996, str. 582).

* * *

Претходни потези политичке и културне елите у ревизији чињеница ко су актери покретања Првог и Другог светског рата и релативизацији почињених злочина и немачког нацизма нису били довољни за ослобађање Немачке од кривице или њену релативизацију. Следећи корак у ослобађању Немачке од наци-фашистичког наслеђа и Холокауста учињен је 90-их година прошлог века. Тиме се настојало да се за фашизам и Холокауст оптуже и други, како би се у наративу ови појмови избрисали из историјског сећања, разводњили или им се померило значење, а Немци колико-толико ослободили тешког наслеђа. За то су овог пута изабрани стари непријатељи – Срби.

Немачка политичка и културна елита свим силама бачила се на посао. За време ратова за наслеђе Југославије, односно наставак тридесетогодишњег рата (1914–1945), који је потпала Немачка, као припрема објављено је на хиљаде изјава највиших западних званичника, припадника политичке и културне елите и прилога у електронским и штампаним медијима и другим публикацијама у којима су Срби, на почетку кризе, описани у оријенталистичком дискурсу,^[8] да би се убрзо прешло на оно кључно: изједначавање са

[7] За прве четири године на енглеском језичком подручју продато је 329.000 примерака (Kamber, 2000, str. 157).

[8] Изједначавају се с појмовима који значе: деспотизам, заосталост, учмалост, суровост, опасност, лажљивост, преваранство, мистериозност, мрачњаштво, недокучивост, фатализам, ексцентричност, претњу, цивилизацијску, културну и моралну инфериорност, недостатак осећања за закон и слично (Said, 2008, str. 12, 16, 17, 24, 26, 41, 47, 55, 62, 74, 139, 140, 143; Vuković, 2014; Vuković, 2018).

нацистима/фашистима. Примера има безброј. Ради илустрације навешћемо само неке. Француски филозоф Ален Финкелкрот (Alain Finkielkraut) узвикује: „Ево, фашизам! Долази! Али, фашизам није овде – он је у Србији.“^[9] *Der Spiegel* ће наводно цитирати Милована Ђиласа: „Фашизам се вратио у Европу, он је већ у Србији.“^[10] Немачки генерали (какав парадокс!) траже бомбардовање Срба да би се спречио „нови Холокауст“ (Lersch; Szandar, 7/1994, str. 135–137). Јозеф Фишер (Joseph Fischer) говорио је 1995. о „крвавом [српском] етничком фашизму“ (Hartmann, März 2009) и више пута понављао: „То је варварска форма фашизма“ (Dajhman, 2001, str. 247). Међутим, то није било довољно. Фишер је, такође, „доводио у везу Хитлера и Аушвиц са Косовом“ (Deggerich, 16. 2. 2001). Рудолф Шарпинг (Rudolf Scharping) упоређивао је стање у Србији с „немачком прошлошћу“ и „Трећим рајхом“ (Andresen, 1999, str. 5). [О оптужби Срба за фашизам/нацизам у Немачкој током 1989–1999. године видети опширније у нашој књизи (Vuković, 2018, str. 6, 82, 136–153, 174–176, 184–185). Рудолф Аугштајн није тада говорио – иако су *Der Spiegel* и друге немачке новине у безброј текстова изједначавали Србе с нацистима – да ће тиме „загонетка 20. века бити решена“.

Велики рат, а самим тим и Други светски рат, за Немце се на симболичком плану славодобитно завршио тек 1989–1991. године: уједињењем Немачке, распадом Совјетског Савеза и разбијањем Југославије (немачким

одлучујућим ангажманом). Митерановом посетом Сарајеву 28. јуна 1992. године. Немци су, такође, изгубили историјско сећање на Србе, а сећање на Први светски рат није више било живо (Bavendamm, Burchard, Rother, 2014, str. 109–127). Након делимично обављеног посла, напокон су хтели да га заврше, тј. да се ослободе или пак ублаже жиг историје за Холокауст, јер је Аушвиц, како је Гинтер Грас (Günter Grass) након пада Берлинског зида рекао: „[...] као уједињени Немци. Не можемо избећи Аушвиц [...] јер Аушвиц припада нама, трајни је жиг наше историје и – као победа!“ (Grass, 9/1990). У том прању „трајног жига“ немачке историје касније ће учествовати и Грас. Тражио је бомбардовање Србије уз напомену: „Надам се да није прекасно.“ Тражио је употребу копнених трупа, чак и немачких, ако се ова катастрофа не заустави (*Die junge Welt*, 1995; *Spiegel online*, 1999; *Süddeutsche Zeitung*, 1999). Герхард Шредер (Gerhard Schröder), под чијим је руководством 1999. године Немачка учествовала у бомбардовању Србије, изјавио је у говору који је то бомбардовање најавио: „Војне акције нису усмерене против српског народа“ (Schröder, März 1999). Шредер је на седници Бундестага, такође, изјавио: „[...] немам непријатељских осећања према Србији или чак према српском народу“ (Deutscher Bundestag, 1998, str. 23138). Шредер је, какав парадокс (!), само парафразирао Хитлерову изјаву из говора којим је најавио објаву рата Совјетском Савезу: „Немачки народ никада није имао непријатељских осећања према руским народима“ (Hitler, 1941).

[9] „Man bringt Europa um“, *Der Spiegel*, 43/1993, pp. 192–203.

[10] „Auferstehung des Faschismus“, *Der Spiegel*, 1/1994, p. 5.

Немци су се дали на посао да оптуже Србе. Рик Розоф (Rick Rozoff) приметио је да „преношење нацистичког идентитета и кривице на Србе“ ослобађа Немце кривице, јер су „криминални“ Срби сада постали нови зликовци“. То је донело и другу корист: захваљујући „српској опасности“, коју су нашироко промовисали највиши званичници и мејнстрим медији, Немачка је убрзо постала „нормална“ војна сила (Rozoff, 2009), која може да обнови своју „стару експанзионистичку и милитаристичку традицију“ (Pumphrey, 1999) и колико-толико се ослободи кривице. У време Другог и Трећег раја интелектуална елита је готово свакодневно говорила о „јеврејској опасности“.

Упирање прстом на Србе имало је за циљ, како каже италијански историчар рођен у Јужном Тиролу Курт Греч (Kurt Gritsch), да се у Немачкој „олабави антифашизам“ (Gritsch, 2015). Односно, „српска ‘кривица’ требало би да замени ‘немачку кривицу’ коју је Други светски рат оставио у јавном сећењу. То се могло постићи само тривијализацијом немачких ратних злочина“. Срби су преко ноћи у немачкој јавности постали „гори од нациста“ (Pumphrey, 2010). Они су, као „фашисти“ и „нацисти“, били једини кривци за сва збивања у другој Југославији. Старе лажи о Аушвицу, како је приметио Дитер Кајнер (Dieter Keiner), негација су његовог постојања, а нова лаж – коју је инаугурисала немачка политичка (Фишер, Шарпинг и др.), новинарска и културна елита (већина) – јесте изједначавање Срба с нацистима. Та *нова лаж о Аушвицу* је: „порицање јединствености злочина и варварства немачког фашизма“, „немачка историја је тривијализована“, исмејане су жртве фашизма, брисана свест и знање у Немачкој о

њеној историји и Аушвицу и „Аушвиц је некада био упозорење на рат и варварство, а сада се користи као пропагандно средство за агресивни рат“ (Keiner, 1999). Изједначавањем Срба с нацистима у јавном дискурсу, како је приметила Ингеборг Маус (Ingeborg Maus), професор на Универзитету у Франкфурту на Мајни, „своди се на деконтекстуализацију Холокауста [...] То омогућава спровођење историјскополитичких конструкција које Србе од жртава нацистичких похода по Југославији претвара у нацистичке злочинце“. Та схема „Немцима омогућава, с друге стране, да се из перспективе починилаца изместе у перспективу посматрача, и над Србима поново, 1999, почине нацистичке злочине (бомбардовање Београда итд.): ‘Немачка ослобађа Аушвиц на Косову’“ (Levy, Sznajder, 2001, str. 178–191; Maus, 2017, str. 100–101). И, на крају, изједначавање Срба са нацистима, уз обавезно помињање Аушвица, значи разводњавање (релативизацију) немачке моралне кривице за почињене злочине над Србима и Холокауст.

Наравно ни то није било довољно. Паралелно са сатанизацијом Срба припремани су услови да се оствари стара немачка жеља о Србији као „допунском привредном простору“ (о чему ће бити речи на другом месту). У 20. веку Запад је Србији два пута наметао економске санкције (једном и Совјетски Савез, 1948–1953. године, кад је била у саставу Југославије). Све се то чинило због непослушности. Циљ је био да се њена привреда баца на колена, односно да се осујети њен друштвени развој (када је била у саставу Југославије) или независност. Прво је то учинила Аустроугарска, 1906–1911. године (Ђорђевић, 1962). Други пут је то учинила Европска заједница на предлог и подстрек

Немачке, о чему је у Немачкој постигнут консензус. Још на почетку југословенске кризе Норбет Гинсел (Norbert Ginsel) из СДП тражио је у Бундестагу наметање санкција Србији (*Tanjug Press*, 1991). Коначно, оне су уз сагласност католичко-протестантског Запада наметнуте на предлог и залагање Ханса Дитриха Геншера (Hans Dietrich Genscher)^[11] и Хелмута Кола.^[12]

Да би се Србија и српска привреда сломиле а Срби натерали на послушност Србију су у 20. веку четири пута бомбардовали, и то два пута Аустрија и Немачка, трећи пут Савезници 1943-1944. и четврти пут Запад, уз немачки подстрек и саучесништво, 1999. године. На тај начин је њена привреда сваки пут враћана најмање деценију уназад.

Библиографија

| 93

- Albredit, J. (1946). Die deutsche Katastrophe. *Die Zeit*, 39/1946.
- Andresen, U. (1999, Mai 10). Die überaus nützliche Dämonisierung der Serben, *Die Tageszeitung*.
- Augstein, R. (1986). Die neue Auschwitz-Lüge. *Der Spiegel*, 41/1986.
- Augstein, R. (1996a). Zeitgeschichte: Der Soziologe als Scharfrichter. *Der Spiegel*, 16/1996.
- Augstein, R. (1996b). Todbringende „Humanisten“. *Der Spiegel*, 33/1996.
- Auferstehung des Faschismus. *Der Spiegel*, 1/1994.
- Bavendamm, G., Burchardi, K., Rother, R. (2014). Erinnerung und Erfahrung – Die langen Schatten des Ersten Weltkrieges. In: *Wirkung und Wahrnehmung des Ersten Weltkriegs, H-Soz-u-Kult*, str. 109-127.
- Bergmann, W. (2007). „Störenfriede der Erinnerung“ Zum Schuldabwehr-Antisemitismus in Deutschland. In: *Literarischer Antisemitismus nach Auschwitz*, Stuttgart: Springer, str. 13-35.
- Berghahn, V. (2017). German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler. *German Studies Review*, Vol. 40, No.1, str. 147-162.
- Bernstein, C. (1992, February 24). The Holy Alliance: Ronald Reagan and John Paul II. *Time*.
- Boyd, G. M. (1985, April 19). Reagan Likens Nazi War Dead to Concentration Camp Victims. *New York Times*.
- Breitman, R. D. (1992). The „Final Solution“. In: *Modern Germany Reconsidered, 1870-1945*, London and New York: Routledge, str. 197-211.
- Brodkorb, M. (2011, Juli 31). Wolfgang Wippermann: „Ernst Nolte ist mein missratener Lehrer“. *Zeit online*.
- The Budestag Condemns Serbia, *Tanjug Press*, 8. 11. 1991, 7 (*Süddeutsche Zeitung*, 7. 11. 1991). [In Serbian]

[11] Реч је о немачкој координираној акцији. Геншер је на састанку министара спољних послова ЕЗ у Хагу предлагао увођење економских санкција Србији (*Süddeutsche Zeitung*, 1991).

[12] Хелмут Кол је такође „истакао могућност увођења привредних санкција против Србије“ (FAZ, 1991, str. 2).

- Buruma, J. (2002), *Paid for Being Guilty*. Beograd: Samizdat B 92. [In Serbia]
- Craig, G. A. (1996, April 18). How Hell Worked. *The New York Review of Books*.
- Dajhman, T. (2001). From "war never again" to "Auschwitz never again": the dilemmas of the German media policies in the war against Yugoslavia In: *Degradirana moć: mediji i kosovska kriza*, Beograd: Plato. [In Serbian]
- Deggerich, M. (2001, Februar 16). Kosovo-Krieg. Wurden die Deutschen belogen? *Spiegel online*.
- Deák, I. (1997). Holocaust Views: The Goldhagen Controversy in Retrospect. *Central European History*, Vol. 30, No. 2, str. 295-307.
- Deutschland - wohin?. *Die Zeit*, 15/1985.
- Deutscher Bundestag: Plenarprotokoll 13/248 vom 16. 10. 1998.
- Ђорђевић, Д. (1962), *The Customs War between Austria-Hungary and Serbia 1906-1911*, Beograd: Историјски институт. [In Serbian]
- Elon, A. (1997, January 26). The Antagonist as Liberator. *The New York Times Magazine*.
- Engels, F. (1975). The Turkish Question. In: Marks, K., Engels, F., *Works*, vol. 12, Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Evans, R. (1987). The New Nationalism and the Old History: Perspectives on the West German Historikerstreit, *The Journal of Modern History*, Vol. 59, No. 4, str. 761-797.
- Fišer, F. (2014), *In Pursuit of World Power: The Politics of the War Aims of Imperial Germany 1914-1918*, Beograd: „Filip Višnjić“. [In Serbian]
- Fire, F. (1996). *The History of an Illusion: Communism in the Twentieth Century*, Beograd: Paideia. [In Serbian]
- Flatley, T. P. (2007), *The Convenient Alliance: President Reagan and Pope John Paul II, Cold Warriors*. University of Rhode Island.
- Goldhagen, D. J. (1996), *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Final Solution*. New York: Alfred A. Knopf.
- Grass, G. (1990), *Schreiben nach Auschwitz. Frankfurter Poetik-Vorlesung*, Frankfurt am Main.
- Grass, G. (1990, März 23). Schreiben nach Auschwitz. *Der Zeit*, Nr. 9/1990.
- Grass wird gezürnt und Herr Handke flieht. *Spiegel online*, 1. 4. 1999.
- Gritsch, K. (2015, Juni 11). Nie wieder Krieg (ohne uns)! Interview. *Nach Denk Seiten*.
- Große Kracht, K. (2004, Mai). Kriegsschuldfrage und zeithistorische Forschung in Deutschland. Historiographische Nachwirkungen des Ersten Weltkriegs. *Zeitgeschichte-online*.
- Günter Grass billigt Balkan-Krieg. *Süddeutsche Zeitung*, 10. 5. 1999.
- Haas, R. N. (1999, September-October). What to do With American Primacy. *Foreign Affairs*.
- Habermas, J. (1986). Eine Art Schadensabwicklung: Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung. *Die Zeit*, 9/1986.
- Hartmann, R. (2009, März 24. und 25). Die NATO-Angriffe gegen Jugoslawien... *Die junge Welt*.
- Hartwell, C. A. (2009). Review: The Myth of the Eastern Front: The Nazi-Soviet War in American Popular Culture. *German Studies Review*, Vol. 32 (2), str. 431-432.
- Herbert, U. (2003). Der 'Historikerstreit'. Politische - wissenschaftliche, biographische Aspekte. In: *Zeitgeschichte als Streitgeschichte*. München.

- Hillgruber, A. (1986). *Zweierlei Untergang: Die Zerschlagung des Deutschen Reichs und das Ende des europäischen Judentums*. Berlin: Siedler.
- Hitler, A. (1939, September) Rede vor dem Reichstag am 1.
- Hitler, A. (1941, 22. Juni). Proklamation an das deutsche Volk.
- Holz, K. (2007). Die Paradoxie der Normalisierung Drei Gegensatzpaare des Antisemitismus vor und nach Auschwitz. In: *Literarischer Antisemitismus nach Auschwitz*, Bogdal, K.-M., Holz, K., Lorenz, M. N. Stuttgart (Bea): Springer, str. 36-57.
- House, J. M. (2009). The Myth of the Eastern Front: The Nazi-Soviet War in American Popular Culture. *The Journal of Military History*, Vol. 3, No. 2, str. 681-682.
- Iggers, G. G. (1986). *The Social history of politics: critical perspectives in West German historical writing since 1945*, New York: St. Martin's.
- Jäckel, E. (1986). Die elende Praxis der Untersteller. *Die Zeit*, 38/1986.
- Jäckel, E. (1996). Einfach ein schlechtes Buch. *Die Zeit*, 21/1996.
- J. R. (1991, August 7). Die EG - ratlos. *Süddeutsche Zeitung*.
- Kadritzke, N. (1987). *Zweierlei Untergang in düsterer Verflechtung*. *Prokla* 66, str. 169-184.
- Kater, M. H. (2004), *Hitler Youth*. Harvard University Press.
- Keiner, D. (1999, Mai 1). Die neue Auschwitz-Lüge in der Kriegspropaganda der Bundesregierung. *Graswurzel revolution*.
- Kamber, R. (2000). The Logic of The Goldhagen debate. *Res Publica*, Vol. 6, no. 2, str. 155-177.
- Kistin, Markiz de (2009), *Russia 1839*, Beograd: Službeni glasnik.[In Serbian]
- Kohl: Gespräche über die Anerkennung Sloweniens und Kroatiens führen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. 8. 1991.
- Kurbuweit, D. (2014). Der Wandel der Vergangenheit. *Der Spiegel*, 7/2014.
- Lersch, P., Szandar, A. (1994). Neuen Holocaust verhindern. *Der Spiegel*, 7/1994.
- Levy, D., Sznajder, N. (2001), *Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust*, Frankfurt/M: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Maier, C. S. (1997), *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Mai-Gruppe c/o Antinationales Büro, Hamburg: <http://www.comlink.de/cl-hh/m.blumentritt/agr280s.htm>
- Man bringt Europa um. *Der Spiegel*, 43/1993.
- Marx, K. (1982), *The History of Secret Diplomacy in the 18th century*, Zagreb: Globus. [In Croatian]
- Matthew, J. (2016). Historians' debate: The Historikerstreit and the search for national identity in post-war Germany. *History Studies / Journal of the University of Limerick History Society*, 17, str. 25-38.
- Maus, I. (2017), *Human Rights, Democracy and Peace: Perspectives of Global Organization*. Beograd: Albatros Plus. [In Serbian]
- Most Ruthless Buried At Bitburg. *Chicago Tribune*, 5. 5. 1985.
- Nolte, E. (1986, Juni 6). Die Vergangenheit, die nicht vergehen will. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Nolte, J. (1996, April 16). Sisyphos ist Deutscher. *Die Welt*.
- Pumphrey, G. (1999, August). Das „Massaker von Srebrenica“. Ohne Beweis ein... *Konkret*.
- Pumphrey, G. (2010, March 12). „The Srebrenica Massacre“: Analysis of the History and the Legend. *Global Research*.

- Remarks at a Joint German-American Military Ceremony at Bitburg Air Base in the Federal Republic of Germany, May 5, 1985: AMDOCS: Documents for the Study of American History.
- Reinhardt, B. The Austrian writer... Available at <http://www.wsws.org/en/arti-cles/1999/08/hand-a11.html>
- Roman, T. (2003). Questions à Ernst Nolte. Available at <http://www.eurozine.com/articles/2003-03-28-roman-fr.html>.
- Roß, J. (1997, Juli 16). Die Vergeblichkeit des Jahrhunderts. *Berliner Zeitung*.
- Rozoff, R. (2009, Juli 12). New NATO: Germany Returns To World Military Stage. *Global Research*.
- Said, E. (2008). *Orientalism*. Beograd: XX vek. [In Serbian]
- Schirmacher, F. (1996). Hitlers Code. Holocaust aus faustischem Streben? Daniel John [!] Goldhagens Remythisierung der Deutschen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15. 4. 1996.
- Schröder, G. (1999, März 24). Wir führen keinen Krieg. *Glasnost*. Available at <http://www.glasnost.de/kosovo/990324schroeder.html>.
- Strauss, F. J. (1987, January 14). Mehr aufrechten Gang. *Frankfurter Rundschau*.
- Stürmer, M. (1986, März 25). Geschichte in einem geschichtslosen Land, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Smelser, R., Davies, E. J. (2008). *The Myth of the Eastern Front: The Nazi-Soviet War in American Popular Culture*, New York: Cambridge University Press.
- SS Unit's History Overlooked in U.S. plan on German vist. *The New York Times*, 28. 4. 1985.
- US National Security Strategy 32, Washington, 20. 5. 1982.
- US National Security Decision Directive 54, United States Policy Toward Eastern Europe, Washington, September 2, 1982.
- United States Policy Toward Yugoslavia. Secret Sensitive, the White House, Washington, March 14, 1984.
- Wehler, H.-U. (1996). Goldhagen Debatte: Wie ein Stachel im Fleisch. *Die Zeit*, 22/1996.
- Wicke, C. (2014). Between German and Eternal Spirit. Kohl's Politics of Historical Memory in Biographical Perspective. *Moving the Social*, Vol. 52, str. 139-170.
- Wildermuth, D., Smelser, R. M., Davies II, Edward J. (2016, June). The Myth of the Eastern Front: The Nazi-Soviet War in American Popular Culture. *H-War, H-Net Reviews*.
- Winkler, H. A. (2011). Hellas statt Holocaust. *Die Zeit*, 30/2011.
- Vuković, S. (2014). *The Ethics of Western Media*. Novi Sad: IK Zorana Stojanovića; Beograd: Institut društvenih nauka. [In Serbian]
- Vuković, S. (2018). *Serbs in the Western Narrative: The "Humanitarian" NATO Intervention*, Sremski Karlovci - Novi Sad: IK Zorana Stojanovića; Beograd: Institut društvenih nauka. [In Serbian]
- Zank, M. (1998). Goldhagen in Germany: Historians' Nightmare & Popular Hero. An Essay on the Reception of Hitler's Willing Executioners in Germany. *Religious Studies Review*, vol. 24, no. 3, str. 231-240.

Slobodan V. Vuković

Institute of Social Sciences

Belgrade (Serbia)

The revision of German Nazi Past

Summary

The first part of the paper analyses the revision of German Nazi past symbolically initiated by the visit of Reagan to the Bitburg Cemetery and later Nolte's text in which the author stated that Hitler defended Europe from "Asian barbarism" and that Germans should not be burdened with "moral responsibility". The second part of the paper deals with the reaction of German historians and the cultural and political public to the book by Daniel Goldhagen which proved that crimes were committed voluntarily by "ordinary Germans". The third part presents an analysis of the phenomenon where Serbs were equated with fascists in order to relativize Nazism and free the German nation from guilt for its Nazi past. For the German political elite, journalists and the dominant cultural elite, Serbs became the "new bad guys" and in this narrative from Nazi victims they became "Nazi criminals".

| 97

Key words: Germans, Serbs, Jews, revision, fascism/nazism, genocide, Holocaust, Bitburg, German identity.

Иван Ж. Маринковић ^[1]
Институт друштвених наука,
Центар за демографска истраживања
Београд (Србија)

УДК 314.116/.117(497.11)
Прегледни научни рад

Демографска слика Србије

Сажетак: Становништво у Србији је међу демографски најстаријим популацијама на свету са израженом депопулацијом. Деценијски недовољан ниво рађања и константна емиграција претежно младог становништва основни су фактори демографског старења у Србији и актуелног смањења броја становника. Старосна структура је изузетно неповољна и представља све већи ограничавајући фактор у покушају ублажавања депопулације. Хипотетички и највиши ниво рађања у Европи, услед недостатка жена у репродуктивном добу, није довољан да се значајније ублажи смањење становника у наредним деценијама. Перспектива демографског развика у Србији је враћање на популациону величину од пре шест деценија већ на наредном попису и даље интензивирање депопулације. Просторна анализа је показала да чак 90% насеља бележи смањење становника и да су нарочито угрожена насеља у југоисточном делу Србије. У наредном периоду не очекују се значајније промене у компонентама кретања становништва, уз напомену да највећу непознаницу и кључни фактор у будућности представљају миграторна кретања.

Кључне речи: депопулација, недовољно рађање, старосна структура, емиграција, Србија.

Увод

У 20. веку становништво у Србији доживело је готово све недаће које су у то време запљускивале свет – ратове, епидемије, стална етничка и друштвена превирања, идеолошка лутања, економске и моралне ломове, гладне

године. Ипак, почетак је био оптимистичан, нарочито пре Првог светског рата, а земља је била у експанзији на свим пољима, нарочито демографски. Стопа наталитета почетком 20. века износила је око 40 живорођења на 1.000 становника, док је истовремено општа стопа смртности износила око 20 умрлих на 1.000

[1] imarinkovic@orion.rs; marinkovic.pa@gmail.com

становника (RZS, 2008). Имиграција је била у пуном јеку још од времена Кнежевине Србије, и то из свих праваца (Jagodić, 2004). Успеси у формирању независне државе покренули су Србе из још неослобођених крајева, али и друго, претежно православно становништво, што је утицало на изузетан годишњи раст популације. Досељавало се становништво из области Старе Србије (Косово, Метохија, Македонија), али и из Херцеговине, Црне Горе и Босне. Повољне популационе трендове прекинуо је Велики рат и тада је Србија доживела праву демографску катастрофу. Према проценама представљеним на Париској мировној конференцији 1919. године, број страдалих износио је око 1.250.000, од чега су војни губици износили више од 400.000, а остатак су чиниле цивилне жртве (према: Radivojević & Penev, 2014). Неспоран је утицај рата на популациону динамику, пре свега на морталитет, али и на ниво рађања и миграције. Према проценама кохортног фертилитета, највероватније је да више ниједна генерација жена рођених после Првог светског рата није родила довољан број деце за замену генерације (Penev, 1995). Настале су и велике промене у структури становништва, нарочито у полно-старосној. Рат утиче на повећање стопе смртности, и то пре свега мушког становништва (младог и млађег средовечног) које се регрутује, а највише доприноси репродукцији и економским активностима у друштву. На основу пописа из 1921. жене су биле бројније у свим деловима Србије, а стопе маскулинитета износиле су од 921 до 994 мушкарца на 1.000 жена. Претходни попис из 1910. показивао је битно другачију ситуацију и мушку доминацију. Стопа маскулинитета је тада износила 1.068 мушкарца на 1.000 жена

(Radivojević & Penev, 2014). Осим директних ратних губитака, који су погодили првенствено мушку популацију, не треба занемарити ни постратни ефекат, односно последице које је изазвао велики број рањеника, трајних инвалида, особа са физичким и психичким проблемима, што се у знатној мери одразило на касније здравље мушкараца и стопу смртности целокупног становништва.

После ратних разарања наступио је релативно кратак период стабилности, али је он био испуњен борбом са више заразних болести, немаштином и првом глобалном економском кризом. Упркос напретку у медицини и јавном здрављу, стопе смртности у Србији, нарочито одојчади и мале деце, биле су 100–120% (Tasić, 1966), што је у европским оквирима тог времена било изузетно високо. Изостали су и позитивни трендови у смањењу смртности жена у фертилном периоду. Ипак, ниво рађања је по инерцији и даље био висок, што је условило позитиван природни прираштај и раст становништва. После Другог светског рата прилике у земљи су се знатно измениле. Становништво Србије прихватило је популационе трендове развијених земаља и убрзано се смањивала стопа смртности деце и младих, али и стопа рађања. Ниво рађања је први пут био испод оног који је потребан за просту репродукцију, а у наредним деценијама ситуација се није битније поправила. Током 50-их и 60-их година 20. века урбанизација и исељавање становништва на тзв. привремени рад у државу западног дела Европе оставио је многе крајеве без икакве демографске будућности. Пад броја становника спречавала је старосна структура становништва, која је доприносила да живорођења и даље буду бројнија од умирања.

Готово четири деценије касније забележен је негативан природни прираштај (почетком деведесетих) и од тада се његова вредност из године у годину повећава. Типично имиграционо подручје до средине 20. века постало је у наредним годинама традиционално емиграционо и Србија је почетком 21. века ушла у депопулацију.

Депопулација која упозорава

Мало је земаља у свету које се суочавају са тако интензивном депопулацијом у мирнодопским условима каква постоји у Србији^[2]. Шире посматрано, Србија је део јединог светског региона (Источноевропски) у коме се бележи континуирано смањење броја становника. Земље попут Бугарске, Украјине и Белорусије имају најнеповољнија демографска кретања на свету. Неповољни трендови у развоју становништва и регионални контекст предуслови су да депопулација у Србији буде потпуна (негативан природни прираштај и негативан миграциони салдо) и да траје већ 20 година. Негативни природни прираштај се евидентира од 1992. године. Од тада је (1992–2019) умрло око 780.000 становника више него што се родило. На тај начин природна компонента кретања становника има изузетан утицај, попут ратних година у прошлости, на целокупан демографски развој. Услед ратова на простору бивше СФР Југославије негативан биланс миграција само је накратко прекинут због прилива избеглог и расељеног становништва, да би се почетком 21. века тренд емиграције наставио. Према

званичним проценама Републичког завода за статистику Србије (РЗС) за 1. јануар 2019. у Србији има укупно 6.963.764 становника. У односу на претходни попис (Попис 2011) смањење износи око 300.000. Треба напоменути да процене РЗС не укључују биланс спољних миграција (не постоје поуздани подаци) и да је пад сигурно већи. Број становника се изједначио са бројем из пописа 1971, а највероватније је да ће на наредном попису (2021. године) бити на нивоу из 1961. године. Треба очекивати да популациона величина Србије буде као пре шест деценија, али са знатно другачијом старосном структуром. Становништво је прешло пут од младе популације до једне од најстаријих популација на свету. Тако, осим компоненти кретања становништва, и старосна структура додатно детерминише популациону динамику.

Недовољно рађање

Основни покретач смањења становника у Србији је низак ниво живорођења. Актуелне стопе natalитета су четири пута ниже него пре сто година. Од 1956. ниво рађања у Србији је испод нивоа просте репродукције или замене генерације (Репев, 2001). Последњих година стопа укупног фертилитета износи тек око 60% потребног за природно обнављање становништва. Подаци показују да је на годишњем нивоу Србији потребно око 26.000 деце више него што се тренутно рађа да би се достигао ниво просте репродукције, али не и зауставила депопулација. Анализа кохортног фертилитета потврђује да ниједна генерација жена рођених у последњих

[2] Ради упоредивости у анализи су коришћени подаци за Србију без података за АП Косово и Метохија.

100 година није имала ниво рађања довољан за просту репродукцију (Penev, 1995). Ниво завршног фертилитета (код жена од 50 или више година) није се значајније мењао све до генерација рођених почетком 60-их и он износи око 1,8 деце по жени (Rašević, 2015). Одлагање рађања и све израженија бездетност (Penev i Stanković, 2019) наговештавају убрзавање смањења броја деце по жени код генерација рођених после 1975. године. Жене у Србији су до сада ретко рађале после 40. године живота, а ниво фертилитета при крају плодног периода (15–40) генерације из 1975. године износи свега 1,5 деце по жени (Rašević, 2015). Одлагање рађања је све израженије па је пописом из 2011. евидентирано око 75 хиљада жена старости 30–34, које до сада нису рађале. Просечна старост жена приликом рођења детета достигла је у 2019. години 30 година. Посебно забрињава податак да чак 13,5% жена старости 45–49 година нема деце (Penev i Stanković, 2019).

Висока смртност

Осим недовољног рађања, разлог за изражену депопулацију јесте и релативно висока (у европским оквирима) смртност становништва Србије. Специфичне стопе смртности у Србији чак су 2–3 пута више него у најразвијенијим европским земљама. Дobar пример су мушкарци стари 45–74 године, који имају више стопе смртности него њихови вршњаци из Шведске пре 60 година. Очекивано трајање живота приликом живорођења у Србији износи (2018. година) 73,4 године за мушкарце и 78,3 године за жене, што је у поређењу са земљама Северне и Западне Европе за 7–9 година ниже код оба пола. Када би смртност одојчади била на нивоу скандинавских

земаља, у Србији би било око 300 деце више на годишњем нивоу. Анализа узрока смрти показује да становништво у Србији оптерећено високим стопама смртности од болести срца и крвотока и да оне чине више од половине укупне стопе смртности. Те болести су у највећој мери одговорне за релативно ниске вредности очекиваног трајања живота код оба пола. Осим болести циркулаторног система, велики удео у укупној смртности имају и тумори (око петине укупних смрти). Док кардиоваскуларна обољења имају благи тренд смањивања удела у укупној смртности, карциноми из године у годину бележе пораст (Marinković, 2012). Анализа одређених фактора који утичу на очекивано трајање живота по полу у Србији показала је да се пушење издваја као појединачно најзначајнији узрок веће смртности мушкараца (Marinković, 2017). Алкохол је у Србији у широкој употреби, а према истраживањима више од половине становништва конзумира алкохол. Мушкарци знатно чешће пију него жене, а према количини попијеног алкохола сврставају се у 10 најугроженијих популација у Европи. Посебан ризик представља ексцесивно пијење алкохола, а овакву навику, макар једном у току недеље, има 8% мушкараца и 1% жена (IZJZS-Batut, 2014).

Емиграција

Ситуација у Србији је таква да се више људи одсељава него што се досељава у земљу. У периоду 1953–2011. године, само је у интервалу 1991–2002. забележен значајнији позитиван миграциони салдо. Разлог за то је избегло и расељено становништво са простора бивше СФР Југославије. Присилне миграције немају

селективност по старосним групама каква постоји код економских миграната па оне у датом случају нису утицале на промену старосне структуре у Србији. Посматрано од средине 20. века, најобимнија емиграција забележена је у периоду 1961–1971. због одласка на тзв. привремени рад у иностранство. На основу досадашњих пописа становништва, број грађана Србије на раду или боравку у иностранству константно се повећава, са 204.000 у 1971. на чак 415.000 у 2002. години. Емиграција је истим темпом настављена и почетком овог века, али то није потврђено подацима са последњег пописа из 2011. године (пописано је 313.000 грађана Србије који су живели у иностранству). Разлози смањеног обухвата веома су различити, од бојкота пописа припадника албанске националности, преко уобичајено високог необухвата становништва на раду или боравку у иностранству, до промене метода пописивања тог мигрантског контингента (Penev i Predojević-Desrić, 2019). За период после пописа из 2011. године још се не располаже поузданим подацима о миграторним кретањима. Одређени аутори процењују годишњи обим миграционог салда на око 20.000 (Nikitović, 2019) и наговештавају да ће се и у наредном периоду одсељавање наставити.

Све старије становништво

Просечна старост у Србији 2018. године износи 43 године (жене су скоро три године старије од мушкараца). Средином 20. века просечна старост

је била 29 година. Старењем становништва млађи контингенти имају све мањи удео у укупном становништву. Индекс старења^[3] показује да су 50-их млади били бројнији од старих за 80%, док су, према најновијим подацима, стари доминантни и за 40% бројнији. Демографско старење је процес који у Србији траје већ више од 40 година, почев од краја 60-их, када је становништво било демографски најмлађе. Према подацима са последња два пописа старење становништва је интензивирано. База старосно-полне пирамиде^[4] (деца до пет година) сузила се за две деценије за 30%, док је врх (стари 85 или више) шири за 40% код мушкараца и за чак 70% код жена. Значај старосне структуре у депопулацији најочљивији је када се пореде жене у фертилном добу. У периоду 1991–2011. контингент жена старих између 15 и 49 година смањио се за 250.000. У исто време и популација жена у оптималном репродуктивном добу (20–34 године) мања је за готово 90.000. Жене старе 65 или више година повећале су свој удео у укупној популацији жена са 13% на скоро 20%.

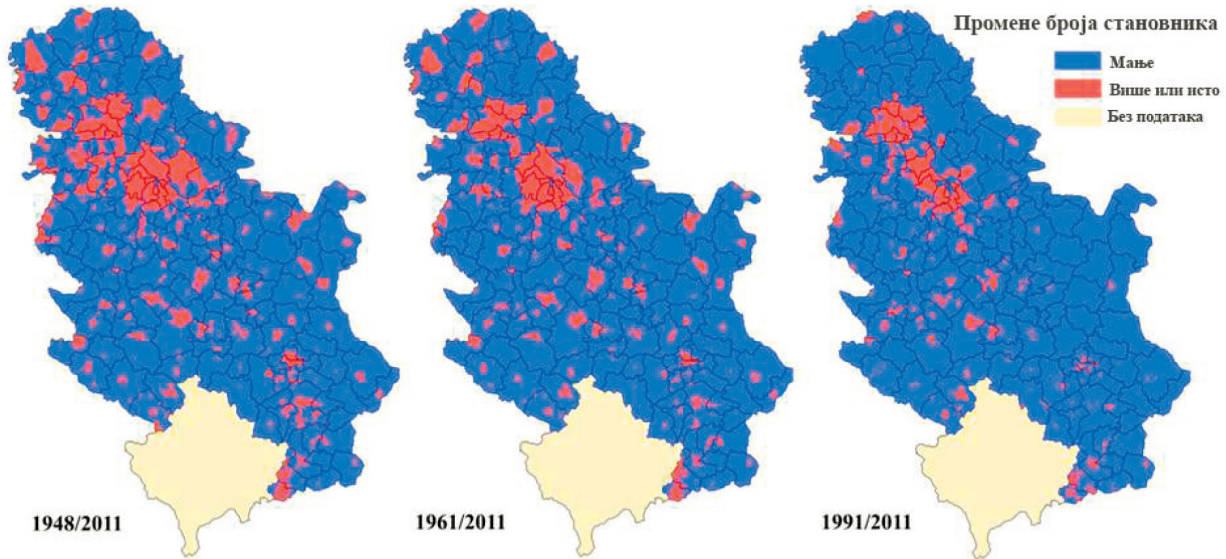
| 103

Насеља без демографске будућности

Размере депопулације су различите на административним нивоима. Србија има пад броја становника последње две деценије, а поједини региони, окрузи, општине и насеља знатно дуже. Север Србије (Војводина и

[3] Индекс старења представља однос између старих 60+ и младих 0–19 година.

[4] Анализа старосно-полне пирамиде преузета из: Маринковић, 2018.

Карта 1

Промена броја становника 2011. у односу на 1948, 1961. и 1991. годину

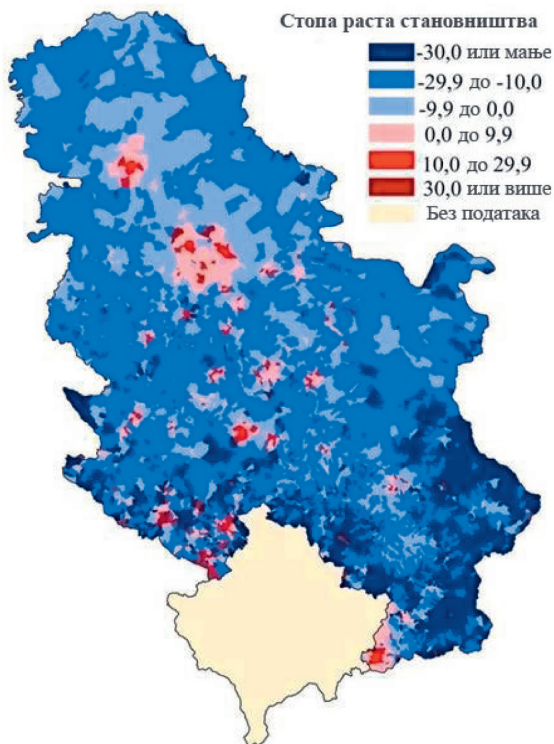
Извор: Приређено на основу података РЗС.

Напомена: Процене аутора за 103 насеља у којима је био бојкот Пописа 2011.

Београд) налази се у знатно бољој ситуацији, јер остатак Србије чак шест пута интензивније губи становништво. Промене броја становника 2011. у односу на пописе из 1948, 1961. и 1991. године показују пун интензитет, али и динамику смањења становништва на насељском нивоу у Србији (карта 1). Од укупног броја насеља њих чак 83,5% имало је мање становника 2011. године него непосредно после Другог светског рата (Попис 1948). У односу на период највеће популационе експанзије и релативно младе старосне структуре (Попис 1961) тај однос је још неповољнији, односно 86,7% насеља има мање становника него пре пола века. Период 1991–2011. године представља раздобље када се

јавља негативни природни прираштај на нивоу читаве земље, па се тако увећава и број насеља са депопулацијом на 89,8%. Свега око 500 насеља или 10%, захваљујући повољној старосној структури и имиграцији, још увек има раст броја становника на годишњем нивоу. То су пре свега насеља која се налазе на релацији Београд – Нови Сад.

На основу последња два пописа из 2002. и 2011. године, 920 насеља у Србији смањило је за трећину или више укупан број становника (карта 2). Највећи број тих насеља налази се у јужном и југоисточном делу Србије. Најзаступљеније је релативно смањење од 20–30% и оно је забележено у половини насеља. Смањење броја становника присутно је у чак 4.205 насеља, док

Карта 2

**Стопа раста укупног становништва
Србије 2002-2011. (у процентима)
на насељском нивоу**

Извор: Приређено на основу података РЗС.
Напомена: Процене аутора за 103 насеља у
којима је био бојкот Пописа 2011.

| 105

повећање постоји у само у њих 516. Релативно највећи раст становништва на насељском нивоу евидентира се у општинама Прешево, Тутин, Сјеница и Нови Пазар. Подручје најинтензивније депопулације је југоисточни део Србије, где постоји велики удео популационо изузетно малих насеља (40% има мање од 100 становника, а чак 60% мање од 200). Таква насеља немају демографску будућност и с обзиром на то да се најчешће налазе у брдско-планинским областима, без адекватне инфраструктуре, тешко је очекивати њихову ревитализацију.

Смањење броја становника у руралним крајевима постоји још од 50-их и 60-их година 20. века, што се подудара с почетком урбанизације

и индустријализације земље. То се касније наставило с масовним одласком људи на тзв. привремени рад у иностранство током 60-их и почетком 70-их (Spasovski, Ilić, 1989). Сеоско становништво се непрекидно смањује упркос чињеници да су жене на селу увек имале виши ниво рађања од жена у урбаним срединама (Репев, 1999). Разлоге за отежану ревитализацију села у популационом смислу треба тражити у неповољној старосној и поремећеној полној структури услед интензивне миграције мушког и нарочито женског становништва. Историјски контекст настанка многих насеља у брдско-планинским областима (збегови од освајача...) никада није омогућио инфраструктурно

повезивање, па тако ни привредно организовање ових насеља (Radovanović, Rančić, 1995). Велики број насељина са малим бројем становника неминовно је водио ка емиграцији у популационо веће средине, чиме се трајно нарушио њихов демографски потенцијал. Постојеће демографске тенденције показују да је немогуће очекивати ревитализацију највећег броја насеља у Србији и да фокус популационе политике треба да буде на већим насељеним местима.

106 |

Перспектива развоја становништва

Актуелна кретања фертилитета, морталитета и миграције не дају простора за оптимизам када је у питању демографски развој Србије у наредном периоду. Не треба очекивати значајније промене у нивоу рађања, али с правом треба сматрати да ће се специфичне стопе смртности смањивати и да ће се животни век продужавати. Старосна структура представља наслеђено стање и она ће и надаље детерминисати популациону динамику. Највећу непознаницу и кључни

фактор у будућности представљају миграторна кретања. Уколико се успоставе јасне политике према миграцијама и Србија поново постане имиграциона, односно жељена дестинација за живот и рад, у наредним деценијама може се очекивати ублажавање депопулације. Резултати наредног пописа (2021. године) показаће колико је депопулација узнапредовала, а према аутору овог рада треба очекивати пад између 550.000 и 600.000 хиљада становника. Без обзира на то која се реална варијанта пројекције постави, наредних деценија становништво Србије наставиће да се смањује. Подизање нивоа рађања на више од два детета по жени није очекивано, а нарочито је мало вероватно да ће се тако висок ниво рађања одржати у наредним деценијама, што је неопходно за заустављање депопулације. Треба напоменути да тренутно ниједна развијена земља на свету нема такав тренд и ниво фертилитета. Питање имиграције је врло осетљиво и тешко да се у догледно време може очекивати јасан став државе и друштва о томе. Највероватније је да ће већ за око десетак година, у време пописа 2031, број становника Србије бити нижи од оног из 1948. године.

References / Литература

- IZJZS Batut (2014). *The results of the research on the health of the population of Serbia: 2013*. Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“. [In Serbian]
- Jagodić, M. (2004). *Settlement of the Principality of Serbia 1861-1880*. Beograd: Istorijski institut SANU. [In Serbian]
- Marinković, I. (2012). Causes of death in Serbia since the middle of the 20th century. *Stanovništvo*, god. L, br. 1/2012, 89-106. [In Serbian]
- Marinković, I. (2017). Smoking as a basic factor of preventable mortality in Serbia. *Stanovništvo*, LV, No 1/2017, 87-106. doi: 10.2298/STNV170610001M [In Serbian]

- Marinković, I. (2018). Depopulation in Serbia- situation and perspective. Naučni skup *Dani srpskog duhovnog preobraženja*, Despotovac. [In Serbian]
- Nikitović, V. (2019). *Towards regional depopulation in Serbia*. Beograd: Institut društvenih nauka. [In Serbian]
- Penev, G. (1995). Cohort fertility of Serb and ethnic Albanian women in FR Yugoslavia. *Stanovništvo*, 33(1-4): 5-19. [In English]
- Penev, G. (1999). Natural movement of the rural population of Yugoslavia with an emphasis on fertility in the early 90s. *Stanovništvo XXXVII* (1-4): 45-72. [In Serbian]
- Penev, G. (2001). The replacement of generations in Serbia in the period 1950-2000. *Stanovništvo XXXIX*(1-4): 45-71. [In Serbian]
- Penev, G., B. Stanković (2019). Childlessness: A continuation of current trends or the appearance of new tendencies?. *Demografski pregled*, 73/2019. [In Serbian]
- Penev, G., J. Predojević-Despić (2019). The population change in Serbia in the post-Yugoslav period (1991-2017): Significant demographic aspects. *Sociološki pregled* 53 (3), 1183-1216. doi: 10.5937/socpreg53-21902
- Radiojević, B., G. Penev (2014). Demographic losses of Serbia in the first world war and their long-term consequences. *Economic Annals* 59(203): 29-54. Available at: <https://doi.org/10.2298/EKA1403029R> [In English]
- Radovanović, S., M. Rančić (1995). Total population of Yugoslavia – distribution and urbanization. *Population and households of Yugoslavia according to the 1991. inventory*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka. [In Serbian]
- Rašević, M. (2015). Low fertility (birth phenomenon) in the Republic of Serbia: new insights. *Demografski pregled*, 56/2015. [In Serbian]
- RZS (2008). *Two centuries of the development of Serbia*. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd. [In Serbian]
- Spasovski, M., J. Ilić (1989). Problems of demographic development and depopulation of rural areas in SR Serbia. *Zbornik radova XXXVI*. Beograd: Geografski fakultet. [In Serbian]
- Tasić, D. i dr. (1966). *Infant mortality in Yugoslavia*. Beograd: Institut društvenih nauka. [In Serbian]

Ivan Ž. Marinković

Institute of social sciences, Center for demographic research
Belgrade (Serbia)

Demographic Overview of Serbia

Summary

Demographically, the population of Serbia is one of the oldest populations in the world and is experiencing pronounced depopulation. Decades-long low birth rates and continuous emigration of mostly young individuals are the principal factors causing demographic aging in Serbia and the current decrease in population. The age structure

of the population influences unfavorably any attempts at alleviating the effects of depopulation. Hypothetically, even the highest birth rate in Europe today would not be enough to significantly delay the population decrease in the decades to come, due to the low numbers of women of reproductive age. The demographic future of Serbia is a return to the population size of six decades ago by the next census and an intensification of depopulation. Spatial analysis has shown that as much as 90% of localities have experienced a decrease in population, with localities in the south-east of Serbia being affected the most. In the following period, significant changes in population movement are not expected with the caveat that migratory movement is a key influencing factor but as yet impossible to establish.

Key words: depopulation, low birth rate, age structure, emigration

Приказ књига | Book Reviews

Зоран Б. Јевтовић^[1]

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

УДК 316.776(049.32)

Креирање понашања на друштвеним мрежама

Винсент Хендрик и Пеле Хансен:
Бура информација – зашто лајкујемо,
Центар за промоцију науке,
Београд, 2017, стр. 287.

У савременом друштвеном окружењу све је више књига и порука, наслова и садржаја који интердисциплинарно тумаче промене у сфери друштвене одговорности, а посебно у обрасцима индивидуалног и групног понашања насталих с појавом и популарношћу друштвених мрежа. Преплављени обиљем информација и њиховим некритичким коришћењем житељи Маклауновог глобалног села неопрезно постају промотери лажних и спинованих вести, не уочавајући како целофаном умотани пропагандни обрасци све више скривају истину од обичних људи. Способност појединаца да одвоје јавни интерес од партијског или важно од баналног и таблоидног све више угрожава критичку интелигенцију, чинећи нови симболички пејзаж са лавиринтима дезинформација,

[1] zoran.jevtovic@filfak.ni.ac.rs

фама, гласина и румора у којима се неопрезни усамљеник лако може заувек изгубити. Књига *Бура информација – зашто лажујемо*, данских аутора Винсента Хендрика и Пела Хансена (Vincent F. Hendricks and Pelle G. Hansen), у допуњеном издању, појавила се у нашој академској јавности пре три године, захваљујући Центру за промоцију науке, али није привукла ширу пажњу јавности иако то својом актуелношћу и квалитетом садржаја и те како заслужује.

Логичка, филозофска, комуниколошка, политиколошка, економска, правна, етичка, естетска и друга разматрања заснована на теорији друштвених игара и анализа карактеристичних примера из друштвене праксе указују на скривену моћ медија и снажну агенду којом они утичу на наше свакодневно окружење. Аутори одлично показују како информационе технологије појачавају ирационално понашање група у дигиталном окружењу, посебно наглашавајући промене у јавном простору и незнање и примитивизам који се шире сајбер заједницом. Манипулише се свиме и свуда: од политичких кампања влада и партија, финансијских тржишта и лобија, преко образовања и невладиних организација, до еколошких акција, климатских промена или надметања на тржишту лекова. Мишљења других се подешавају, контролишу, обликују, усмеравају, при чему нови медији, снажним и прецизним алатима, нумерички креирају тражњу за информацијама, нудећи у пакету и маркетиншки креирано поверење. Интернет са бројним платформама ствара *вештачке ајрејџоре мишљења*, чиме се

лукаво заобилазе традиционални чувари капија (редакције класичних медија), тако да „демократски“ онлајн системи за прикупљање информација често служе за пласирање и ширење лажних веровања. Није новост да други људи покушавају да утичу на наше мишљење, вредности и судове, „да смо подложни феноменима друштвених информација као што су сакупљање у стадо, ефекат леминга, ефекат пасивног посматрача, групно мишљење, колективно преувеличавање, грешке већине итд.“, наводе Хендрик и Хансен. Међутим, у њиховој књизи се објашњавају улога информационих технологија и њихов потенцијал да преко наметнутих претрага неограниченог домета и брзине наметну лажне чињенице, даље манипулишући јавним мњењем. Књига, структурирана у четири дијалектички прожимајуће целине на скоро 300 страница, чини један логички пакет који нуди објашњење процеса и промена у којима свакодневно и сами учествујемо.

Први део монографије садржи концептуална објашњења о начинима и моделима којима информационе технологије подстичу ирационално понашање група и маса. Полазећи од Данске као државе која је препознатљива по систему друштвене једнакости, аутори издвајају 2006. годину и доделу МТВ награда као пројекцију новог јавног простора, отвореног само за привилеговане чланове заједнице који су због личног статуса изграђеног захваљујући друштвеном положају, политичкој или финансијској моћи добили шансу да буду директни посматрачи *глобалног сјекшакла*

испред Скупштине града, док је остатак човечанства то могао да прати преко неког од бројних медија. Помпа и раскош прикрили су стварност, старији људи, деца или особе са хендикепом маргинализовани су како би у свет отишла слика о изабраним и срећним становницима ове земље. Ексклузивни простор заузели су политичари, припадници племства, џет-сета, манекени, ријалити звезде, фудбалери и други спортисти, а профит од 15 милиона долара ућуткао је критике упућене организаторима да су издали идеале на којима је држава вековима градила свој имиџ. Другим речима, јавни простор као *sui generis* структуре друштва више није једнако отворен за све, јер предност добијају богати и моћни, који даље могу да управљају другима. Преведено на логику информационих технологија то значи да јавни простор који настаје са друштвеним мрежама креира заједничку пажњу, вредности, знање и информације, тако да онај ко управља њима влада и друштвеним мишљењем! Сваки вођа, био деспот или демократа, зна да је политички моћан онолико колико га јавност прихвата, што делатно значи да јавни простор постаје фундамент за постављање јавне дебате, друштвене координације и дистрибуције моћи. За разлику од Кине, Кубе или Ирана, у којима владоци постројавају масе да би јавно показали њихову

**Фејсбук,
Инстаграм,
Твитер и сличне
социјалне
мреже привидно
воде групној
делиберацији и
аргументованој
расправи након
које би требало
да постанемо
информисанији и
мудрији**

приврженост партији, савремене демократије нуде привид отвореног приступа новим медијима. Захваљујући илузији физичког присуства појединаца и глорификованом мишљењу о сопственом значају, софистицираним алаткама и алгоритмима социјалне мреже персонализују њихове податке тачно препознајући шта желе да чују, купе, изгласају... Информационе структуре симулирају заједништво, тежећи да колективно ограниченом културом „лајковања“ пасивног посматрача стварности одрже у плуралистичком незнању, констатују аутори.

Други део монографије у средишту интересовања има последице које *бура информација* оставља на колективни разум и свест, чиме је и рационалност у тумачењу окружења све рањивија. Јавља се феномен *информационих каскада* у којем „одређени број људи сумња у тачност сопствених информација, и затим посматра раније одлуке и поступке других у нади да ће им то умањити сумњу“. Превиђа се да корисници друштвених мрежа често делују брзо, па прихватањем туђих искустава и поступака доносе и животну важне одлуке. Знање мора да поштује чињенице, а тиме и истину. Информација то не мора, иако суштински утиче на формирање мишљења. Није страшно када се људи за одлазак у неки ресторан, за куповину аутомобила или

туристички обилазак дестинације опредељују на основу туђих лајкова, али ако се на тај начин одлучује и о политички битним одлукама, они постају жртве координисаног манипулисања јавним сигнаlima, који шире пропаганду а не неопходне информације и знање. Хендрик и Хансен детаљно рашчлањују структуру информационих каскада, доказујући постојање *сигнала* који кориснике усмеравају ка одређеним поступцима, веровањима, изборима и одлукама, што за последицу има настанак информацијских мехура на вебу и порталима. Поједностављено, онај ко контролише сигнале и њима управља располаже могућностима да обликује стварност према сопственим интересима!

Трећи део књиге практично појашњава неке изазове с којима се суочава глобално друштво као што су невидљива рука демократије и њено тумачење потрошачке заједнице, при чему данске колеге феномен слободе актуелизују и из угла људи који живе у Индији, Судану, Чилеу и источним државама. У центру они виде индивидуалну слободу захваљујући којој свака особа добија шансу да изабере пут за остварење личних жеља и циљева. *Фејсбук*, *Инстаграм*, *Твиттер* и сличне социјалне мреже привидно воде групној делиберацији и аргументованој расправи након које би требало да постанемо информисанији и мудрији. Пракса показује да су последице супротне: све смо подељенији и затворенији! Социјална интеракција међу људима све је мање ствар слободног избора, јер агенду с темама вешто намећу други.

Поларизација ставова у јавном простору добија забрињавајуће размере, запајају аутори, истичући како полемике и говор мржње постају „хранљиви састојци“ овакве комуникације, док се ретки гласови утемељене критике маргинализују. Број кликова, коментара и лајкова одређује чему ће се посветити пажња у јавном простору, док истовремено изостаје могућност тумачења гестова саговорника, говора тела или правца комуникације, јер све ређе непосредно разговарамо. Ратни подухвати који се огледају у тзв. арапском пролећу, обојеним револуцијама, грађанским немирима и гетоизацији у бројним градовима Европе, као и све нескривеније мешање мегакомпанија у друштвена дешавања носе опасност од настајања *постинформационих демократија* и пуцања филтера мехура којим се уоквирује стварност.

Четврти и последњи део ове интригантне и надахнуте књиге посвећен је лепшој страни информационих технологија, односно њиховој моћи у промени тоталитарних режима, подржавању демократских иницијатива и евидентној друштвеној трансформацији која се одвија посредством веба. И мале групе људи коришћењем друштвених мрежа могу да покрену велике друштвене промене, јер им *инфрасруктура нових медија* то омогућава. Уместо окупљања на јавним трговима или улицама, сада је могуће онлајн повезивање појединаца или група, при чему не треба наивно посматрати само бољу страну промена. Један хакован Твитер профил на политичком

или финансијском тржишту може направити несагледиве ломове захваљујући једноставном графичком интерфејсу и лако доступним и јефтиним техничким уређајима. Настаје *џирјовина шумовима* у којој се погрешне или спиноване информације продају како би се утицало на тржиште мишљења! У аналогном и дигиталном окружењу до детаља се мапира пејзаж са пројектованим угловима гледања одређеног проблема и могућим решењима, па мехури мишљења нуде привлачну привидну виралност. Друштвена моћ информационе архитектуре само се увећава, што значи да је за модерно друштво необично важно њено свакодневно проучавање, одржавање и усавршавање. Хендрик и Хансен јасно констатују да са дигитализацијом бура информација постаје све разорнија и опаснија – од отвореног праћења понашања грађана на друштвеним мрежама и мобилним телефонима до куповине лајкова и идеолошких злоупотреба. Пракса је негирала *Хабермасов идеал равнојтеже* између истине и квалитета

Хендрик и Хансен јасно констатују да са дигитализацијом бура информација постаје све разорнија и опаснија - од отвореног праћења понашања грађана на друштвеним мрежама и мобилним телефонима до куповине лајкова и идеолошких злоупотреба

информација, а у међувремену није понуђен адекватан модел који ће се супротставити фрагментацији јавног простора.

Књига коју препоручујемо тера читаоца на размишљање јер у све богатијој информацијској понуди нема готових решења. Делиберација, одлучивање, избор и поступање ослањају се на поуздане и релевантне информације, форматиране и обликоване у јавном интересу. У пракси је другачије: све гушће манипулативно ткиво савремених масмедија, испреплетено бројним каскадама, мехурима, стереотипима и предрасудама, ствара сопствене *џирјовине коморе*, које производе нове поларизације борећи се за мрвице пажње јавности. Можда би се решење могло потражити у бољем медијском образовању и ширењу оваквих наслова који јасно указују

на циљ господара дигиталних промена: са друштвеним мрежама „добићете сваку информацију коју лично желите, а заузврат ћете дати личне информације. У онлајн заједницама држављанство је бесплатно, јер сте Ви роба“.

Предраг Ђ. Бајић^[1]

Универзитет „Унион - Никола Тесла“, Факултет за спорт, Београд

УДК 316.472.4:077(049.32)
316.77:077

Друштвени живот у дигиталном добу

Мери Чејко: *Суперповезани: интернет, дигитални медији и техно-друштвени живот*, Издавачка кућа „Clio“, Београд, 2019, стр. 312.

У 21. веку су стасале генерације које ни не памте „аналогни свет“, а исти често делује толико архаично чак и „дигиталним придошлицама“ (*digital immigrants*), о којима је говорио Марк Пренски (*Marc Prensky*), које су морале да се прилагоде ономе што је саставни део живота „дигиталних урођеника“ (*digital natives*). Готово невероватно, са становишта људске историје и имајући у виду брзину промена, делује чињеница да је прошло тек нешто више од три деценије од тренутка када је Тим Бернерс-Ли (*Tim Berners-Lee*) представио Веб (*World Wide Web - WWW*). Интернет је доживео огроман успон, прво као информативни медиј - „за читање“, а потом и медиј на којем корисници остављају безброј њихових садржаја, персонализованих, креирају их и међусобно интензивно комуницирају, посебно путем друштвених

[1] predrag.bajic@fzs.edu.rs

мрежа. Све то чине и на начине који су далеко од раније контролисаних протокола, о чему говори и Мануел Кастелс (Manuel Castells) кроз појам „масовне самокомуникације“ (*mass self-communication*). Такође, људи су постали „мултитаскери“, обављање више радњи у исто време је уобичајени део свакодневице, уз питање које се намеће о томе да ли се на тај начин задовољава и квалитет или једино квантитет - и у којој мери је то, уопште, неопходно.

Како год да данас користимо интернет, чињеница је да смо на глобалном нивоу повезани као никада у историји или - „суперповезани“, што је израз који је искористила социолошкиња Мери Чејко (*Mary Chayko*) у студији која је објављена у Србији у 2019. години (превела са енглеског језика Јелена Петровић, издавачка кућа „Clio“ - едиција „Multimedia“, 312 страна), а која носи пун назив „Суперповезани: интернет, дигитални медији и техно-друштвени живот“ (*Superconnected: The Internet, Digital Media, and Techno-Social Life. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.* - први пут је објављена у 2016, а на српски језик је преведено издање из 2018. године). Већ у првом од десет поглавља, под називом „Суперповезаност“, ауторка говори о парадоксу овог појма, као и о другим терминима из наслова, самој технологији, посредовању и ширењу информација, као и о социјалности. Са једне стране, често се подразумева како је цео свет електронски повезан и како то има бројне импликације на разне аспекте живота, а са друге стране се заборавља како „у свету има подручја, попут већег дела Јужне Азије и

Подсахарске Африке, на којима је приступ интернету, рачунарима, па чак и струји права реткост“. Самим тим, ауторка наглашава и да „кад у овој књизи будемо говорили о технолошкој повезаности преко интернета, дигиталних и друштвених медија и мобилних телефона, морамо имати на уму да сва та средства нису у једнакој мери свима доступна нити их сви користе“, уз податак да „више од пола света - 3,9 милијарди људи или 52 одсто светске популације - нема приступ интернету“, као и да разлике у томе не постоје једино између различитих земаља, већ и у оквиру високо развијених земаља (нпр, између урбаних и руралних подручја). Како закључује, „наслов књиге ипак делује уместно јер је свет данас заиста 'суперповезан' у технолошком и друштвеном смислу, у обиму који се раније није могао ни замислити и с готово неограниченим потенцијалом за даље повезивање“.

Ауторка ове студије је „ближа технооптимистима него песимистима“, што наглашава и рецензент ове књиге Стив Џонс (*Steve Jones*), професор на Универзитету Илиноис у Чикагу (*University of Illinois at Chicago*), који је додао и да се „ни за један њен став не би могло рећи да је последица научне произвољности или личне пристрасности“, када говори о интернету и другим са тим повезаним феноменима. Чејко говори о томе како је интернет, као глобална мрежа, потпуно прожео наше животе, уз јасну дистинкцију између тог појма и Светске мреже (*WWW*), као подскупа исте, иако долази до изједначавања у пракси. Она наглашава да је њена жеља да истражи све облике

компјутеризоване комуникационе праксе, односно начине на које се људи дигитално повезују. А, то је све оно што може да се смести у „нуле“ и „јединице“, што свакако није целокупан људски живот.

У другом поглављу, под називом „Настанак ере интернета“, фокус је ка историјском прегледу развоја информационо-комуникационих технологија, рачунарства и интернета, бежичне и мобилне комуникације, до развоја „сајтова друштвених мрежа“, који су прилагодили својим потребама од раније познате термине „пријатеља“ и „пратилаца“. Чејко посебну пажњу обраћа на глобалну „троструку револуцију прве деценије 21. века“, позивајући се на истраживаче друштвених мрежа Лија Рејнија (*Lee Rainie*) и Барија Велмана (*Barry Wellman*), који су на тај начин повезали три важна тренда - незаустављиви развој интернета, мобилних комуникација и умрежавања посредством друштвених медија.

У трећем поглављу - „Насељавање дигиталног окружења“, говори се о начинима на које су се људи прилагодили сајбер простору (или исти, колико је то могуће, прилагодили себи). Чејко истиче преносивост као једну од најупечатљивијих одлика дигиталног окружења, имајући у виду и лакоћу поступања са садржајима када дође до дигитализације. За ауторку су „ти простори, односно активности, споне и везе створене у њима“, нешто што би могло да се тумачи као „социоментално јер се везе успостављају међу људима, а настају и одржавају се више когнитивно

него физички“. Она наглашава и замку речи „виртуелно“, такође често коришћену као синоним за дигиталне просторе, имајући у виду да употреба те речи „може навести на погрешан закључак - да је нешто малтене, али не и заиста, стварно“, што не важи за дигиталне просторе. Због тога за такве просторе и друштва предлаже коришћење термина „социоментални“, „умрежени“ и „дигитални“. Исто чини и када је реч о појму „сајберспејс“ или „киберспејс“ (*cyberspace*), који такође сматра неадекватним када се посматра као раније постављени „концепт добровољне халуцинације“, уз објашњење да је „постао прилично проблематичан јер се данас углавном сматра да су искуства и последице коришћења компјутера потпуно стварне“. На то се надовезују питања онлајн заједница, значаја симбола и метафора у дигиталном свету, присуства, близине, емоционалности, интимности и телесности, прожимања онлајн и офлајн света.

У четвртном поглављу - „Дељење и надзор“, ауторка говори о „партиципативној култури“, под чиме подразумева да „појединци активно учествују у стварању и конзумирању својих културних производа и очекује се да их са другима деле масовно и слободно“. Такође, истиче креативност и „културу ремиксовања“ (нови садржаји од материјала из делова већ постојећих текстова) и осврће се на појам „прозумирања“ (*prosumption*), што подразумева „стапање производње и конзумирања у цикличан, а понекад и паралелан процес“. Ту су и термини „краудсорсинг“ (*crowdsourcing*) и „краудфандинг“ (*crowdfunding*), за које

објашњава како „по некима, враћа масама одређени степен моћи“, која је у мноштву и у дигиталним мрежама. Осврће се и на увек актуелна питања лајковања и праћења, лажних вести, као и права интелектуалне својине, односно власништва над онлајн садржајем, приватности и анонимности, као и онлајн надзора - вертикалног или асиметричног и хоризонталног или друштвеног.

У петом поглављу - „Глобални утицаји и неједнакости“, Мери Чејко се посебно бави ширим друштвеним контекстом утицаја и повезаности глобализације и технологије, питањима раслојавања и неједнакости, међу којима је и „дигитални јаз“ (*digital divide*), што је разлика међу људима на основу приступа технологији и начина на који се употребљава. Такође, бави се културолошким поделама у начинима на које људи стварају, доживљавају и конзумирају културне садржаје, као и проналажењима решења да се премости ова и друге поделе. Она говори и о опасностима, попут високотехнолошког криминала, сајбер-криминала, сајбер-тероризма, сајбер-злостављања и сајбер-прогањања, као и о друштвеним организацијама, покретима и активизму, који могу да представљају отпор моћи. Ту је и осврт на успон грађанског новинарства, који је постао значајни фактор у усмеравању јавног мњења, уз јасну ограду да нема контроле попут оне у професионалним новинским организацијама, што може да

Ту је и осврт на успон грађанског новинарства, који је постао значајни фактор у усмеравању јавног мњења

буде предност, али и мана у смислу провере тачности, истинитости. Јасно је да овде имамо двосмерни ток, пошто су управо и те професионалне организације прихватиле грађанско новинарство, кроз имплементацију у њихове садржаје, производе, о чему говори и Чејко.

У шестом поглављу - „Техно-социјализација и сопство“, ауторка говори о социјализацији, развоју и исказивању сопства и идентитета, о интернету и дигиталним медијима као важном чиниоцу у том погледу, па се тако нпр.

мобилни телефони доживљавају као део тела или сопства. Такође, посебан део је посвећен онлајн и офлајн одрастању, као и карактеристикама социјализације током зрелог доба и искуствима људи.

У седмом поглављу - „Пријатељство, забављање и повезивање“, акценат је на интерактивности, која полази од јасне потребе људи за друштвеним повезивањем, а која је достигла врхунац у овом веку са све доступнијим мобилним технологијама и, практично, могућности одржавања везе у сваком тренутку. Даље се истражује сам начин успостављања дигиталних веза, могућност присности са особама које никада нисмо лично упознали, као и према преминулим особама, имајући у виду да је у основи ментални процес који се обавља уз помоћ технологије. Говори се и о карактеристикама тих дигиталних веза, компарацијом са офлајн односима, као

и о темама као што су флерт, забављање, љубав и секс, развијање поверења и друштвена подршка. Ту су и питања везана за мрачну страну, попут међуљудских сукоба и злостављања. Посебан осврт је на феномен продужења људских живота помоћу дигиталних технологија, за шта су дати примери овековечености кроз видео и аудио снимке и фотографије, холограме и дигиталну монтажу - „мада ум схвата да дигитално представљена особа није жива, ипак се осећање истинске блискости може продубити и појачати“.

У осмом поглављу, под називом „Техно-друштвене институције“, прво се говори о породици, као „институционалном 'срцу'“, посматрајући институцију као нешто што је „чврсто утемељено, функционално, дуготрајно, масивно и системско - кад постоји дуго и вероватно ће постојати заувек“. Међу те институције друштва ауторка истиче и посао и радно место, здравство, религију, образовање, политику и управљање, кривично-правни систем и медије, наглашавајући да све оне трпе снажне утицаје технолошког напретка, посебно интернета и дигиталних медија, о чему је детаљно писала у наставку поглавља.

После свега, у поглављу „Још неке предности и мане непрекидне суперповезаности“, Џејко говори и о карактеристикама сталне доступности, микроординације, забави, игри и разоноди, али и мултитаскинг и са тим повезаним распоном пажње. Затим, прича о стресу, преоптерећености информацијама и страху од изостављености, кризним

ситуацијама, прекомерној употреби и зависности, здрављу и расположењу, односно о многим позитивним и негативним аспектима које доноси укљученост у онлајн свет, који је за неке и еквивалент укључености у друштво.

После свега, ауторка поставља и питања о „нашој суперповезаној будућности“, што је наслов десетог поглавља, где наглашава да ће дигиталне технолошке иновације наставити да се развијају и да добијају нове облике, па да ће тако да се интензивира и суперповезаност. Међутим, исто тако остају и дилеме где води та високотехнолошка револуција, која је настала и наставља да се одвија толико брзо пред нашим очима да не стижемо да сагледамо консеквенце и снажније предупредимо негативне последице неизвесности коју доноси.

Студија Мери Чејко нам омогућава да се упознамо или додатно информишемо о великом броју аспеката дигиталног окружења, неизоставног дела нашег живота, остављајући нам да сами покушамо да протумачимо шта је „следећа велика ствар“, уопште шта би следеће могло да се догоди, имајући у виду брзину промена у овом веку које већина људи широм света није имала прилику ни да размотри пре него што им је представљено као нешто што се подразумева. И ту долазимо до вечите дилеме шта је интенција многих трендова, односно да ли се они стварају због потреба људи или су наметнути људима као потребе. Она оставља могућност даљег промишљања и посебно скреће пажњу читаоцима на питања везана за појачање надзора и свега што би то могло да

произведе. Јасно је да у центру пажње мора да остане човек, као неко ко контролише „нуле“ и „јединице“, ма како оне прожимале нашу стварност, односно без обзира на то какви односи између човека и машина нас очекују у будућности. Такође, ограда је и у томе што говоримо о свету који обухвата тек око половине планетарне популације, тако да је вредно промишљања и то шта ће се догодити када будемо имали у много већем проценту дигитално умрежен свет, како ће тада изгледати.

Ова књига је квалитетан водич у разумевању техно-друштвене садашњости и за подстицање промишљања о будућности. Наравно, неопходна је разумна употреба ових технологија, без претеране одушевљености или страха, уз освешћене појединце који технолошко знање и

одлучивање не препуштају другима, већ сами креирају свој пут и држе контролу над сопственим животом, користећи предности офлајн и онлајн света и постављајући јасну разлику између стварности и фантазије. Уосталом, кроз историју човечанства се видело колико и изуми настали из најбоље намере могу да буду злоупотребљени. Уз те предуслове и Чејко види све те промене у дигиталном свету у позитивном контексту, што је сврстава у, раније поменути, ред технооптимиста у добу у којем ћемо бити све снажније - суперповезани. Управо

на том трагу је ауторка оставила на страницама књиге и више могућности дигиталног повезивања са њом, као и пратећи блог superconnectedblog.com, који даје додатну вредност овој књизи.

**Студија Мери Чејко
нам омогућава
да се упознамо
или додатно
информишемо
о великом броју
аспеката дигиталног
окружења,
неизоставног дела
нашег живота,
остављајући нам да
сами покушамо да
протумачимо шта
је „следећа велика
ствар“, уопште шта
би следеће могло да
се догоди, имајући у
виду брзину промена
у овом веку**

Упутство за ауторе

Редакција часописа *Найрепак* разматраће за објављивање искључиво оне радове који су сачињени у складу са овим Упутством. Часопис објављује искључиво нове и аутентичне радове. Могу се прихватити и радови *in extenso* који су претходно делимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори то дужни да на одговарајући начин назначе. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма кажњава се (забрана објављивања радова овим ауторима у временском периоду зависно од степена плагијаризма и о томе се обавештава руководство институција у којима аутори раде, као и њихова струковна удружења).

Радови се објављују на српском језику (искључиво ћириличним писмом), али и на енглеском језику. Редакција охрабрује ауторе да доставе своје радове на оба језика.

Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српском, односно енглеског језика. Приликом пријаве рада неопходно је приложити изјаву потписану од стране свих аутора и коаутора да рад није раније ни у

целини нити делимично објављен нити прихваћен за штампање у другом часопису. Изјава о појединачном доприносу аутора мора бити потписана од стране сваког аутора рада, скенирана и послата уз рад као допунска датотека. Такође, аутори су обавезни да доставе и потписану изјаву о непостојању сукоба интереса. Тим поступком сви аутори постају одговорни за испуњавање свих постављених услова, чему следи одлука о прихватању за даљи уређивачки поступак.

Прихваћени радови објављују се по редоследу који одређује Редакција на предлог главног и одговорног уредника. За објављивање радова у тематским бројевима главни и одговорни уредник ће, пре пуштивања садржаја броја на одлучивање Редакцији, узети у обзир предлог уредника тематског броја (гост-уредник). У часопису *Найрепак* објављују се радови из области свих друштвених наука, али и сродни мултидисциплинарно засновани текстови важни за разумевање друштвеног окружења. Чланци се категоризују сходно Акту о уређивању научних часописа који је донео министар за науку и техно-

лошки развој Републике Србије 2009. године. Они могу бити:

Научни чланци:

1. Оригиналан научни рад. У њему се износе претходно не објављивани резултати сопствених истраживања заснованих на примени научних метода. Они по обиму не смеју прећи 28.800 карактера, са размаком. У обим се не урачунавају: име, средње слово, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак чланка (до 800 карактера са размаком), кључне речи (до 5 појмова или синтагми), попис референци, нити напомене у фуснотама;

2. Прегледни рад. Он садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос, видљив и на основу аутоцитата. По обиму може да буде до 28.800 карактера, са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. Кратко или претходно саопштење. Оно представља оригинални научни рад пуног формата, али обима до 18.000 карактера са разма-

ком или прелиминарног карактера. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

4. **Научна критика**, односно **полемика** (расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти. Обим ове врсте радова је до 10.000 карактера са размаком. Ова категорија радова је опремљена, осим имена, средњег слова, презимена и афилијације аутора и наслова чланка, и сажетком обима до 400 карактера са размаком, кључним речима (до 5 појмова или синтагми), пописом референци и број њихових карактера се не урачунава у обим рада.

Стручни чланци:

1. **Стручни рад** је прилог у коме се нуде искуства корисна за унапређење друштвене праксе, али која нису нужно заснована на научном методу. Његов обим је до 18.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

2. **Информативни прилог** (уводник, коментар, информације из рада Фондације која је оснивач часописа *Напредак* и сл.). По правилу се ради по обиму о кратким формама, са највише до 12.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. **Приказ** (књиге, истраживања, научног догађаја, и сл.). Обим је до 7.000 карактера са размаком. Пожељно је да као прилог садржи фотографију (насловне корице књиге, догађаја који је предмет приказа и сл) која се урачунава као 500 карактера са размаком. Приказ не садржи са-

жетак нити кључне речи, али садржи одговарајуће референце.

У часопису *Напредак* неће бити објављен ниједан чланак који нема бар пет наведених референци. Редакција охрабрује ауторе да користе, у мери у којој је то могуће, часописне референце новијег датума.

Све врсте радова могу садржати фотографије, графиконе, табеле и друге врсте илустрација. Свака илустрација се рачуна да има обим од 500 карактера са размаком. Редакција позива на чешће кришћење илустрација, посебно табела и графикона, за приказивање података које онда није нужно понављати у тексту, већ је довољно позвати се само на ознаку (број) дате табеле или графикона. Илустрације дате у тексту су означене нумерички и речима. Свака табела има нумеричку ознаку (од 1 до n) и наслов, док свака слика (графикон, фотографија, ...) има нумеричку ознаку (од 1 до n) и потпис.

Приликом пријављивања рада аутори, односно коаутори, предлажу категорију чланка. Исто чине и рецензенти, али коначну одлуку о категоризацији доноси главни и одговорни уредник часописа.

Приликом писања радова користе се стандардне скраћенице, али не у наслову и апстракт. Пун назив са скраћеницом у загради наводи се у првом помињању, а даље у тексту само скраћенице, како у апстракт тако и у раду. У закључку рада (не апстракта) нема скраћеница.

Инострана имена се, у српској верзији рада, транскрибују на српски језик, док се поред транскрипције у загради, након прве њихове употребе у тексту, даје њихово изворно писање. У енглеској верзији користи

се само изворно писање имена или њихова транскрипција на енглески језик (нпр. кинеских или арапских имена). Страни термини се пишу изворно, италиком, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти.

За писање рукописа користи се word текст, са проредом (Line Spacing) 1,5 на формату А4 само са једне стране, са маргинама од 2,5 cm Justify. Користи се фонт величине 12pt, Times New Roman, и избегава bold и курзив (italic) који су резервисани за поднаслов. Сажетак (Summary), кључне речи (Key words) и фусноте куцају се без прореда (Line Spacing: Single) 1,0.

Приспели радови (без имена аутора) упућују се на рецензију код најмање два уредника/рецензента. Примедбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада.

Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде упућује се на ауторско читање пре публикавања, кореспондирајућем аутору. Евантуалне исправке требало би извршити у року од три дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измене, већ само исправке словних и других ситних грешака. Уколико исправљени текст не буде враћен у том року, сматраће се да аутор нема примедби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору.

Припрема рада

Радови се припремају у складу са АПА скраћеним библиографским стандардом. Делови рада су: насловна страна, апстракт са кључним речима, текст рада, захвалност (по

жељи), литература, прилози (табеле, слике). Странице треба нумерисати редом (у горњем или доњем десном углу), почевши од насловне стране.

1. Насловна страна

а) Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, на српском и енглеском језику, без скраћеница и да одговара садржају рада. Наднасловне и поднасловне треба избегавати. Уколико је рад резултат истраживања на неком од пројеката или уколико аутори осећају потребу да изразе захвалност на подршци некој институцији или појединцу, то је потребно учинити у фусноти која ће бити означена на крају наслова текста.

б) Изнад наслова, у горњем левом углу, наводе се крупним словима предлог категорије рада, а потом у реду исподиме, средње слово и презиме аутора, односно коаутора. Научни радови могу да имају максимално два коаутора, при чему Редакција снажно подстиче да аутори самостално објављују своје радове. Радови који имају више од два аутора/коаутора неће бити разматрани за објављивање. После сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту (нумеричка, почев од 1 па надаље), у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора и његова електронска адреса (e-mail). За аутора/коаутора који је задужен за кореспонденцију са Редакцијом осим e-mail потребно је је назначити и телефонске бројеве (мобилни, фиксни..., поштанску адресу и обавезно исписати речи „за кореспонденцију”. У овој/ овим фуснотама за сваког од аутора/ коаутора потребно је стави-

ти назнаку: Рођен XXXX године (нпр. „Рођен 1968. године”).

в) Испод имена сваког од аутора/коаутора наводи се пуна афилијација. Код установа са сложеном организацијом наводе се сви организациони нивои, од највишег ка најнижем (нпр. назив универзитета, назив факултета, назив одељења/департамента, катедре), место где је седиште установе, а у загради назив државе.

2. Сажетак и кључне речи

На другој страници рада налази се структурисани сажетак на српском и енглеском језику, написан кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узорковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурисани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацима, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацима. Након сажетка исписују се Кључне речи, којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми.

Код текстова категорисаних као прикази апстракт није обавезан, али је потребно испод наслова приказа навести следеће податке о делу (догађају) које се приказује, и тоследећим редоследом: Име и Презиме писца (у случају догађаја: назив организатора догађаја): Наслов дела курзивом (односно Назив догађаја курзивом). Место издања: Издавач, година издања (Место одржавања, време одржавања), укупан број страна (за догађај се не наводи). Фотогра-

фија дела/ догађаја који се приказује доставља се у jpg или tiff формату као допунски фајл, у резолуцији од најмање 300x300 тачака по инчу.

Пример за приказ дела:

Стјуарт Прајс: Изучавање медија. Клио, Београд, 2011, 749 стр.

Пример за приказ догађаја:

European Sociological Association: 13th ESA Conference(Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities. Athens (Greece), 29.08 - 01.09.2017

3. Текст чланка

Са текстом чланка започиње се на трећој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да оригинални и прегледни научни радови, поготову уколико су засновани на претежно емпиријским истраживањима, буду у структурисаној форми која садржи: Увод/ Циљ спроведеног истраживања, Приказ примењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као „Кратко саопштење”, односно као „Научна критика, полемика, осврти”, структурисање није неопходно.

Табеле, графикони, фотографије се инкорпорирају сам текст, изузев у случају приказа где се фотографије достављају као посебан фајл.

Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Свака илустрација (табела, цртеж, графикон...) мора бити обележена бројем и називом, центрирано, и то:

- табеле насловом који се испи-
сује изнад њих.

Пример:

Табела 1: Средње вредности ско-
рова етничке дистанце

- графикони, фотографије и оста-
ле илустрације потписом испод њих

Пример:

Графикон 1: Приказ средњих
вредности скорова етничке дистанце

Табеле треба да буду једноставне,
без боја и сенки. Увлачења и порав-
нања у табелама морају бити изве-
дена аутоматским форматирањем,
а не мануелним додавањем размака.

Све врсте графикана треба цр-
тати искључиво у црно-белој техни-
ци, коришћењем различитих врста
шара.

3.1 Цитирање и позивање на друге радове и изворе у тексту

У складу са АПА стандардом цити-
рање и позивање се врши ИСКЉУ-
ЧИВО у оквиру текста, у библио-
графским парантезама.

Употреба фуснота је дозвољена
само у сврху напомена, како би се
избегло да ти подаци оптерећују
сам текст, а процена је аутора да је
потребно пружити неке допунске
информације (нпр. електронска ад-
реса аутора, захвалница и сл), краћа
објашњења у вези са значењем не-
ких термина, појмова (нпр. ако се
у тексту даје нека латинска изрека,
која није општепозната, у фусноти
је могуће дати њено значење), био-
графске податаке који су од значаја
за разумевање основног текста (нпр.
уколико је то од значаја за разуме-
вање контекста могуће је дати краће

биографске податке о неком теоре-
тичару). Такође, фуснота се може
искористи зарад упућивања неке
опаске, примедбе или критике у
односу на став неког другог аутора,
у вези са нпр. Његовом недоследо-
шћу у заступању неког става или за
навођење неког примера, више као
илустрације, занимсивости и сл,
који по свом значају није такав да
би оптерећивао текст, али је за рад
корисно да се кроз фусноту читалац
упути на њега.

Библиографске референце на-
воде се увек латиничним писмом.
У Литератури се наводи само једно
место издања, чак иако је у самој пуб-
ликацији наведено више њих.

АУТОР(И) БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ПРВОМ НА- ВОЂЕЊУ У ТЕКСТУ

Дело једног аутора (Lukić, 1995a,
str. 209) (Lukić, 1995a, str. 30)

Дело аутора настало у истој годи-
ни, као и његово претходно цитира-
но дело (Lukić, 1995b, str. 30) (Lukić,
1995b, str. 20)

Дело два аутора (Haralambos
& Heald, 1989) (Haralambos &
Heald, 1989)

Дело три до пет аутора ПРВО
НАВОЂЕЊЕ: (Marković, Golenkova,
Šuvaković, 2009); ДРУГО И СВАКО
СЛЕДЕЋЕ НАВОЂЕЊЕ ИСТОГ ДЕ-
ЛА: (Marković i dr, 2009)

Дело више од седам аутора
(Mihailović i dr, 2012) (Mihailović i dr,
2012)

ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОР-
ГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С
ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЋЕНИ-
ЦОМ (Republički zavod za statistiku
[RZS], 2020) (RZS, 2020)

ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИ-
ВЕ СКРАЋЕНИЦЕ (Centar za

profesionalni razvoj zaposlenih
u obrazovanju, 2020) (Centar za
profesionalni razvoj zaposlenih u
obrazovanju, 2010)

У библиографској парантези
се наводи презиме аутора, година
објављивања рада и, по потреби,
страница са које се нешто цитира. У
случају да из исте области постоји
више аутора који носе исто презиме,
посебно уколико се они и цитирају
или се на њих позива у раду, АПА
стандард предвиђа да се испред на-
веденог презимена дода иницијал
имена сваког од њих.

У библиографској парантези се
број стране, ако је то потребно ради
директног цитата, одваја запетом,
уз навођење скраћенице „стр.“. У не-
ким случајевима, навођене странице
није неопходно, пошто се позива на
читаво једно дело (чланак, књигу) и
идеју у њему изложено, а не наводи
се дословни цитат.

Пример:

У свом тексту Петровић поле-
мише са више наших методолога и
истраживача друштвених појава,
указујући на њихов шематизам у ин-
терпретирању статистичких подата-
ка, као и на непознавање кионцепта
појма „цивилног друштва“ (Петро-
вић, 2020).

За изворе и литературу на стра-
ном језику могуће је уместо «и др»
користити латинско „et al“, а уместо
«и», посебно када се ради о англосак-
сонској литератури, знак „&“.

Приликом позивања истовреме-
но на неколико аутора, према АПА
стилу, унутар исте библиографске
заграде њихова дела наводе се аз-
бучним, односно абecedним редом.

Пример

Није мали број аутора који сма-трају да је глобализација историјски процес који сеже вецима уназад, при чему га они различито датирају (Bžežinski, 2015, str. 14; Chumakov, 2010, p. 49; Mandelbaum, 2004, str. 257; Robertson, 1992, pp. 58-59; Hatibović, 2002; Šuvaković, 2004, str. 53).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице. Међутим, уколико цитат садржи 40 и више речи, тада га је потребно издвојити у нови параграф (аутоматски) и навести текст СА НАВОНИЦИМА. Библиографска парантеза се поставља након завршног интерпункцијског знака. Потом се прелази у нови ред, који започиње нови параграфом.

Пример:

„Основни елементи геј покрета заправо се подударају са главним тежњама (пост)модерног капитализма. Нагласак се у друштвеној производњи личног или колективног идентитета пребацује са места у систему продукције на „стил живота” (образац потрошачког понашања). Отуда популарна (хипно-кратска) култура садржи тако мало информација о класном идентитету, док се сексуални идентитет ставља у средиште друштвене и личне пажње. Што се потребе људи за слободом мање могу задовољити у области рада или политике, то се у јавној (културној) сфери више пропагира „слобода” у обрасцима потрошње или „стила живота” – укључив и `сексуалне слободе`.” (Antonić, 2014, str. 210)

Настављајући даље ово своје истраживање, несумњиво се стигло да јасног и недвослисног закључка...

3.2 Навођење референци у Литератури - преглед најчешћих случајева

3.2.1 Опште напомене

Литература је јединствена за обе верзије рада. Наслови референци се увек испишују на енглеском језику, чак и када изворник није на том језику, већ нпр. на српском. У том случају се у угластој загради ставља ознака језика на коме је изворни текст, нпр. [In Serbian]. Референце се испишују редоследом српске абеецеде. У случају да су у раду наведени само инострани радови, референце се ређају према редоследу слова британског алфавета. Уколико су навођени радови из различитих језика, они се ређају према правилима српске абеецеде, а слова која у њој не постоје (нпр. W, Q, Y, X) се наводе на крају списка.

Српска презимена наводити латинично и користити српске дијакритичке знаке.

Када се у Литератури наводи више референци истог аутора, то се чини по хронолошком редоследу њиховог издавања - од најстаријих ка најновијим.

Уколико је аутор један коришћени рад аутор објавио самостално, а други у коауторству са још једним аутором, а трећи са још два аутора, прво се наводи самосталан рад, потом рад са још једним коаутором, потом са још два коаутора. Код навођења референци у спикку литературе потпуно доследно се поштује азбучни, односно алфаветски редослед презимена аутора.

Ако су у тексту коришћени радови истог аутора из исте године, они се у списку литературе ређају према

словима која су придодата уз годину (2019a) (2019b) итд.

3.2.2 Монографије

Prezime, Inicijal imena. (година издања). *Title of the monography in italic.* Место издања: Назив издавача.

Уколико постоји више градова са истим именом у више савезних држава (што у САД није редак случај), после назива града у загради се убацује име државе.

Уколико је монографија доступна онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at.

Пример:

Antonić, S. (2014). *Power and sexuality: the sociology of the gay movement.* Istočno

Sarajevo: Sociološko društvo Republike Srpske. Available at [sahttps://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download](https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download) [In Serbian]

Lukić, R. (1995a). *Basics of sociology.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,

BIGZ [In Serbian]

Lukić, R. (1995b). *Political parties.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ

[In Serbian]

3.2.3 Чланци у серијским публикацијама

Prezime, Inicijal imena. (година издања).Title of the article. *Naziv časopisa u kurzivu vol* (br. u tekućoj godini): paginacija od - do. Уколико рад има DOI ознаку, она се наводи на крају; уколико је доступан онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Пример:

Antonić, S. (2013). Social mobility in socialist Serbia: a revisionist approach. *Sociološki pregled*, XLVII (2), 145–170 Available at [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search="Antonić Slobodan"](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=) [In Serbian]

Vuletić, V, Stanojević, D. (2013). Social Networks - Networks of Old School Ties. *Kultura*, (141), 37-52. doi:10.5937/kultura1341037V [In Serbian]

Редакција снажно препоручује да се, када год је то могуће, наведе ознака doi за часописни рад, уместо URL, односно <http://> адресе.

3.2.4 Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција

Prezime, Inicijal imena. (godina izdanja). Title of the article. In: Inicijal imena i prezime urednika/priredivača uz stavljenu napomenu u zagradi (ed or eds.) *Name of publication in italic* (str od - do). Mesto izdanja: Naziv izdavača

Пример:

Petrović, J. (2014). Note on the so-called. the new French sociology and its methodological consequences - a review of the most important issues. In: J. Petrović, D. Đorđević (eds) *Research of social phenomena: methodological considerations* (213-222). Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu; Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu [In Serbian]

3.2.5 Текст у дневним новинама

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, p. X

Пример:

Vuletić, V. (2017, July 13). Region and barriers. *Politika*, p. 28 [In Serbian]

3.2.6 Текст у периодичним новинама (недељницима, двонедељницима, месечницима, годишњацима)

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, broj, strane od do (BEZ NAVOĐENJA SKRAĆENICE str.)

Пример:

Čomski, N. (2009, September, 4). Victims of the Imperial Mentality of the West (interview). *НИИ* 3041, 19-21. [In Serbian]

3.2.7 Навођење непубликоване докторске дисертације или магистарског рада

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove [In Serbian]

3.2.8 Навођење докторске дисертације доступне преко неке базе података

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove Aviable at [In Serbian]

